VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Kristina Bartkienė

XX AMŽIAUS ANTROSIOS PUSĖS LIETUVIŲ IŠEIVIJOS RAŠYTOJŲ MEMUARAI: ŽANRO RAIDA

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Kaunas, 2010

Disertacija rengta 2006 – 2010 metais Vytauto Didžiojo universitete

Doktorantūros teisė suteikta Lietuvių kalbos institutui kartu su Vytauto Didžiojo universitetu 2003 m. liepos 15 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 926.

Mokslinė vadovė:

prof. dr. Irena Buckley

(Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

TURINYS

ĮVADAS....4
1. MEMUARŲ ŽANRAS – TEORINIAI ASPEKTAI....12
1.1. Memuarų charakteristika....12
1.2. Literatūriniai memuarai....20
1.3. Artimi žanrai. Žanrų sintezės problema....24
1.4. Pagrindinės memuarų kategorijos....33
1.4.1. Atmintis....33
1.4.2. Retrospekcija....35
1.4.3. Istorija....36
1.5. Teorinės memuarų traktuotės....37
1.5.1. Sociologinis požiūris į memuarų žanrą....37
1.5.3. Literatūrologinė memuarų žanro teorija....39
2. LIETUVIŲ MEMUARISTIKOS TRADICIJA....44
2.1. Memuarų žanro raida Lietuvoje....44
2.2. XX amžiaus išeivijos memuaristikos klasifikacija....55
3. XX AMŽIAUS IŠEIVIJOS RAŠYTOJŲ MEMUARAI: TEMATIKA IR STRUKTŪRA....65
3.1. XX amžiaus išeivijos rašytojų memuarai: nuo dokumento prie literatūros....65
3.1.1. Dokumentiniai memuarai: istorija, politika, žmogus....65
3.1.2. Literatūriniai memuarai: istorija ir asmuo....74
3.1.2.1. Laiko ir žmogaus refleksija memuaruose....74
3.1.2.2. Savęs ir kito refleksija memuaruose....90
3.2. Išeivijos rašytojų memuarų žanro transformacijos....107
3.2.1. Pulgio Andriušio knyga *Septinton įleidus*: tarp memuarų ir autobiografijos....107
3.2.2. Jurgio Savickio *Žemė dega*: tarp dienoraščio ir memuarų....112
3.2.3. Petronėlės Orintaitės *Liepalotų medynuose*: tarp apybraižos ir memuarų....114
3.2.4. Bronio Railos tekstai: tarp memuarų ir esė....117
IŠVADOS....123
LITERATŪROS SĄRAŠAS....126
ŠALTINIAI....126
LITERATŪRA....136
PRIEDAI....144

ĮVADAS

Tirti memuarines knygas lietuvių literatūroje vis dar nėra įprasta. Pasirodė knygų apie autobiografijas (Vanagaitė 2008), dienoraščius (Glinskis 2006), o memuarai lieka nuošalyje, nors tai vienas populiariausių žanrų šiomis dienomis. Prancūzų, rusų, amerikiečių mokslininkai šioje srityje nuveikę daugiau: yra sukurtos teorijos, nagrinėjami memuarai, leidžiami straipsniai. Lietuvių literatūrologijoje apie tai diskutuojama, išbandomi tam tikri metodai, tačiau patys kūriniai tyrinėjami menkai. Ypač daug memuarų parašė ir ligi šiol rašo išeiviai. Tai natūralus dėsningumas: dažniausiai atmintis verčia dar kartą susimąstyti apie tai, kas buvo prarasta. Išeiviams toji netektis, nostalgijos objektas – gimtasis kraštas. Jo vis dar ilgimasi, kaltė dėl išėjimo ir negrįžimo ligi šiol juntama. „Vis dar“ ir „ligi šiol“, nors paskutinioji priverstinės tremties banga, sąlygota Antrojo pasaulinio karo, praėjo daugiau nei prieš pusę amžiaus. Išeivių knygose kalbama ne tik apie save, jos alsuoja istorija, kuri vienija rašantįjį ir skaitytoją. Išeivijos rašytojai visada gyveno ypatingai sudėtingomis sąlygomis. Juos kamavo ne tik menininko kūrybinės problemos, bet ir bandymai prisitaikyti daugiakultūrėje terpėje, susitaikyti su kaltės jausmu, karo metu patirtu siaubu ir tėvynės ilgesiu.

„Daugumą iškiliausių dvidešimtojo amžiaus autobiografijų parašė žmonės, gyvenę už savo gimtos šalies ribų“, – atsiminimais paremtų žanrų išplitimą išeivijoje patvirtina V. Kavolis (1998: 119). Analogiška ir memuarų situacija. Apie save, kitus, istoriją rašė politikai ir istorikai (J. Audėnas, J. Brazaitis, J. Cicėnas ir kt.), karininkai (B. Aušrotas, J. Januškis, J. Švaistas), miškininkai (A. Tenisonas), agronomai (B. Gaidžiūnas), mokytojai (J. Valaitis), publicistai (A. Garmus, St. Butkus, J. Prunskis), kunigai (P. Vasiliauskas, M. Vaitkus, St. Yla), na, ir, žinoma, rašytojai (J. Aistis, Pulgis Andriušis, P. Orintaitė, I. Šeinius, E. Juodvalkė, M. Aukštaitė, J. Narūnė, B. Raila). Vienuose iš atsiminimų pateikiami asmeninio, tik autoriaus ir jo artimųjų ratui įdomaus gyvenimo aprašymai. Miškininkai, agronomai, mokytojai pasaulį perteikia, remdamiesi savo profesija. Politikai, karininkai akcentuoja istorinius, politinius įvykius. Kartais tokio pobūdžio knygos kelia literatūrinio vertingumo klausimą: ar rašyti, kurti literatūrą gali kiekvienas? Tai objektyvi, visiems literatūros žanrams būdinga problema. Tačiau šiame tyrime ji svarbi tik nagrinėjamų tekstų atrankoje. Pripažinti lietuvių rašytojai bei jų tekstai literatūriškai vertingi. Jų kūriniai žinomi, plačiai tyrinėti. Bet memuaristika ligi šiol lieka literatūros užribyje ir nesulaukia pakankamo dėmesio.

Svarbi tyrinėjant memuarų žanrą išlieka žanrų sintezės problema. Sunku šiandien būtų atrasti grynųjų memuarų pavyzdžių. Žanrų ribos išsiplėtė, jie supanašėjo, dažnai susipina ir papildo vienas kitą. Šalia atsiminimų paminėtini ir kiti biografiniai žanrai – dienoraštis, esė, autobiografija. Juos sieja ne tik bendros mąstymo kategorijos – atmintis, laikas, praeitis, istorija –, bet ir tyrinėjimo

metodai – psichoanalizė, sociokritika, kultūrologija. Kalbant apie išeivijos rašytojų memuaristiką, galima teigti, kad grynojo memuarų žanro nebeliko. Asmeninėmis detalėmis remiasi V. Kulbokas. Jo atsiminimai priskiriami asmeninės rūšies memuarams. Politines peripetijas narpliojantys, datomis ir istoriniais faktais besiremiantys V. Krėvė, L. Dovydėnas, I. Šeinius tampa memuarų kaip istorinio dokumento autoriais. Daugelis kitų memuarų įvardijami įvairiai: memuarinės apybraižos (P.Orintaitė), „memuaro-autobiografiniai apmatai“ (Pulgis Andriušis), memuariniai dienoraščiai (J. Savickis), memuariniai romanai (I. Mačiulytė-Guilford), autoriaus išgyvenimai (J. Švaistas) arba tiesiog atsiminimai, memuarai (S. Yla, M. Vaitkus, J. Aistis, M. Aukštaitė ir kt.). B. Railos memuaruose gausu eseistikos žanro apraiškų. Žanro transformacijos atsiranda dėl memuarinių knygų gausos išeivijoje.

XX amžius buvo sudėtingas ir skausmingas daugeliui žmonių. Išeivijos rašytojai – tai ta grupelė, kuri išsigelbėjo nuo fizinės ir dvasinės pražūties ir savo atsiminimų knygomis šiandien liudija išeivijos literatūros turtingumą ir vertę. Remdamiesi atmintimi, jie pasakoja apie nepaprastą tarpukario kultūrą bei jai atstovavusį žmogų, apie sudėtingas istorines sąlygas, politines peripetijas ir karų bei kacetų žalojamą individą, apie lietuvišką agrarinę tradiciją ir į nežinią išeinančio, tėvynę paliekančio žmogaus vidinius prieštaravimus. Jie pasakoja apie ypatingą XX amžiaus laiką ir žmogų. XX amžiaus vidurio memuaruose kalbama oficialiau, remiamasi dokumentine medžiaga, vėliau šalia istorinių faktų ir politinių įvykių atsiduria žmogus ir jo išgyvenimai, kol amžiaus pabaigoje žmogaus emocijos ir jo asmens vidinė raida užgožia epochos istoriją. Remiantis šiuo dėsningumu, tyrime keliama **hipotezė,** kad išeivijos rašytojų memuarai XX amžiaus antrojoje pusėje patyrė raidą, atitinkamus vystymosi etapus nuo dokumentinės, faktais paremtos raiškos, kurioje vyrauja artimas žmogaus ir istorijos santykis ligi subjektyvios, grožinį kūrinį primenančios ir savirefleksija besiremiančios raiškos.

Darbo **tikslas** – gilinantis į memuarų žanrą atskleisti išeivijos rašytojų memuaristikos įvairovę ir pobūdį, raidą, tematinius ir struktūrinius pokyčius. Išanalizavus išeivijos rašytojų atsiminimus pagrįsti teiginį, kad išeivijos memuaristika kito nuo dokumentinių, politinę tematiką perteikiančių ligi subjektyvių, asmenines problemas analizuojančių kūrinių.

Tikslas verčia atsakyti į tam tikrus klausimus, spręsti **uždavinius**:

- Aptarti memuarų žanro teorinius aspektus – memuarų apibrėžimo įvairovę, žanrų ribas, sintezės problemą, artimus žanrus, teorines, darbe naudojamas, memuarų traktuotes.
- Pristatyti egzilio situacijos apraiškas lietuvių memuaristikoje, prasidėjusioje dar XVI amžiuje ir besitęsiančioje iki XX amžiaus pabaigos ir pabrėžti naujos, egzodo situacijos pakoreguotos, išeiviškosios memuaristikos susidarymą.
- Pabrėžti išeiviškosios memuaristikos chronologiją, pradedant memuarų išeivijoje pradininkais ir baigiant XX amžiaus pabaigos „išeive“ E. Juodvalke.

● Parodyti rašančiųjų – politikų, istorikų, mokytojų, miškininkų, agronomų, publicistų ir t.t. – socialinę įvairovę ir jų atsiminimų pobūdį. Pateikti trumpą išeivijos memuarų klasifikaciją pagal profesinę priklausomybę, memuarų tipą ir tematiką.

● Atskleisti išeivijos rašytojų memuarų žanro raidą, skirstant juos į tradicinius (dokumentinius ir literatūrinius) memuarus ir memuarų žanro transformacijas.

● Rasti literatūrinių memuarų klasifikacijos principus, suskirstyti žanrinių transformacijų atvejus.

Tyrinėjant išeivijos rašytojų memuarų žanro raidą, kyla įvairaus pobūdžio **problemų**: psichologinių – analizuojama, iš kur tas ypatingas noras pasakoti savo gyvenimą, kiek atskleidžiamos savęs, savo tapatumo paieškos memuaruose?; socialinių – aptariama, kokios istorinės, socialinės ar politinės priežastys turi tam įtakos, kuo skiriasi nevienodų socialinių sluoksnių, profesijų asmenų memuarai?; literatūrinių – bandoma atsakyti į klausimus, kaip perteikiamas kito žmogaus gyvenimas, kuo skiriasi asmens ir laiko vaizdavimas dokumentiniuose ir literatūriniuose memuaruose?; techninių – pabrėžiama, koks autorių atrankos kriterijus? Kurie memuaristai ryškiausiai atspindi to laikmečio tendencijas?

Darbo **objektu** pasirinkti išeivijos rašytojų memuarai, jų raida, tematiniai ir struktūriniai ypatumai, pobūdis ir išskirtinumas. Norint atskleisti platesnį, istoriškai susiklosčiusį išeivijos memuaristikos paveikslą, pasirinkta atsiminimais gausi XX amžiaus antroji pusė ir jos memuaristai. Tačiau pristačius bendrą situaciją, pagrindiniame tyrime analizuojami tik išeivijos rašytojai bei jų parašyti memuaristinio pobūdžio kūriniai. Šios srities tyrimo medžiaga yra labai plati, išeivijoje rašiusių memuaristų yra be galo daug, aprėpti jų visų darbe neįmanoma, todėl išskirta gerai žinomų ir nusipelniusių žmonių grupė. Prancūzų teoretikas Ph. Lejeune`as ir juo besiremianti G. Dručkutė (2004) mano, kad skaitytojas susidomės asmens istorija, jeigu tas asmuo bus vertas jo dėmesio. Todėl rašyti turi vieši, gerai žinomi, visuomenei nusipelnę žmonės. Sunku rasti ribą tarp rašytojo ir mėgėjo. Daugelis apžvalgoje minimų memuaristų įtraukti į *Lietuvių literatūros enciklopediją*. Detaliai analizei pasirinkti daugiausia gerai žinomi ir pripažinti lietuvių rašytojai, kurių tekstai literatūriškai vertingi. Kai kurie kūriniai aptariami siekiant atskleisti išeivijos memuarų tematinę ir struktūrinę įvairovę. Istorikės, pedagogės, visuomenės veikėjos V. Daugirdaitės-Sruogienės surinktuose atsiminimuose apie B. Sruogą pateikti daugelio išeivijos rašytojų liudijimai apie žymųjį kūrėją, todėl ši knyga taip pat pateko į tyrimo akiratį. Panašioje situacijoje atsiduria ir publicisto J. Prunskio atskirų atsiminimų rinkinys *Bėgome nuo teroro*, kuriame apie bėgimą nuo mirties pasakoja nemažai išeivijos autorių. V. Krėvės politiniai memuarai taip pat tėra straipsnių bei pasisakymų rinkinys, sudarytas A. Zalatoriaus. Juose nerasime memuarams būdingos fabulos, tačiau pagrindiniai aspektai – epochos atspindys, istorinių įvykių apžvalga – puikiai atskleisti. Autorių atranka – viena pagrindinių tyrimo metu kilusių problemų.

Dažnai darbe pasirinkti labiausiai tam tikrą tematiką ar struktūrą iliustruojantys memuarai, mažiau būdingus paliekant nuošalyje.

Siekiant efektyvios kūrinių analizės ir išsamumo darbe naudojamasi **analitiniu, aprašomuoju ir hermeneutiniu** metodais. Ieškant tinkamo teorinio pagrindo, buvo pasirinktos prancūzų teoretiko Philippe`o Lejeune`o (1989) autobiografijos teorija, filosofo Georges`o Gusdorf`o (1980: 28-49), kultūrologo Vytauto Kavolio (1998a; 1998b) ir literatūrologo Vytauto Kubiliaus svarstymai bei teorinės įžvalgos analizuojant autobiografinius tekstus. Ph. Lejeune`as išskiria tris autobiografijos sampratą papildančias kategorijas, pabrėžia, kad autobiografija remiasi dvejopa faktų atranka (atliekama atminties ir rašytojo), teigia, kad svarbus yra rašytojo požiūris į savo praeitį. Reikšminga suvokti, ką rašytojas yra pasiekęs ligi rašymo momento, kuo jis yra tapęs, nes būtent tuo remdamasis jis interpretuoja ir vertina savo praeities įvykius. Memuaruose, kaip pabrėžia Ph. Lejeune`as, svarbus socialinių ir istorinių grupių gyvenimo faktų liudijimas. Todėl svarbu pabrėžti, kaip tą epochos istoriją mato ir suvokia kiekvienas memuaristas. Atsiminimai, pasak teoretiko, yra vienokia ar kitokia interpretacija, todėl neginčijamų faktų juose ieškoti neverta. V. Kavolis pabrėžia autobiografinio teksto pradžios ir pabaigos svarbą, kalba apie dar kartą per savo gyvenimą perėjusio individo pasikeitimą, o V. Kubilius atsiminimus tapatina su įsivaizdavimu to, kas buvo.

Norint pateikti memuarų žanro raidą ir parodyti išeivijos rašytojų memuaruose atskleidžiamą žmogaus ir laiko santykių įvairovę tyrimas **suskirstytas** į tris dalis. Pirmojoje *Memuaro žanras – teoriniai aspektai* pateikiama teorinė memuarų samprata: analizuojama memuarų apibrėžimų įvairovė, žanrų ribos ir sintezės problema, artimi žanrai, pateikiamos teorinės memuarų traktuotės. Norint pabrėžti išeivijos memuarų išskirtinumą ir ypatumus, teorinis įvadas tampa reikšmingas. Taip pat reikalinga išeivijos memuarų priešistorė, todėl antrojoje dalyje *Memuarų žanro raida Lietuvoje* pateikiama lietuvių memuaristikos apžvalga nuo pirmųjų memuarų, kelionių aprašymų, pasirodžiusių dar XVI amžiuje. Memuaruose atsiskleidžia kiekvienos epochos ypatumai. Ypač gausūs XIX amžiaus sukilimų dalyvių, knygnešių, XX amžiaus tremtinių, partizanų atsiminimai. Akcentuojami tie, kuriuose ryški egzilinės būsenos raiška. Nuo bendros lietuvių memuaristinės tradicijos atskilo išeiviškoji memuaristika, kuriai išskirtinumo suteikė ta pati egzilio situacija. Siekiant plataus ir bendro išeivijos memuaristikos vaizdo, pateikiama išeivijoje pasirodžiusių atsiminimų klasifikacija, įvardijama jų autorių profesinė priklausomybė, kūrinio tematika ir tipas. Trečiojoje pagrindinėje dalyje *XX a. išeivijos rašytojų memuarai: tematika ir struktūra* atskleidžiami nagrinėjamų memuarų raidos ypatumai. Rašytojų išeivių memuarai grupuojami pagal jų tekstų žanrinius ypatumus: į tradicinius (dokumentinius ir literatūrinius memuarus) bei šio žanro transformacijas (memuaro autobiografinį kūrinį, memuarines apybraižas, atsiminimų ir esė, atsiminimų ir dienoraščio samplaikas). Vieni iš

memuarų – V. Krėvės, L. Dovydėno, I. Šeiniaus – primena dokumentus, kiti vadinami literatūriniais memuarais. Jie – E. Juodvalkės, M. Aukštaitės, M. Mykolaitytės-Slavėnienės, V. Daugirdaitės-Sruogienės, J. Narūnės – sprendžia istorijos nuskriausto žmogaus asmenines problemas arba – J. Aisčio, M. Vaitkaus, St. Ylos, J. Švaisto, B. Gaidžiūno – skirtingais būdais pateikia sudėtingo istorinio laiko (tarpukario, okupacijos, kaceto) ir jame atsidūrusio žmogaus refleksijas. Pulgio Andriušio, J. Savickio, P. Orintaitės, B. Railos tekstuose ieškoma struktūrinių ypatumų. Tokia darbo struktūra padeda pristatyti ir patyrinėti memuarų žanrą apskritai ir parodyti vienos svarbiausių jos atšakų – išeivijos memuaristikos – raidą.

Pagrindinės darbe vartojamos **sąvokos** - *memuarai, memuaristika, atsiminimai, prisiminimai, išgyvenimai, egzodas, egzilis, išeivija, išeiviai. Memuarai arba atsiminimai* (prisiminimai, išgyvenimai) vartojami tekste sinonimiškai. Tai užrašai apie įvykius, kuriuose dalyvavo arba kurių liudytoju buvo užrašų autorius (Ph. Lejeune`as). Nors darbe tyrinėjami tik memuarai arba memuarų ir kitų žanrų sintezės kūriniai (memuarinės apybraižos, memuariniai-autobiografiniai kūriniai), tačiau kartais teorijoje kalbama apie *autobiografinę literatūrą*. Ji apima visus žanrus (memuarai, autobiografija, dienoraštis), kurie turi bendrą pagrindą ir skiriasi tik detalėmės, pvz., Ph. Lejeune`o teorijoje teigiama, kad memuarai neatitinka tik vieno autobiografijai iškelto kriterijaus – asmenybės tapsmo, individualios istorijos plėtotės. Panašus ir *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* V. Kubiliaus pateiktas apibrėžimas: autobiografija – tai memuarinis pasakojimas apie save. Todėl bendroji autobiografinės literatūros teorija tinka visoms šio žanro modifikacijoms. Šių sąvokų vartojimas problemiškas ne tik lietuvių, bet ir viso pasaulio literatūrologijoje. Ilgiausią memuaristikos tradiciją turi prancūzai. Jų literatūrologijoje visą autobiografinės literatūros įvairovę apima vienas terminas *litterature intime* – intymioji literatūra. Lietuviškame kontekste ši sąvoka ne itin tinkama dėl įsivyravusios potekstės (erotinė) bei dviprasmiškumo (mes turime intymiąją lyriką). Anglų ir amerikiečių darbuose plačiai domimasi autobiografija, pristatomos autobiografinės teorijos – *autobiography theory* (James Olney (1980: 1-27), Barret J. Mandel (1980: 49-72), John Sturrock (1993), Susanna Egan (1984), Janet Varner Gunn (1982), Shari Benstock (1988: 10-33) ir kt.), o memuarų žanras lieka nuošalyje. Rusų literatūrologijoje autobiografinės literatūros tyrimai labai populiarūs. Šiuo atveju į tyrimų lauką įtraukiami ir memuarai kaip vienas iš dokumentinės literatūros - *documentary literature* - ar gyvenimo istoriją pasakojančių – *life writing* – žanrų (Marina Balina (2003: 186-209), Beth Holmgren (2003), T. G. Simonova (2002), Marja Rytkönen (2004) ir kt.). Pastaruoju terminu Rusijoje vadinama visa autobiografinė literatūra – autobiografija, memuarai ir netgi kelionių literatūra. Lietuvių literatūrologijoje memuarai vis dar lieka nuošalyje. Apie juos užsimenama tik autobiografijų tyrinėjimo paraštėse (V. Kubilius, V. Kavolis). Bendro termino, apimančio visus

autobiografinės literatūros žanrus, nėra. Sinonimiškai iki šiol vartojami terminai *memuarinė literatūra, autobiografinė literatūra*.

Terminai *išeiviai, egzilai* tekste taip pat vartojami sinonimiškai. Emigrantas, tremtinys, pabėgėlis – tai terminai, turintys skirtingą tos pačios reikšmės atspalvį. Jų vartojimo išeiviai linkę atsisakyti. Šį klausimą plačiau aptaria K. Ostrauskas (1974). Darbe nagrinėjami antrosios emigracijos bangos (pagal nusistovėjusią periodizaciją) išeivių rašytojų memuarai. Tai lietuviai, palikę Lietuvą 3-4 XX amžiaus dešimtmetyje. Daugelis jų 1944 metais, artėjant antrajai rusų okupacijai, pasitraukė iš tėvynės į Vokietiją, DP stovyklas. Vėliau didelė dalis emigrantų pasiekė JAV krantus, kita dalis (Pulgis Andriušis, M. Mykolaitytė-Slavėnienė) – Australiją. M. Aukštaitė gimtąjį kraštą paliko kiek anksčiau – 1930 metais ir įsikūrė Kanadoje, o I. Šeinius į Švediją pasitraukė 1940-aisiais. Išskirtinė išlieka E. Juodvalkės padėtis – ji gimė JAV išeivių iš Lietuvos šeimoje ir laiko save lietuve. Jos tekstas pasirinktas norint parodyti išeivijoje rašomų atsiminimų raidos etapus. Nors ji išeivių vaikas, bet knygoje paliečia gyvenimo daugiakultūrėje terpėje ypatumus, kalba apie patriotizmą, lietuviškumą ir savo bei tėvų išeivių išgyvenimus. Ši knyga pasitarnauja atskleidžiant memuarų išeivijoje įvairovę bei raidą.

Išeivijos memuaristika nėra plačiai **tirta**. Dauguma pasirinktų autorių yra pripažinti Lietuvoje rašytojai – J. Aistis, Pulgis Andriušis, I. Šeinius, V. Krėvė, L. Dovydėnas, St. Yla, J. Švaistas, J. Savickis ir kiti. Jų gyvenimas ir kūryba žinoma, o tekstai nuodugniai ištirti. Šiek tiek informacijos turima ir apie atsiminimų knygas. Monografijoje apie J. Aistį V. Kubilius (1999: 207-212) nagrinėja poeto atsiminimų knygą, ieškodamas joje atstumo tarp tikrovės ir fikcijos, beletrizacijos metodų, vadindamas ją netgi fragmentiška autobiografija. J. Žėkaitė (1999: 215-217) monografijoje apie I. Šeinių labai mažai kalba apie autoriaus memuarus. Literatūrologė daugiau dėmesio skiria jų atsiradimo istorijai nei analizei. V. Krėvės politiniai memuarai susilaukė bene daugiausiai atgarsių. Be galo daug straipsnių, liečiančių V. Krėvę ir jo politinę veiklą, išspausdino V. Krėvės memorialinio muziejaus vadovas V. Turčinavičius (2006a; 2005; 2006b: 2; 2008: 77-78; 2010). Publicistikoje ryški jo polemika (Turčinavičius 2004) su M. Tamošaičiu (2004: 55-70), O. Voveriene (2005) ir kitais. V. Krėvės politinė veikla susilaukė didžiulio istorikų (Vareikis 2008: 18-21; Butkus 1995; Butkus 1998), literatūrologų (Gudavičius 1992: 3) ir kitų asmenų dėmesio. Monografijoje apie rašytoją A. Zalatorius (2003) plačiai aptaria atsiminimus, jų literatūriškumą, atsiradimo ypatumus, nagrinėja istorinius ir politinius knygos niuansus. Įdomi rašytojo politinės veiklos interpretacija – romanas apie V. Krėvės 1940 metų vasarą, kai jis buvo valdžioje (Vėlyvis 2002). Dar vienas autorius – J. Savickis – nemažai tyrinėtas literatūrologų. Jo memuarinį dienoraštį, gilindamasi į knygos atsiradimo ypatumus, monografijoje nagrinėja J Žėkaitė (1994). V. Kubilius (2001) J. Savickio tekste ieško daugiasluoksniškumo apraiškų, B. Vaškelis (2004: 430) lygina dienoraštį su autobiografiniu romanu, o I. Vedrickaitė (2009: 55-77) analizuoja knygoje

atsiskleidžiantį personažo santykį su pasauliu. 2006 metais pasirodžiusioje R. Glinskio knygoje *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai* gilinamasi į dienoraščio žanrą, plačiajai visuomenei pristatoma šio žanro kūrinių analizė. Išsamiai ir įdomiai autorius aptaria ir J. Savickio memuarinį dienoraštį. Ne tik poetės ir prozininkės M. Aukštaitės gyvenimo ir kultūrinės veiklos ypatumai, bet ir gausūs memuarai aprašomi jai skirtame straipsnių rinkinyje (Užkurelytė-Baltinienė 2003). Tai pirmasis leidinys, kiek plačiau nagrinėjantis išeivės kūrybą. Tik pasirodžiusi E. Juodvalkės memuarinė knyga susilaukė nemažai aptarimų, bet detalesnę analizę straipsnyje pateikė tik G. Vanagaitė (2002: 19-24). Ji bando įrodyti, kad *Cukraus kalnas* yra autobiografija, o ne memuarai, kaip įvardija pati autorė. Žinoma, šiokių tokių apžvalgų, recenzijų susilaukė ir kitų autorių memuarai, tačiau detalesnės jų atsiminimų apžvalgos nepavyko rasti. Apie kai kuriuos autorius – J. Narūnę, V. Kulboką, B. Gaidžiūną – informacijos labai trūksta. Todėl naudinga praplėsti dar vieną literatūros istorijos polių – memuarinę literatūrą. Apie memuarų žanrą, kaip vieną iš autobiografinio žanro atmainų savo tyrinėjimuose kalba G. Dručkutė, G. Vanagaitė. Nuorodų apie prisiminimais pagrįstus kūrinius pateikia G. Lazdynas (1998), V. Kubilius (1997: 204-216), V. Kavolis. Tačiau visi minėti tyrinėtojai daugiausia remiasi autobiografijų pavyzdžiais, palikdami memuarus nuošalyje. Taigi memuarų žanras apskritai nėra plačiau tyrinėtas lietuvių kalba. Šio darbo **naujumas** pasireiškia tuo, kad pateikiama ganėtinai plati teorinė medžiaga apie memuarinę literatūrą ir pristatomas menkai tirtas išeivijos memuaristikos laukas. Pirmą kartą yra klasifikuojami išeivijos autorių – rašytojų ir ne rašytojų – memuarai. Be to, yra patikslintas su išeiviais susijusių sąvokų turinys.

Šiandien autobiografiniai žanrai išties populiarūs. Tokio pobūdžio knygos išlieka vienos perkamiausių. Žinoma, jų literatūrinė vertė diskutuotinas klausimas, tačiau žmonių susidomėjimo tokiais kūriniais nepaneigsime. Todėl **aktualu** pateikti visuomenei teorinių įžvalgų šia tema, priminti praeito amžiaus memuarų pobūdį, problematiką, vertę. Tai galėtų padėti palyginti šių dienų ir praeities memuarinę literatūrą, parodyti šiandienos žmogui, kokiais būdais ir formomis yra pasakojama apie nepriklausomos Lietuvos, tarpukario žmogų, kultūrą, skaudžius, daugelį palietusius istorinius įvykius (trėmimus, kacetus, karą, okupaciją). Galbūt tai priverstų pagalvoti apie šiandien ir tuomet keliamų problemų mastą?

Aktuali šiandien išlieka ir išeivijos, emigracijos tematika. Lietuvą palieka vis daugiau žmonių. Praeitame amžiuje gyvenimą svetimoje žemėje lietuviai rinkosi tik karo baisumų, okupacijos genami, šiandien tautiečiai svetur ieško geresnio gyvenimo. Nebeliko ir vidinių prieštaravimų, kaltės jausmo. Išeivijos rašytojų memuarai atskleidžia kitokią situaciją, tauresnį žmogų, tikresnes vertybes, jausmais paremtus sprendimus – visą praėjusio amžiaus istorijos sudėtingumą ir emigracijos ypatumus.

Publikacijos disertacijos tema:

1. Bartkienė, Kristina. Egzistencinės egzilio problemos Bronio Railos svarstymuose // Oikos: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos, Versus Aureus. ISSN 1822-5152. 2007 Nr. 4, p. 67-80.
2. Bartkienė, Kristina. Moters gyvenimo formų įvairovė egzodo memuarinėj literatūroj (I. Mačiulytė-Guilford, E. Juodvalkė) // Oikos: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos, Versus Aureus. ISSN 1822-5152. 2008. Nr. 2 (6), p. 155-161.
3. Bartkienė, Kristina. Dviejų kartų tikrovė // Laikas ir žodis. Studentų mokslo darbai, Kaunas, VDU. ISSN 1822-9972. 2008 Nr. 1, p. 149-156.
4. Bartkienė, Kristina. Identiteto dvilypumas egzilyje (Eglės Juodvalkės „Cukraus kalnas“ ir Irenos Mačiulytės-Guilford „Glėbys“) // Tautinio / pilietinio identiteto reprezentacija ir formavimas šiandien. Straipsnių rinkinys, Kaunas, VDU. ISBN 9789955123750. 2008, p. 41-51.
5. Bartkienė, Kristina. Šauktinio Džionio kova už lietuvišką žodį. Vytautas A. Jonynas. Rinktiniai raštai, 2006. Recenzija // Oikos: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos,Versus Aureus. ISSN 1822-5152. 2008 Nr. 1 (5), p. 136- 139.

Kitos publikacijos:

Mekšraitytė K. Moters akiratyje – moterys (Petronėlės Orintaitės feminizmas) // Darbai ir dienos, Kaunas, VDU, 2003 36, p. 151-170.

1. MEMUARŲ ŽANRAS – TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. *Memuarų charakteristika*

Memuarai – žanras, sulaukęs nemažai definicijų ir aprašymų, palyginimų ir diskusijų. Memuarų teorija – probleminis klausimas. Ji dažnai susipynusi su autobiografijos teorija, todėl atsieti jas sudėtinga. Ruošiantis kalbėti apie XX amžiaus išeivijos rašytojų atsiminimus, pirmiausia verta aptarti gausius minėto žanro apibrėžimus, šitaip praplečiant memuarų sampratą ir įvedant bent šiek tiek aiškumo į šio žanro istoriją.

Išvertus iš lotynų kalbos memuarai, atsiminimai (memorabilia) – tai atmintinieji dalykai. Lygiai taip pat ir kiti žodžiai, apibūdinantys memuarus (graikų *mneme*, prancūzų *mémoires*, vokiečių *erinnerungen, memoiren*, rusų *воспоминания, мемуары*, lenkų *pamiętniki*, čekų *memoáry, pameti*, slovakų *memoáre, pamati*, latvių *atmiņas*, ispanų *memorias, recuerdo,* italų *memorie, ricordo*), kilę iš šaknies, kuri reiškia atmintį. Ši reikšmė minėtajam žanrui suteikia svarbos ir didingumo – memuarais galima vadinti tai, ką verta atsiminti, kas neužmirštama ir svarbu. Vieno artimiausių memuarams žanro - autobiografijos centre yra pasakojimas apie savo gyvenimą (iš graikų kalbos *autòs* – pats, *bios* – gyvenimas, *grápho* – rašau) (Vanagaitė 2008: 9), dienoraštyje (iš lotynų kalbos *diarum*, anglų *diary*) (Glinskis 2006: 15) dėmesys skiriamas dienos įvykiams ir išgyvenimams, tuo tarpu memuarų pagrindą sudaro atminties galia paremti praeities pasakojimai. Nors ir išsiskirdami aprėpiamo laiko ir erdvės platumu atsiminimai lieka giminingi autobiografijos ir dienoraščio žanrui savo tikslais – aprašyti žmogaus ir epochos gyvenimą.

Seniausią memuaristikos istoriją turi prancūzai. Vienas seniausių teorinių veikalų apie memuarų žanrą – tai XIX amžiaus mokslininko Charles`o Caboche`o (1863) knyga *Memuarai ir istorija Prancūzijoje*. Amžiumi vėliau buvo įrodytas šio teoretiko teiginių klaidingumas. Ch. Caboche`as memuarus įvardija kaip nekintamą ir uždarą visumą. Jo manymu, memuarai evoliucionuoja tiek, kiek atspindi kintančią istoriją. Šis teoretikas tradiciškai (kaip buvo įprasta nuo XVII a.) priešpriešina memuarus ir istoriją, bet net neužsimena apie galimą memuarų ir romano santykį bei kitokius poslinkius literatūroje. Ch. Caboche`as nepripažįsta visko, kas nėra memuarai, taip suteikdamas jam uždarumo. Tačiau asmeninio gyvenimo kronikos išsivystymas ir autobiografijos pokyčiai nežymiai pakeičia teoretiko požiūrį. Knygos pradžioje jis atmeta visus pasakojimus, kurių objektu nėra tautos gyvenimas, tačiau vėliau autobiografinius tekstus jis vis tik priskiria prie didingojo memuarų žanro, nors vis dar laiko juos antraeiliu, marginaliniu fenomenu šio žanro istorijoje. Kitas prancūzų tyrinėtojas Ph. Lejeune`as atkreipia dėmesį, kad autobiografijos ir memuarų skirtumas buvo suvoktas dar XIX a. viduryje: autobiografija galima vadinti memuarus,

daugiau pasakojančius apie žmones negu apie įvykius, kuriuose jie dalyvavo. Matyti, kad praėjus šimtmečiui, žanro istorija kinta: memuarai plečia savo ribas, įsileisdami ir kitus žanrus. „Memuarai arba atsiminimai – tai užrašai apie įvykius, kuriuose dalyvavo arba kurių liudytoju buvo užrašų autorius. Taip memuarai priartėja prie analų, kronikų, komentarų", − literatūrologą cituoja G. Druckutė (2004: 52). Autorius pabrėžia „istorinę" memuarų prigimtį, jų kilmę. Kronika – tai viduramžių istoriografijos kūrinių rūšis, kuri nuo analų skiriasi tuo, kad įvykiai dėstomi ne trumpai pamečiui, o pasakojami smulkiau ir sistemingiau (Kryžiuočių kronikos, Livonijos kronikos). Ir memuarų pagrindą sudaro įvykių pasakojimas ir aprašymas. Tiek pat svarbos suteikiama ir patirties – dalyvavimo, matymo – faktui. Tuo pačiu išryškinamas ir praeities, istoriškumo niuansas, kuris, nors ir pakitęs, lieka viena svarbiausių šio žanro savybių. Prancūzų literatūrologijoje atsiminimais paremta literatūra vadinama intymiąja literatūra – *literature intime*. Tačiau lietuviškajam kontekstui šis terminas nėra tinkamas dėl dviprasmiškumo.

Angosaksiškoji tradicija turi savitą memuarų tradiciją. 1971 metų encikopediniame žodyne (Hanks 1971) terminas memuarai turi tris reikšmes: 1. Tai faktų ar įvykių, susijusių su konkrečiu asmeniu ar istoriniu laiku, užrašai. Jų autorius dažniausiai yra tų įvykių ar faktų liudininkas arba sužino juos iš kitų šaltinių. 2. Savo gyvenimo ir patirties užrašai. 3. Mokslinių pranešimų rinkinys. Kitame panašaus pobūdžio leidinyje (Kellerman 1981) memuarai apibūdinami beveik analogiškai: užrašai apie vertus dėmesio įvykius ir faktus; pasakojimas įvykių, paremtų savo gyvenimo bei patirties stebėjimais; autobiografija; ataskaita apie mokslinius darbus. Matyti, kad nepriklausomai nuo regiono išskiriamos tos pačios pagrindinės memuarus apibūdinančios savybės. Pabrėžiamas atsiminimų turinys – aprašyti tai, kas svarbu, reikšminga, verta dėmesio (istoriniai įvykiai, žinomo asmens gyvenimas), svarbi lieka autoriaus situacija – būti liudininku, stebėtoju, dalyviu. Šiuo atveju nutylima retrospekcijos, laiko vieta memuaruose, tačiau patirties sąvoka savaime atlieka šią funkciją. Keletą dešimtmečių naujesnėje enciklopedijoje (Safra, Yannias, Goulka 1998: 1040) memuarai įvardijami kaip istorija arba užrašai, paremti asmeniniu stebėjimu ir patirtimi. Šiame apibrėžime užkoduotas memuarų subjektyvumas, patiriančio ir fiksuojančio žmogaus svarba. Kaip ir daugelyje memuarus apibūdinančių straipsnių, taip ir pastarajame nagrinėjamas memuarų santykis su autobiografija. Pabrėžiama, kad memuarai ir autobiografija ne tik artimai susiję, bet ir dažnai painiojami žanrai. Memuaruose daug vietos skiriama vietovių ir išorinių įvykių aprašymui, atsiminimų autorius dažniausiai yra aprašomų įvykių dalyvis arba stebėtojas ir pagrindinis jo tikslas yra apibūdinti arba interpretuoti įvykius. Tuo tarpu autobiografijos centre atsiduria asmuo ir jo gyvenimas.

Aglosaksiškoje tradicijoje memuarai, autobiografija, dienoraščiai ir panašūs atsiminimais paremti kūriniai vadinami bendru terminu biografinė literatūra – *biographical literature* (Safra, Yannias, Goulka 1998: 186-192). Tai viena seniausių literatūrinės išraiškos formų, kurioje

remiamasi atmintimi ir visais įmanomais – rašytiniais, sakytiniais, vaizduojamuosiais – šaltiniais, siekiant žodžiu įprasminti žmogaus gyvenimą. Kokią vietą šioje biografinėje literatūroje užima memuarai? Daugiausia dėmesio skiriama biografijų tyrinėjimui, išskiriama net dešimt jos rūšių (informacinis straipsnis, charakteristika, informatyvi, kritinė, standartinė, interpretacinė, fikcinė, specialiam tikslui skirta autobiografija arba fikcija, pateikta kaip autobiografija). Antroje vietoje atsiduria autobiografijos žanras. Jis taip pat skirstomas į du porūšius: formali ir neformali autobiografija. Pirmoji siūlo specialią biografinės tiesos rūšį – naują, atsiminimų apipavidalintą gyvenimą, su visais sąmoningais ar nesąmoningais atsiminimams būdingais iškraipymais ir praleidimais. Mums šiuo atveju reikšmingesnė neformalios autobiografijos rūšis, kurią sudaro laiškai, dienoraščiai ir žurnalai – visi intymūs rašiniai, kurie galbūt nebuvo skirti publikavimui, ir žinoma memuarai bei atsiminimai. Pastariesiems skiriama išties mažai vietos, o apibrėžime jie tapatinami su dienoraščiais, laiškais, žurnalais ir laikomi tiesiog autobiografijos porūšiu: tai yra autobiografijos, kuriose dažniausiai akcentuojama ne prisimenantysis, bet tai, kas prisimenama (Safra, Yannias, Goulka 1998: 189). Autorius vietoj smulkaus savo gyvenimo aprašymo nagrinėja savo gyvenimišką patirtį, žmones ir įvykius, kuriuos mano esant reikšmingus. Didžiausia memuarų priešingybė yra dvasinė autobiografija, kurioje autorius tiek įsigilina į savo dvasinį gyvenimą, jog išorinis pasaulis ir jo įvykiai tampa tik nežymiais kontūrais. Kaip matyti, biografinės literatūros platumoje memuarams skiriama nežymi vieta, o pagrindiniu skiriamuoju šio žanro bruožu tampa dėmesys išoriniam žmogaus gyvenimui.

Slavų literatūrologijoje atsiminimais paremtos literatūros tyrinėjimas itin paplitęs. Tokio pobūdžio literatūra turi keletą įvardijimų: dokumentinė literatūra – *документальная литература,* meninė-dokumentinė literatūra – *художественно документальная литература,* memuarinė literatūra – *мемуарная литература* arba gyvenimo istoriją pasakojanti literatūra (Marina Balina, Evgeny Dobrenko, Beth Holmgren, T. G. Simonova, A. G. Tartakovskij (1999: 35-55). Pastaruoju terminu Rusijoje vadinama visa autobiografinė literatūra – autobiografija, memuarai ir netgi kelionių literatūra. Išskiriami atmintimi paremti žanrai - мемориальные жанры: memuarinis, istorinis, biografinis, autobiografinis, epistolinis. Visi jie susiję tarpusavyje, turi bendrų bruožų, bet tyrinėjami atskirai. Pakankamai vietos skiriama ir šiame darbe aktualiam memuarų žanrui. Literatūriškai nagrinėjama rusų memuarinė proza (Simonova 2002), istoriškai tyrinėjami memuariniai tekstai (Fraiman 2004) ar memuarų žanras (Orlova 2004). Daugelyje rusų kalbos žodynų memuarai apibūdinami panašiai: „Memuarai – tai užrašai apie praeities įvykius, kuriuose dalyvavo autorius“ (Ožogov 1986: 297), „Memuarai – tai literatūrinis kūrinys, kuriam suteikta užrašų apie praeities įvykius, kuriuose dalyvavo arba kuriuos stebėjo autorius, forma“ (Levickij 1987: 216). Kiek sudėtingesnę memuarų interpretaciją pateikia šiuolaikinė slavų literatūrologija. Memuarai, pasak Ilono Fraimano (2004), nemeninis pasakojimas, numatantis nefikciškumo

dominantę, ir kurį pasakoja konkretus individas. Šis mokslininkas memuarus įspraudžia tarp istorinio pasakojimo ir beletristikos, jis siūlo tirti šį žanrą kaip istorinį šaltinį ir pažvelgti į jį plačiau – kaip į literatūrinį žanrą. Svarbiausios jo išskirtos memuarų savybės – tai subjektyvumo ir tikrumo (patyrimo) santykis. Šio žanro kūrinių funkcija, pasak I. Fraimano, yra individualizuotos ir patikimos istorinės informacijos pateikimas. Šis apibrėžimas memuarus traktuoja daugiau istoriškai, tačiau išlaiko visoms kitoms literatūros tradicijoms būdingus bruožus – memuarams įprasta pateikti obektyvią informaciją per pasakotojo asmeninį suvokimą. I. Fraimanas siūlo keletą memuarų skirstymo būdų. Memuarai gali būti *tiesioginiai* (savi atsiminimai apie įvykius), kurie pagal autoriaus įsitraukimą į pasakojamus įvykius skirstomi į pašalinio *stebėtojo tekstus* ir įvykio *dalyvio tekstus,* ir *netiesioginiai* (pasakojami svetimi liudijimai). Pagal memuaruose vaizduojamo objekto tipą, atsiminimai gali būti *apie įvykius, apie asmenį, apie laiką* (apie asmenis ir įvykius). Pagal socialinį pasakojančiojo tipą memuarai gali būti apie *garsų arba nežinomą žmogų, apie praėjusią meilę, vaikiški memuarai.* Literatūrologas iškelia memuarų spausdinimo įtaką struktūruojant tekstą. Jis teigia, kad memuarų ypatybės priklauso nuo to, ar rašantysis mąsto ar ne apie publikavimo galimybę. Dažnai publikuojami atsiminimai turi išankstinį tikslą. Analizuodami skirtingų laikotarpių ir įvairių autorių kūrinius, slavų literatūros tyrinėtojai bando surasti skirtį tarp Vakarų ir rusų memuarų bei vienaip ar kitaip juos traktuojančių teorijų. Irina Savkina (2001), Marina Balina (1992), Harris Jane Gary (1990: 17-26) ir jiems antrinanti Marja Rytkönen (2004) Vakarų autobiografijai apibūdinti renkasi žodžius individualus, asmeniškas, religinis, o rusų, ypač sovietinio laikotarpio autobiografijos pasižymi laiko autentiškumu ir faktų gausa. Sovietinės eros rusų autobiografijos, memuarai artimi dokumentinei literatūrai, kuri atskleidžia rusų tautos mentalitetą ir tradicijas – kolektyviškumą, identiteto formavimąsi per kitus, savojo *aš* suvokimą kaip tautos – *mes* dalį. Vakarų autobiografijos iš prigimties tapatinamos su intymia išpažintimi, asmeniniais išgyvenimais (santykiai, šeima, seksualumas ir pan.), rusų autobiografijose svarbiausiu atspirties tašku tampa laikas ir praeitis. Todėl pastarosiose neieškoma to, kas užslėpta, bet bandoma aptarti vaizduojamą laiką ir vietą, išanalizuoti teksto konstrukciją. Rusų literatūrinėje tradicijoje individualus motyvas atsiskleidžia ne dokumentinėje literatūroje (autobiografijoje, memuaruose), bet autobiografiniame romane ar kitoje autobiografinėje prozoje. Autobiografinė rusų tradicija asocijuojasi su gyvenimo aprašymu, todėl vakarietiška autobiografijos samprata į šį regioną atkeliauja ne iš karto. Autorės pažymi, kad 1980-1990 metų istorinė ir kultūrinė situacija pakeičia ne tik autobiografijų pobūdį, bet ir teoretikų požiūrį į šiuos kūrinius. Maždaug nuo 1990 metų autobiografiniuose kūriniuose imama ne tik pasakoti faktus, bet ir gilintis į asmenines problemas, mėginama atskleisti tai, kas ligi šiol tūnojo sielos gelmėse. Panaši situacija regima ir lietuvių literatūroje. Daugelis lietuvių rašytojų autobiografijose kalbėdavo apie tai, kas leidžiama cenzūros ir tik gerokai po 1990-ųjų buvo papasakota visa tiesa.

Virtualioje erdvėje galima rasti daug memuarų apibrėžimų. Kaip ir anksčiau aptartame Ph. Lejeune`o, taip ir pastaruosiuose išsiskiria lyginimo su autobiografija motyvas. Internetiniame specialių terminų žodyne memuarais vadinamas įvykių užrašymas, istorinių įvykių matymas iš asmeninių pozicijų[1]. Ir šį kartą pabrėžiama memuarų kaip pasakojimo (to, ką galima užrašyti) žanro bei objektyvios istorinės realybės pateikimo per asmeninį suvokimą svarba. Viename literatūrinių terminų žodynų memuarai vadinami pasakojimu, sukurtu iš asmeninės patirties ir nukreiptu į rašytojo bei kito individo bendravimą, taip pat paremti specifinės patirties atsiminimais[2]. Memuarai gali būti vadinami tiesiog autobiografija arba užrašytais iš kažkieno atminties faktais apie tikrus įvykius ar žmones[3], − teigiama viename iš anglosaksiškąją tradiciją atstovaujančių literatūrinių terminų žodynų. Rašymo forma, paremta autoriaus tam tikro laiko ir vietos atmintimi, vadinama memuarais[4]. Matyti, kad šiuo atveju pabrėžiamas tam tikro laiko ir vietos prisiminimas. Tai yra asmeninio niuanso iškėlimas prieš objektyviąją realybę. Memuarai – tai dalis autobiografinio rašymo, dažniausiai trumpesnė nei autobiografija, teigiama dar viename apibrėžime.

Literatūrologas Kazys Bizauskas (1922) literatūros vadovėlyje plačiai apibrėžia memuarus, sinonimiškai juos vadindamas užrašais: „Memuarais, arba užrašais, vadinasi tokie pasakojimai apie istorijos ir kitokius nuotykius, kuriuos pats autorius stebėjo arba net kuriuose patsai dalyvavo“. Mokslininkas išskiria keletą šiam žanrui būdingų savybių – pasakojimą ir potyrį, įspūdį (pasakoti apie tai, ką pats patyrei arba kur dalyvavai). Tačiau būdingiausia memuarų ypatybe jis laiko subjektyvumą, galintį tapti šio žanro kūrinių įdomumo priežastimi, bet taip pat galintį atimti iš kūrinio visą vertę ir paversti jį ribotu ir vienašališku. Pagrindinis K. Bizausko atspirties taškas kalbant apie memuarus yra lyginimas su gimiringu metraščio žanru. Šiame kontekste memuarus autorius įvardija kaip tobulesnę pasakojimų formą, tikslesnius ir platesnius, priežastiniais ryšiais susietus nuotykių užrašus, atsiradusius kylant švietimui. Tuo metu žmogui atsirado poreikis užrašinėti patirtus įvykius, vesti „dienynus“ arba dienoraščius, kuriuos K. Bizauskas laiko viena paprasčiausių memuarų formų. Įdomu tai, kad autorius dienoraštį ir memuarus suvokia sinonimiškai. Tai rodo, kad XX a. pradžioje dar nėra pastebima šių žanrų autonomija, jie lyginami tik tarpusavyje. Apibūdindamas memuarus, mokslininkas išskiria keletą jų rūšių: istoriniai dienoraščiai (kai pasakoja autorius, dalyvavęs istoriniuose įvykiuose arba buvęs šalia istorinių asmenybių), literatūros atsiminimai (tai memuarai apie santykius su literatūros atstovais arba apie paties autoriaus literatūrinę veiklą), teatriniai atsiminimai. Kiek neįprastas ir netgi painus atrodo literatūros atsiminimų terminas. Šiandien mes vartojame literatūrinių arba beletristinių memuarų

[1] www.innvista.com/culture/literature/classic/glossary.htm (žiūrėta 2010 03 04)
[2] www. iclasses.org/assets/literature/literary glossary.cfm (žiūrėta 2010 03 04)
[3] http://nrocat.norfolk.gov.uk/DServe/public/help/nroglossary.htm#m (žiūrėta 2010 03 04)
[4] teachers.ausd.net/classlink/getfile.ausd (žiūrėta 2010 03 04)

apibūdinimą, kuris nurodo memuarų žanro laisvumą, atsiribojimą nuo gryno fakto, žanro ribų praplėtimą, artėjant prie grožinės kūrybos. Matyti, kad šiandieninis pavadinimas daugiau remiasi stilistinėmis ypatybėmis, tuo tarpu K. Bizauskas kalba apie tematinį memuarų skirstymą: istoriniai, literatūriniai, teatriniai.

Vienoje seniausių lietuviškų enciklopedijų (1933) Vaclovas Biržiška memuarus įvardija kaip „dalyvio apsakymą įvykių ar šiaip kurių dalykų kiek laiko nuo jų praslinkus" (Biržiška 1933: 1516). Išryškėja keletas memuaro žanrui svarbių sąvokų – atsiminimų išreiškimas pasakojimo forma ir retrospekcija, žvilgsnis į praeitį. Tai reiškiniai, be kurių memuarų atsiradimas neįmanomas. Jau XX a. pr. yra išryškinamas memuarų santykis su jam artimais žanrais: dienoraščiu (kuriame dėmesys skiriamas „gyvenamajam įspūdžiui"), autobiografija (kurioje centre atsiduria autorius), metraščiais ir kronikomis (kuriuose svarbiausi faktai, įvykiai, o autorius nutolsta). Autorius pabrėžia, kad minėtieji bruožai būdingi daugiau istoriniams memuarams, tuo tarpu memuarai „kaip literatūrinis žanras nekartą esti tolygūs autobiografijai, kelionių įspūdžių apsakymui ir net dienoraščiui, gauna ir kronikos vardą", – teigia V. Biržiška. Galima daryti išvadą, kad literatūrinius memuarus arba memuarus, kurių autoriai yra rašytojai, ne taip lengva pavadinti. Juos sudėtinga atskirti nuo autobiografijos, dienoraščio, kelionių įspūdžių ar kronikos. Tai lemia literatūrinis laisvumas ir žanrų sintezė, būdinga atsiminimais pagrįstiems kūriniams.

Išsamų ir informatyvų, lietuvių literatūrologijos požiūrį atspindintį apibūdinimą *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* pateikia V. Kubilius: „Memuarai, viena seniausių pasakojimo formų, atsiradusi kaip besiformuojančios istorinės savimonės išraiška. <…> Laiko judėjimas iš praeities į dabartį sudaro memuarų kompozicijos ašį. Autentiški liudijimai – „aš mačiau", „aš dalyvavau" – duoda pradžią memuaristiniam pasakojimui ir psichologiškai jį motyvuoja. Centre – objektyvi istorinė būtis, fiksuojama artimiausios aplinkos, sutiktų žmonių, patirtų įvykių aprašymais. Memuarai grindžiami autoriaus atminties imlumu ir ryškumu, žodžio galia atkurti detales ir tapyti žmonių portretus. Naudojami įvairiausi pasakojimo būdai – protokolinis konstatavimas, įvykių kronika, buities aprašymas, psichologinė charakteristika, dienoraščio užrašai, publicistika" (Kubilius, Rakauskas, Vanagas 2001: 322). Pirmiausia literatūrologas memuarus vadina pasakojimo forma ir tik vėliau sukonkretina šį teiginį. Kaip ir bet kuris kitas žanras memuarai yra pasakojimas, tam tikrų įvykių, atsiminimų pateikimas išskirtiniu būdu. Jau memuarų atsiradimo sąlygos – „kaip besiformuojančios istorinės savimonės išraiška" – nusako šio žanro raiškos pobūdį. Prasidėjęs nuo noro susivokti istorijoje, papasakoti tai, kas tuomet buvo svarbiausia – karo žygių niuansus, memuarų žanras visam laikui liko *istorinis*: įvykiai pasakojami iš praeities į dabartį. Tai yra memuarų kaip pasakojimo formos išskirtinė ypatybė. Istoriškumas pasireiškia ir kitu būdu – šio žanro kūriniuose dažnai liečiami istoriniai, politiniai įvykiai. Autobiografijoje dėmesys visuomet sutelktas į asmens tapsmo istoriją, memuaruose dominuoja išorinis gyvenimas. Turime begalę

politikų, istorikų, karininkų ar kitų skaudžią istoriją patyrusių žmonių, atsiminimų, kurie politinių, istorinių įvykių gausa primena vadovėlius. Dar vienas svarbus šio žanro bruožas – autentiški liudijimai: memuaruose visuomet pasakojama tai, kas patirta – matyta, dalyvauta. Iš tokio patyrimo kyla memuarų idėja – papasakoti tai, ką mačiau, kur buvau, su kuo susitikau. Tokiu būdu pateikiama objektyvi istorinė būtis, tačiau per asmeninį kiekvieno rašančiojo suvokimą. Bendrą istorinę situaciją mes regime per asmenines – artimos aplinkos, sutiktų žmonių, patirtų įvykių – situacijas. Labai svarbi nagrinėjamam žanrui atminties kategorija. Juk memuarų autentiškumas ar netgi vaizdingumas priklauso nuo to, kiek imli rašančiojo atmintis, kaip tiksliai jis sugeba perteikti matytus ir patirtus faktus. Be to, memuarai ganėtinai plati ir nevientisa pasakojimo forma, apimanti įvairiausius pasakojimo būdus: faktus galima tiesiog konstatuoti, pateikti įvykių kroniką, psichologinę charakteristiką, dienoraščio užrašus, buitiškai ar publicistiškai aprašyti įvykius. Šis literatūrologo teiginys kviečia sugrįžti prie K. Bizausko išsakytos minties, jog dienoraštis yra paprasčiausia memuarų forma. Sudėtinga kalbėti apie šių žanrų ribas. Akivaizdu, kad atsiminimams galima suteikti dienoraščio, autobiografijos ar kitą formą. Itin paplitę, ypač tarp rašytojų, beletrizuoti memuarai, savo stilistika primenantys romanus, noveles ar apybraižas. Nors V. Kubiliaus apibrėžimas platesnis ir aprėpia daugiau memuarams būdingų bruožų, tačiau pagrindinės žanrui būdingos kategorijos sutampa su K. Bizausko ir V. Biržiškos išskirtosiomis.

Tarptautiniame žodžių žodyne (Kvietkauskas 1985) memuarai įvardijami kaip literatūros kūrinys, kuriame autorius pasakoja praeities įvykius, kurių dalyviu ar stebėtoju yra buvęs. Pabrėžiamos pagrindinės šio žanro savybės – retrospekcija ir patyrimas, dalyvavimas. Apibrėžime, pateiktame *Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne (*Keinys 2000: 392), pabrėžiama autoriaus atsiminimų svarba, o kartu įvykių stebėjimas ar dalyvavimas juose. Matyti, kad lietuvių literatūroje daugelyje definicijų memuarai tapatinami su prisiminimų užrašais, prisiminimais paremtais pasakojimais, pabrėžiamas stebėjimo ar dalyvavimo toje patirtyje būtinumas, retrospekcija.

Visuotinėje lietuvių literatūros enciklopedijoje (Tumelis J. 2008) memuarais vadinamas „literatūros žanras, apimantis asmenine patirtimi ar stebėjimais paremtus kūrinius". E. Baliutytės ir M. Čiurinsko parengto apibrėžimo pradžia praplečia memuarų ribas, leisdama tokiu terminu vadinti visus kūrinius, kuriuose remiamasi asmenine patirtimi ar stebėjimu. Tačiau vėliau memuarai yra atskiriami nuo dienoraščio ir autobiografijos, įvardijant juos visus artimais žanrais. Pagrindiniai memuarams keliami reikalavimai – tai įvykius ir pasakojimą skiriantis laikas, kitaip retrospekcija, pasakojimas ne tik apie save, daugiau netgi apie išorinius, istorinės reikšmės įvykius. Paminimas ir memuarų santykis su šio žanro pirmtaku – kronikomis: atsiminimai šiuo atveju pasižymi didesniu asmeniškumu.

Remiantis rusų mokslininke T. G. Simonova (2002), galima apibendrinti aptartus apibrėžimus ir aprašyti memuarams būdingas savybes.

Subjektyvumas. Šis bruožas apima visus memuarinių kūrinių lygius: nuo siužeto, tarp kitų veikėjų įtraukiančio ir autorių, iki priemonių sistemos, kuria naudojasi autorius įvykiams perteikti. Akivaizdu, kad memuarai – autobiografiški, bet tik tiek, kiek reikia istorinei kūrinio problematikai išreikšti. Subjektyvumas memuaruose tampa vienijančiu faktoriumi, atskleidžiančiu jų visumą.

Dokumentiškumas. Tai atitinkamų žanrų, tam tikra dalimi ir memuarų, savybė, pasireiškianti praeities, paremtos dokumentais ir dalyvių liudijimais, vaizdavimu. Kaip ir kituose žanruose, kuriuose daugiau remiamasi faktais, taip ir memuaruose naudojamasi prieinamais to laikotarpio dokumentais bei liudininkų pasakojimais. Memuaruose naudojami įvairūs dokumentai: nuo oficialių, istorinių iki asmeninių ar net intymių (dienoraščiai, užrašai, laiškai). Kaip dokumentus galima panaudoti ištraukas iš literatūrinių rašinių: istorinių darbų, periodikos, meninių kūrinių. Dokumentas tampa menine detale, aplinkos ir personažų charakterizavimo būdu. Jis gali tapti netgi siužetiniu kūrinio pagrindu.

Tipizacija. T. G. Simonova teigia, kad tapti literatūrinės reikšmės faktu memuarai gali tik dėl galimybės tipizuoti susikurtus vaizdus ir aplinkybes. Per memuaristo liudijimus ir dokumentus atskleista realybė perauga pavienio, asmeninio reiškinio ribas. Faktų, įvykių, asmenų autorinė interpretacija atskleidžia šiems reiškiniams būdingus dėsningumus, tipiškas charakterio ypatybes, pasireiškiančias už kūrinio ribų. Egzistuoja dokumentinė tipizacija, kuriai nebūdinga vaizduotė. Ji atskleidžia reiškinio vidines savybes ir galimybes ir nėra susijusi su autoriaus interpretacija. Tipizacija – būdingas bruožas žanrams, kurie atsiduria tarp meniškumo ir dokumentiškumo.

Estetizacija. Apibendrintas pasaulio vaizdas suteikia kūriniui estetizmo. Būtent realybės tipizacija ir estetizacija priartina dokumentinius žanrus prie grožinės literatūros. Estetizuojama yra kūrinio medžiaga – dokumentas ir juo išreikštas faktas. Estetizmas pasireiškia per patį objektą, jo savybes, o ne per kūrėjo valią ir meistriškumą. Memuaruose estetizuojamas turinys (įvaizdžiai, siužetas) ir tekstas (struktūra, stilius). Norint sukurti realaus istorinio personažo įvaizdį siekiama atskleisti jo unikalumą ir visuomeninę reikšmę. Sudėtingas asmenybės paveikslo kūrimo procesas skatina memuaristą naudotis literatūroje įprastais žmogaus kūrimo būdais. Dokumentinis reiškinio pagrindas susijungia su estetiniu jo įforminimo principu. Štai P. Orintaitė memuaruose *Liepalotų medynuose* pateikia ištisą tarpukario kultūros veikėjų paveikslų galeriją. Kiekvieno jų individualumas perteikiamas memuaristinėmis raiškos formomis (pasakojama tai, kas atsimenama apie tuos asmenis), tačiau kartu rašytoja naudojasi grožinėje prozoje įprastais personažų kūrimo būdais: personažo charakteristika, autoriaus nuomone, veikėjo elgsenos ir kalbėsenos ypatumais ir t.t. Įprastai memuarų siužetas atkartoja realius įvykius, bet memuaristas taip pat pabrėžia istorinio proceso dėsningumus. Tokiu būdu siužetą jis paverčia vienu iš estetinių kūrinio komponentų, „suliteratūrina“ jį, kad pastarasis atitiktų memuarų tematiką. L. Dovydėnas atsiminimuose *Mes valdysim pasaulį* išsikelia uždavinį – papasakoti apie Lietuvos okupacijos laikotarpį, sovietinės

valdžios „tvarkymosi“ būdus ir tautiečių išgyvenimus. Autoriaus gyvenimo įvykiai lieka antrame plane ir panaudojami, kai tai reikalinga. Pagrindiniu tikslu išlieka atskleisti tiesą apie sovietinę okupaciją. Siužetas tokiuose memuaruose įgauna estetinės reikšmės ir yra sukonstruotas taip, kad išreikštų minėtąją idėją.

Kaip matyti, memuarų apibrėžimo pobūdis priklauso nuo laikmečio, literatūrinės tradicijos, autoriaus individualios pozicijos. Anglijoje memuarai laikomi tik autobiografijos porūšiu, K. Bizauskas XX a. pr. dienoraštį pavadina viena paprasčiausių memuarinių formų. XIX a. Prancūzijoje viešpatavo memuarų žanras ir išorinio gyvenimo vaizdavimas, po keletos amžių jį nustelbė autobiografija. Nepaisant laiko ir plačių interpretacijų, memuarai išlaikė pagrindinius ir nekintančius bruožus: išorinio pasaulio atspindį, didesnį ar mažesnį dokumentiškumo laipsnį, retrospektyvumą, subjektyvumą, pasireiškiantį objektyvaus istorinio įvykio vaizdavimu per asmeninį suvokimą, būtiną autoriaus dalyvavimą įvykyje ar jo stebėjimą. Memuarų žanro tapsmo istorijoje galima išskirti keletą tokio pobūdžio tekstų vystymosi galimybių: memuarai artimi dokumentui ir memuarai, artimi grožinei literatūrai. Šiandien regime antrojo varianto klestėjimą ir atsiminimų žanro subjektyvėjimą. Taip pat memuarai gali skirtis savo visuomenine-kultūrine reikšme: vieni jų lieka praėjusių įvykių liudininko užrašais, kiti tampa pripažintu kūriniu ir atskleidžia reikšmingo kultūroje istorinio periodo dėsningumus.

1.2. Literatūriniai memuarai

Su memuariniais žanrais susiję dviprasmiški, daugybės svarstymų sulaukiantys klausimai. Kaip vertinti atsiminimais paremtus kūrinius? Kaip dokumentą ar grožinę literatūrą? Ši problema ypač aktuali šiandien, kai memuariniai žanrai turi nemažą paklausą ir kai žanrų ribos pamažu siaurėja, pinasi. Filosofas ir literatūros tyrinėtojas G. Gusdorfas (1980: 28-49) teigia: „Autobiografija be abejonės, yra tam tikro gyvenimo dokumentas, ir istorikas turi teisę tikrinti jo teisingumą. Bet ji taip pat yra meno kūrinys, ir meno mylėtojas gali gėrėtis stiliaus harmonija ir vaizdų grožiu“. Jam pritariantis V. Kubilius (Kubilius, Rakauskas, Vanagas 2001: 34) pabrėžia, jog autobiografijoms būdinga pasakoti apie save, tačiau vėliau vidinis kūrėjo atvirumas išblėso ir autobiografijos imtos rašyti kaip beletristinė pasakojimo forma, labai artima epinei prozai. Išmonė išstūmė dokumentiką ir istorizmą. Memuaruose dominuoja daugiau išorinių įvykių, visuomeninių santykių. Tačiau ir memuarai dėl buitinių vaizdų raiškumo bei gyvastingos kalbos virsta grožinės literatūros kūriniais, o beletristiniai pasakojimai beletrizuojami kaip memuarai. Vokiečių mokslininkas W. Iseris (2002) teigia, jog „literatūros tekstas yra tikrovės ir fikcijų mišinys ir šiuo atveju susieja duotybę su išmone“. Todėl ir memuarinius kūrinius vertindami kaip literatūrinį tekstą neišvengsime susidūrimo su fikciniais elementais jame. G. Lazdyno (1998: 87) nuomone, „neturi

jokios reikšmės tai, kokia vaizduotės dozė yra kūrinyje". Svarbesnis yra kitas kriterijus, pagal kurį netgi galėtume atskirti memuarinius romanus nuo memuarų. Jei rašytojas atsiplėšia nuo subjektyvumo, tiesioginio pasakojimo, pakyla į abstraktesnį apibendrinimo lygį, žvelgia į savo gyvenimą iš šalies kaip į visuotinę išraišką – jis kuria meninį vaizdą. Tai būdinga grožinei prozai. Kitas atvejis – memuarai, kuriuose išklojama pojūčiuose susikaupusi, emociškai žymėta informacija, išreikšta momentinė privati reakcija į atsitiktinius reiškinius. Visuotinumo suteikimas asmeninei patirčiai paverčia kūrinį meniniu, ir tuomet autentiškumas visiškai nesvarbus. Turint omenyje, kad daugelis analizuojamų memuarų taip pat beletristiniai, galima nereikalauti visiško autentiškumo ir iš jų.

Gerai žinomi ir visuomeninę reikšmę turintys kūriniai dažniausiai rašomi nusipelniusių, garsių žmonių. *Rašytojų* kuriami memuarai išsiskiria laiko tėkmės emocingu išgyvenimu, pasakojimo vientisumu, plastiško žodžio įtaiga. Memuarai rašomi kaip sovietinės okupacijos panoraminė apžvalga ir analizė (I. Šeiniaus *Raudonasis tvanas*, 1953, L. Dovydėno *Mes valdysim pasaulį*, 1970) arba vieno tragiško savo gyvenimo tarpsnio istorija (St. Ylos *Žmonės ir žvėrys Dievų miške,* 1951, B. Gaidžiūno *Vieneri metai ir viena savaitė,* 1950, J. Švaisto *Dangus debesyse*, 1967). Darbe analizuojami gerai žinomų egzodo rašytojų atsiminimai. Daugelį jų galima pavadinti *literatūriniais memuarais*. Šio termino atsiradimas tampa vienu iš diskusijos apie tikrovės ir fikcijos santykį memuaruose sprendimo būdų. Todėl verta aptarti šio termino reikšmę, atsiradimo istoriją ir būdingus bruožus.

Literatūriniai memuarai - tai viena iš memuarų rūšių, galimybių šalia griežtai dokumentinių atsiminimų, kurių autoriais gali tapti įvairūs savo socialine, profesine, kultūrine priklausomybe asmenys: visuomenės veikėjai, literatūros ir meno atstovai, mokytojai, namų šeimininkės ir t.t. Šių asmenų atsiminimai gali būti ryškūs, vaizdingi, gali turėti individualaus stiliaus bruožų, tačiau jų pagrindiniu tikslu išlieka įvykių perteikimas, nesirūpinant literatūriniu jų apipavidalinimu. Literatūrinių memuarų tikslas – meniškai interpretuoti faktą, perteikti rašytojo pasaulėžiūros ir stiliaus ypatumus. Akivaizdu, kad tobulai rekonstruoti praeities įvykių neįmanoma dėl žmogaus atminties ribotumo, todėl geriausia, ką gali atlikti memuaristas – sukurti kuo artimesnį, nors ir netapatų, realybės vaizdą. Priklausomai nuo tam tikrų subjektyvių ar objektyvių priežasčių realumo lygis kiekvienuose atsiminimuose gali būti skirtingas (Simonova, 2002). Literatūriniuose atsiminimuose, pasak T. G. Simonovos, skirtumas tarp to, kas buvo ir to, kas prisimenama kur kas didesnis nei dokumentiniuose memuaruose. Rašytojų atsiminimų knygos dažnai susilaukia kritikos dėl klaidų, nepatikimumo ir subjektyvumo. Daug buvo kalbama, diskutuojama apie V. Krėvės memuarus ir jo politinę veiklą. Dviprasmiškai vertinami M. Vaitkaus atsiminimai, o J. Aisčio memuarinė knyga *Apie laiką ir žmones* dažnai pavadinama esė. Natūralu, kad kuo atsiminimai artimesni grožinei prozai, tuo daugiau pretenzijų jie susilaukia dėl memuarų kanono nepaisymo.

Būtent dėl to autorius, pasak Ph. Lejeune`o, turi sudaryti autobiografinę sutartį su skaitytoju ir iš anksto įvardinti savo kūrinio žanrą. Daugelyje egzodo rašytojų memuarų tokia sutartis yra sudaryta.

Pagrindinė literatūrinio žanro gyvavimo sąlyga yra jo lankstumas, gebėjimas atsinaujinti ir perimti naujas literatūrines tendencijas bei formas. Sekant memuaristikos raidą galima pastebėti, kad šis žanras patyrė akivaizdžią evoliuciją nuo įprasto faktų fiksavimo perėjęs prie grožinių (subjektyvių) tekstų kūrimo. Autorius iš paprasto pasakotojo-liudininko tapo ypatingo meninio pasaulio kūrėju, o realybė ir literatūrinė interpretacija tapo lygiaverčiais objektais. Šiandien, informacijos amžiuje, kai įvairūs dokumentiniai šaltiniai prieinami beveik kiekvienam, vien faktais paremti memuarai nebegali sudominti skaitytojo. Tuo tarpu literatūriniai memuarai, be informacijos, suteikia skaitytojui galimybę pažinti autorinę tų faktų, įvykių ir žmonių interpretaciją. Jie veikia ne tik žmonių sąmonę, bet kartu ir emocinį pasaulį. T. G. Simonova teigia, kad literatūrinių memuarų kaip žanro bruožai išryškėjo per kelis šimtmečius. Šiandien prieinamos memuaristikos vaizdas leidžia teigti, kad literatūriniai memuarai nėra tik atskirų kūrinių apibūdinimas, tai ryški tendencija, per amžius susiformavęs noras meniškai interpretuoti realybę. Ta pati rusų mokslininkė išskiria keletą grožinių elementų atsiradimo memuaruose būdų: jie pasireiškia meniškai interpretuojant faktą, suteikiant medžiagai siužetinę liniją, beletrizuojant tekstą arba jo fragmentus, per vaizdinį kūrinio lygį ir individualų pasakojimo stilių.

Memuaristo-rašytojo santykis su faktu ypatingas. Šis jam tėra kūrybai reikalinga medžiaga, juo galima varijuoti norint pasiekti trokštamą meninį rezultatą. Šis požiūris sąlygoja literatūrinių memuarų nesklandumus: vaizdo netikslumai, įvykių painiojimas, realybės pakeitimas. Visa tai, pasak T. G. Simonovos, gali vykti nesąmoningai, nuoširdžiai tikint savo pasakojimu (rašytojui atrodo, kad viskas vyko taip iš tikrųjų, jis taip po daugelio metu suvokia praeitį) arba sąmoningai – norint tekstą padaryti ryškesniu, atskleisti autoriui naudingas detales. Būtent pastaruoju variantu kritikai dažniausiai remiasi atradę tekste netikslumų. Lietuvių literatūroje tokio proceso atspindžių galima aptikti sovietiniuose memuaruose, kur autoriai priversti teisintis ir pataikauti okupantams. Žinoma, faktų tikslumas svarbu, ypač dokumentiniuose memuaruose, tačiau literatūrinius memuarus reikėtų vertinti kiek kitaip, remiantis jų prigimtimi: juose pateiktų faktų nereikėtų vertinti kaip vienareikšmės ir neginčijamos tiesos.

Literatūriniai memuarai – meno kūrinys, kuriam būdingas tiesos sakymas, tačiau kartu tai sąlygiškas reiškinys. Rašytojų memuarai nėra fotografiški. Liudijimai, dokumentai, faktai rašytojams padeda sudaryti siekiamą įspūdį, išreikšti savitą koncepciją. Rašytojas priima faktus emocionaliai, todėl ir jų atvaizdas kūrinyje išreiškia individualią autoriaus poziciją. „Svarbiausia šiuo atveju ne praeitis, o praeities išgyvenimas“, – teigia rusų literatūrologas I. O. Šaitanovas (1981: 55), kalbėdamas apie memuarų subjektyvumą. Būtent praeities išgyvenimas, autoriaus

bandymas sustabdyti istoriškai nutolusią akimirką, susiejant praeities įspūdžius ir šiuolaikinę sampratą apie tai yra pagrindiniai literatūrinės memuaristikos bruožai. Toks laisvas rašytojo santykis su faktu dar nereiškia, kad galima visiškai nepaisyti realybės ir pasikliauti tik vaizduote. Dokumentinis tokio kūrinio pagrindas turi išlikti bent jau turinyje (taip išvengiama grėsmės visiškai deformuoti realybę). Literatūrinis požiūris į faktą reikalauja didesnio dėmesio siužetinei kūrinio struktūrai.

Memuarų, kaip ir kiekvieno kito literatūrinio kūrinio *siužetas* turi dvi reikšmes: kaip eilė įvykių ir kaip fabula – visko, kas papasakota, visuma. Memuarai remiasi autoriaus atmintimi, padedančia jam perteikti vienus ar kitus praeities įvykius. Dokumentiniuose memuaruose ryški chronologinė laiko seka, tuo tarpu literatūriniuose memuaruose laikas gali būti chronologinis arba asociatyvus. Kai laikas teka chronologine seka, siužetą sudaro istoriniai ar asmeniniai įvykiai, literatūriniuose memuaruose pasireiškiantis asociatyvusis laikas yra daug sudėtingesnis, nenuspėjamas. T. G. Simonova memuarus, kuriems būdinga chronologinė įvykių seka, laiko giminiškais istoriniam arba socialiniam-psichologiniam romanui, o asociatyvinius memuarus lygina su novelių ciklu arba modernistiniu romanu. Rašytojo siekis – ne registruoti faktus, bet iš gyvenimiškų įvykių ir įspūdžių sukurti pilnavertį literatūrinį paveikslą. Daugelis įvykių literatūrinių memuarų tekste atsiduria ne tik dėl to, kad autorius juos prisiminė, bet tam, kad jie atskleistų autoriaus pasaulėžiūrą ir koncepciją (netgi tai, kad tas, o ne kitas epizodas iškilo autoriaus atmintyje, reiškia, kad jis yra svarbus ir atskleidžia rašytojo požiūrį). Kai kuriose memuarinėse formose siužetas nėra itin ryškus (memuarinė apybraiža, literatūrinis paveikslas) arba jo visai nėra (memuarinė miniatūra, esė).

Vystantis memuarinės prozos siužetui išryškėja ir *veikėjų* paveikslai. Dažniausia tai realūs žmonės, autoriaus atminties pagalba atsidūrę knygos puslapiuose. Jie išlaiko būdingus bruožus, elgsenos ypatumus ir tampa personažais, veikiančiais pagal gyvenimo padiktuotas sąlygas, kurias šiek tiek pakoreguoja memuarinės prozos kontekstas. Kaip visa realybė, taip ir žmogus rašytojų memuaruose patiria meninę transformaciją, yra „suliteratūrinamas“. Tokiu būdu sukuriami personažai, atspindintys memuarinio teksto koncepciją. Kiekvienas veikėjas nepriklausomai nuo jo charakterio, istorinės reikšmės, asmeninių santykių ir biografijos išreiškia tam tikrą autoriaus idėją.

Autorius memuarinėj prozoj atlieka dviplanį vaidmenį: jis yra vienas iš kūrinio personažų, neretai pagrindinis, taip pat jis meninės visumos kūrėjas, prikeliantis praeities gyvenimą. Autoriaus įvaizdis formuojamas per dviejų laikų - praeities ir memuarų kūrimo dabarties – sankirtą. Tekste atsiskleidžia istorinio vaizdo platumas. Autoriaus „pasireiškimo“ laipsnis kūrinyje skirtingas. Jis priklauso nuo memuarų tikslo, nuo rašytojo noro ir galimybių atskleisti asmeninio gyvenimo detales, dvasinius ypatumus. Pavyzdžiui, lietuvių egzodo rašytojų atsiminimuose laisviau ir tiksliau negu sovietinių memuaristų tekstuose vertinami istoriniai įvykiai ir žmonės.

Laikas memuaruose, kaip ir grožiniuose kūriniuose, užima reikšmingą vietą. Atsiminimų laiką galima suprasti įvairiomis reikšmėmis: asmeninis, autobiografinis laikas, istorinis laikas ir laikas kaip filosofinių apmąstymų objektas.

Memuarai, pasak T. G. Simonovos, išsiskiria sudėtingos struktūros tekstu, kuris apima autoriaus pasakojimus, aprašymus, svarstymus, beletristinius fragmentus, intertekstą. Teksto struktūra atskleidžia memuarų dualumą – meniškumo ir dokumentiškumo sankirtą: grožinio teksto laisvumą ir dokumento tikslumą. XX amžiuje įsivyravę literatūriniai memuarai perėmė visoms atsiminimų rūšims būdingus bruožus – dokumentiškumą, retrospekciją, autobiografiškumą, rėmimąsi atmintimi. Literatūriniams memuarams prisideda užduotis – tipizuoti ir estetiškai įsisavinti pagrindinius dokumentinius šaltinius. Tuo tarpu visiems memuarams būdinga faktų, atspindinčių norimą pavaizduoti epochą ir pasiekti kūrinyje išsikeltą tikslą, atranka.

1.3. Artimi žanrai. Žanrų sintezės problema

Kaip buvo matyti iš apibrėžimų, memuarai gimininga autobiografijai ir dienoraščiui, taip pat gali suartėti su kitais žanrais. Šiame skyriuje aptariami artimi memuarams žanrai ir žanrų sintezės problema.

Memuarai dažnai perima svarbiausius momentus ar reikšmingus faktus iš praeities, įtraukdami apmąstymus apie to įvykio prasmę memuarų rašymo momentu. Memuarai gali būti emocionalesni ir susiję su įvykiais labiau nei „dokumentuoti" asmens gyvenimo faktą. Šis apibūdinimas perteikia literatūrinės memuaristikos esmę. Dažnai memuaruose ieškoma realių, netgi dokumentais paremtų faktų. Šio žanro atsiradimo pradžioje galbūt galėjome memuarus tapatinti su metraščiais, analais, kronikomis. Šiandien tai padaryti sunku. Sudėtinga surasti grynųjų, faktologinių memuarų. Visi jie, kaip teigiama paskutiniajame apibrėžime, labiau emocionalūs, beletrizuoti, daugelį niuansų perėmę iš kitų žanrų. Tačiau santykis su *istorine,* dokumentais kaip pagrindiniu medžiagos šaltiniu besiremiančia, *proza* išlieka. Abu šiuos žanrus vienija dėmesys istorinei praeičiai. Tačiau perteikiama ji skirtingai: istorinėje prozoje autorius aprašomuose įvykiuose tiesiogiai nedalyvauja, jis neišreikštas ir nesusijęs su personažais, o memuaruose praeitis pasakojama pirmuoju asmeniu, autorius yra savo kūrinio veikėjas, aprašomų įvykių liudytojas ir dalyvis, galintis kontaktuoti su kitais veikėjais. Pagrindinė šių žanrų nesutapimo priežastis – praeities aprašymo subjektyvumas, tiksliau, subjektyvumo laipsnis. Istorinėje prozoje egzistuoja autoriaus pozicija apie įvykius ar asmenis, tačiau ji neišreikšta tiesiogiai. Memuarai kaip žanras jau savo prigimtimi yra subjektyvūs, rašantysis remiasi atsiminimais, o dokumentai atlieka iliustratyvinę funkciją. Tuo tarpu pagrindinis istorinės prozos medžiagos šaltinis yra dokumentai. Skirtingas ir šių žanrų santykis su vaizduojamais įvykiais. Memuaristas dažniausiai vaizduoja tai,

ką prisimena pats (aprašomi įvykiai aprėpia jo gyvenamąjį laikotarpį), o iš istorinės prozos reikalaujama vaizduoti įvykius, kurie nėra tik autoriaus atminties ribose, bet atitinka viešosios sąmonės praeities sampratą.

Vienas iš memuarinės prozos bruožų yra autobiografiškumas. Galbūt todėl *autobiografijos* ir memuarų santykis susilaukia ypač daug dėmesio. Tai labai panašūs, bet ne identiški žanrai, kuriuose per autoriaus pasakojimą apie savo gyvenimą, vidinio pasaulio sklaidą stipriai pasireiškia subjektyvus pradas. Autorius atlieka dvejopą funkciją: jis yra memuarinio arba autobiografinio teksto veikėjas, o kartu memuarų arba autobiografijos kūrėjas. Memuarų centre atsiduria istoriniai įvykiai, o autoriaus linija plėtojama šalia jų. Autobiografijoje istoriniai, kultūriniai, buitiniai įvykiai – tai fonas, iliustruojantis autoriaus gyvenimą. Pagrindinis skirtumas tarp šių žanrų yra dėmesys išoriniams arba asmeniniams niuansams. Memuaruose atspindimi rašytojo pergyventi išoriniai įvykiai, o autobiografijoje aprašoma viskas, kas susiję su autoriumi: dvasinis gyvenimas, išorinių aplinkybių poveikis jo asmenybei ir likimui. Kadangi aprašomasis abiejų žanrų objektas vienodas (skiriasi tik niuansai), tai visiška skirtis tarp jų ne visada įmanoma. Priklausomai nuo rašančiojo tikslų, memuarai gali būti daugiau ar mažiau autobiografiniai. Nevienodas juose autoriaus atsivėrimo lygis. Prancūzų filosofas, autobiografijos žanro tyrinėtojas G. Gusdorfas (1980: 28-49) teigia: „yra sunku rasti autobiografiją, neturinčią memuarinių aspektų, nėra memuarų be autobiografinės informacijos: abu žanrai remiasi asmeniška, chronologine ir reflektuojančia patirties sklaida". Šio mokslininko teorija viename iš straipsnių remiasi lietuvių literatūrologė G. Vanagaitė (2002: 19) ir kiti literatūros tyrinėtojai. Subjektyvumas – pagrindinis abu žanrus siejantis bruožas. Tik memuaruose objektyvią istoriją regime per asmeninę rašančiojo sampratą, o autobiografijoje svarbiausia subjektyvi būtis. Autobiografija, kaip teigia V. Kubilius (1997: 208), „nelengvai atsiplėšia nuo memuarų, kur dominuoja daugiau išorinių įvykių, visuomeninių santykių, politinių katastrofų vaizdavimas". Netgi pirmosios lietuviškos autobiografijos – J. Basanavičiaus, V. Pietario, Žemaitės, J. Šliūpo – nebuvo ryškiai atsiskyrusios nuo memuarų ir dažnai vaizdavo išorinius įvykius (Kubilius, Rakauskas, Vanagas 2001: 34). Apie autobiografiją lietuvių literatūrologijoje daug parašyta. Ją tyrinėjo V. Kavolis (1998: 29-153; 1994: 500-524), V. Kubilius (1997: 208), I. Litvinavičienė (2008), G. Vanagaitė (2001: 40; 1998: 127-140; 1999: 81-92) G. Dručkutė (2004). Bene daugiausiai vietos šiai sričiai skyrė V. Kavolis, taip ir nepabaigęs rašyti autobiografijos istorijos. Šių dienų literatūrologijoje šią spragą šiek tiek sumažino G. Vanagaitė (2008), išleidusi mokomąją priemonę filologijos studentams apie autobiografijos teoriją. Joje pateikiami pagrindiniai faktai apie šio žanro tyrinėjimus. Knygoje nubrėžiama autobiografijos kilmės istorija Europoje ir Lietuvoje, žanro ypatumai ir kategorijos (pirmasis asmuo, retrospekcija, patikimumas). Autorė trumpai aptaria autobiografijos, biografijos, dienoraščio ir memuarų santykį,

pateikia pagrindines šį žanrą tyrinėjusių mokslininkų mintis – cituojami Ph. Lejeune`as, G. Gusdorfas, R. Pascalis, V. Kavolis, V. Kubilius ir kiti.

Ypač daug teorinių įžvalgų apie autobiografijos ir memuarų skirtį yra pateikęs V. Kubilius. Noras įsiklausyti į savo paties esmę ir pastanga palikti bent dalelę savo buvimo – yra pagrindiniai, pasak V. Kubiliaus (1997: 204), autobiografijų ir memuarų rašymo tikslai. Natūralus noras įsiamžinti kelia autobiografijos buvimo tarp meninės literatūros teorijos ir paribio zonos problemą. „Meninės kūrybos šaltinis yra vidinis žmogaus atsivėrimas, o autobiografija ištisai eksploatuoja šitą šaltinį. Žmogus čia nusileidžia į savo paties savimonę, kuri diktuoja pasakojimo turinį ir pasakotojo balsą“, - teigia teoretikas (Kubilius 1997: 205). Autobiografijoje žmogus stebi ir teisia save, aprėpia gyvenimo visumą. Memuarai yra šalia autobiografijos, tik juose žmogus daugiau stebi aplinką, išorinius įvykius, kuriuose atsispindi ir jo paties gyvenimas. Autobiografijos autorius apsinuogina prieš pasaulį, jis stebi ir tiria savo mintis, jausmus, poelgius. Tokioje intymioje aplinkoje kuriamas rašančiojo autoportretas, tačiau jis, pasak V. Kubiliaus, nėra statiškas kaip tapyboje, bet kintantis. Rašydamas autobiografiją skirtingais gyvenimo momentais autorius sukurs nevienodus savo autoportretus. Tyrėjas šį procesą lygina su tapytojo Rembranto patirtimi. Pastarasis nutapė 62 autoportretus. Lygiai taip pat memuaruose pasakotojas interpretuoja vaizduojamus išorinius įvykius pagal rašymo momento situaciją: kuo jis yra tapęs, kiek pasiekęs, kaip vertina praeitį ir pan. Skirtingais laiko tarpais rašyti memuarai bus nevienodi, vis kitaip pristatys tuos pačius praeities įvykius.

Autobiografijai ir memuarams be galo svarbi atminties kategorija. Jos reikšmę pabrėžia ir V. Kubilius. Jis patvirtina šiandien gerai žinomą tiesą, kad tik nuo žmogaus „atminties imlumo ir stiprybės priklauso vaizdinė pasakojimo faktūra“ (Kubilius 1997: 206). Dažnai tai tampa tam tikra memuarų ribotumo ir nenuoširdumo problema. Rašantysis gali atsirinkti tokius atsiminimus, kurie išryškintų tam tikrą gyvenimo modelį, tikslą ar prasmę, vienus momentus jis gali sureikšminti, kitus užgniaužti ir išstumti iš sąmonės. Tokiu būdu jis gali sukonstruoti savo gyvenimo modelį arba perteikti tiek ir tokių įvykių, kurie jam rašymo momentu pasirodys reikšmingi ir svarbūs. „Gyvenimo pabaigoje žmogus nebėra toks, koks buvo pradžioje. Jis nebegali natūraliai grįžti į ankstesnio gyvenimo fazes ir patirti tų pačių išgyvenimų virpesio. Jis dėsto tik savo įsivaizdavimus apie tai, kas buvo. Dabartinė žmogaus situacija, jo idealai, nuovargis ir neviltis smelkte persmelkia vizualinę buvusio laiko plastiką. Atminties spragas užpildo vaizduotė“, - teigia V. Kubilius (1997: 207). Naujai interpretuoti praeities įvykiai virsta dabarties vyksmu. Ypač daug vaizdinės plastikos ir psichologinės įtampos literatūrologas įžvelgia menininkų autobiografijose, kurios šiais savo bruožais priartėja prie autobiografinių romanų. Rašytojų memuarai taip pat išsiskiria vaizdingumu, psichologinių portretų kūrimu. Todėl galima rasti nemažai memuarų, balansuojančių ant autobiografijos, romano, apybraižų, dienoraščių ar netgi esė žanro ribos. Papildydamas savo

žodžius V. Kubilius (1997: 207) cituoja prancūzų literatūros tyrinėtoją G. Gusdorfą: „Autobiografija, be abejonės, yra tam tikro gyvenimo dokumentas, ir istorikas turi teisę tikrinti jo teisingumą. Bet ji taip pat yra meno kūrinys, ir meno mylėtojas gali gėrėtis stiliaus harmonija ir vaizdų grožiu“. Svarbi kalbant apie memuarus išlieka jų santykio su giminiškais žanrais tema. V. Kubilius pabrėžia, kad autobiografija sunkiai atsiplėšia nuo memuarų, kuriuose vaizduojami išoriniai įvykiai, visuomeninės ir politinės problemos. Ši tendencija ypač būdinga žanro atsiradimo laikotarpiu. Kaip pavyzdį tyrinėtojas mini Žemaitės *Autobiografiją*, kurios centre 1863 metų sukilimas. Autobiografijos ir dienoraščio santykis ryškus per monologinį kalbėjimą, nors dienoraštis vaizduoja tik šios dienos įvykius, o autobiografija ir ypač memuarai žvelgia į reiškinius iš toli. Autobiografijos ir memuarai yra svarbūs dėl savo plataus vaizdavimo objekto: juose atsispindi individo, amžiaus ir tautos psichologija.

Rusų memuaristiką tyrinėjantis I. Fraimanas (2004) teigia, kad memuarų atsiradimas siejamas su dalyvio ar stebėtojo asmeninio liudijimo svarba ir tai išskiria memuarus iš kitų istorinių pasakojimų. Tyrėjas pažymi pagrindinę memuarų funkciją – individualizuotos ir patikimos istorinės informacijos pateikimas, bet priduria, kad memuarų funkcija taip pat yra būti istoriniu šaltiniu. Memuarinė funkcija, pasak literatūrologo, kultūrinėje terpėje egzistavo visada, o anksčiau ją atliko įvairūs tautosakiniai žanrai. I. Fraimanas autobiografiją laiko memuarų žanro porūšiu ir pateikia jos atsiradimo istoriją. Žvelgdamas į memuarų žanro genezę autorius išskiria dvi atsiminimų vystymosi linijas, tipus: tai *objektyviai orientuotas tipas* arba *juridinis dokumentas* (liudijimas), kuriame svarbu ne pasakotojo biografiniai faktai, bet jo fiksuojami įvykiai, o naratyvas sukasi aplink pasakojimo objektą, ir *subjektyviai orientuotas tipas* arba kultūros tradiciją atspindintys *autobiografiniai tekstai*, kurių centre asmenybė ir asmeniniai įvykiai, o naratyvas sukasi aplink pasakojimo subjektą, autorių. Remiantis I. Fraimanu, galima teigti, kad istoriškai autobiografija atsirado kaip memuarų atmaina, daugiau vietos skirianti subjektyviai būčiai.

Dar XX amžiaus pradžioje kalbama apie ypač siauras atsiminimais paremtų žanrų ribas. „Dienoraštis kaip tik yra paprasčiausia memuarų forma”, – teigia K. Bizauskas (1922). *Dienoraštis* fiksuoja šios dienos įspūdžius, ir jame neberasime visa aprėpiančio žvilgsnio iš viršaus. Kaip matyti, skiriasi tik tam tikri niuansai, tačiau ir tai, kad memuaruose galima rasti dienoraščio ištraukų, o kartais memuarai tiesiog stilizuojami kaip dienoraščiai, parodo jų giminingumą. Memuarai išlaiko monologinį, dienoraščiams būdingą kalbėjimą. Skiriasi retrospektyvumo laipsnis: dienoraščiuose jis minimalus, kadangi dažniausiai pateikiama tik artima praeitis. Be to, memuarai, skirtingai nei dienoraščiai, artimai susiję su meninės literatūros žanrais. Abu žanrus vienija subjektyvus tolimos praeities arba tos pačios dienos įvykių vaizdavimas. Memuarai nėra laisvas pasakojimas, jų turinys (faktai, siužetas) padiktuotas paties gyvenimo. Didelis laiko nuotolis leidžia sukurti unikalų praeities vaizdą. Dienoraščio autorius stebi įvykius iš arti, gali juos

prognozuoti. Skaitant šio žanro kūrinį visuomet susidaro gyvenimiško vyksmo iliuzija konkrečiu, autoriaus užfiksuotu momentu. Dienoraščiuose pateikti sprendimai ir išvados yra sąlygoti ką tik praėjusio vyksmo, todėl yra emocionalūs, susiję su išgyventais įvykiais ir vėliau gali būti paneigti kitų įvykių arba pasikeitusio autoriaus požiūrio. Nuomonė apie praeitį memuaruose formuojasi palaipsniui: nuo įvykio dienos iki atsiminimų užrašymo momento. Didelis laiko tarpas suteikia galimybę atsiriboti nuo emocijų, pergalvoti ir pakoreguoti praeities vertinimą, susieti jį su tolimesniais istoriniais įvykiais. Memuaruose pateikti tvirtinimai dažniausiai būna galutiniai, pagrįsti pasakojančiojo gyvenimu. Atsiminimai skiriasi ir savo siužetine-kompozicine struktūra. Dienoraštis – tai fragmentuotas pasakojimas, „dažniausiai dienas fiksuojanti kalendorinė chronologija", pasakojimo ir istorijos laikai beveik sutampa, be to, jam būdingas konfidencialumas (Litvinavičienė 2003: 16). Abiejų žanrų kūrinius rašantys autoriai atlieka faktų atranką: iš gausių gyvenime patirtų įvykių jie pasirenka tuos, kurie tuo metu atrodo svarbiausi, įsimintiniausi. Dienoraščiuose ši atranka akivaizdi, o memuaruose tiesiogiai nėra išreikšta, kadangi memuaristas remiasi papildomais dokumentiniais šaltiniais, dažnai vaizduoja tokius įvykius, kurie iš pradžių gali atrodyti nereikšmingi, bet istorinė perspektyva juos suaktualina. Reikšmingą vaidmenį dienoraščiuose ir memuaruose atlieka autorius. Šių žanrų kūriniuose atsispindi biografinis ir dvasinis autoriaus gyvenimo pagrindas. Memuaruose ryškesnis išorinio pasaulio atspindys, dienoraščiuose jis pasklidęs atskiruose įrašuose ir nesudaro pilno vaizdo. Atsiminimuose autoriaus kartos žmonės (personažų charakteriai, atskiros užuominos apie juos) sukuria aplinką, per kurią atsiskleidžia asmenų santykiai, praeitos epochos bruožai. Dienoraščiuose šios savybės pasireiškia fragmentiškai. Prieš ketverius metus pasirodė R. Glinskio (2006) studija *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*, kurioje pateikiama ne tik dienoraščių teorija, bet ir analizuojami patys tekstai. Kalbėdamas apie teorinius dienoraščio aspektus autorius remiasi tų pačių, autobiografijos žanrą tyrinėjančių, mokslininkų vardais. Jis mini Ph. Lejeune`ą, G. Gusdorfą, V. Kubilių.

Memuarų vystymasis sąlygoja vidinę žanro diferenciaciją, kai iškyla nauji žanriniai dariniai, išlaikantys būdingus bruožus, bet kartu turintys savitumų (jie priklauso nuo autoriaus praeities interpretacijos, naudojamos medžiagos pobūdžio). Laikui bėgant memuarai nebėra tik vienos rūšies atsiminimai. Memuarų įvairovė tampa atskirų žanrinių formų atsiradimo priežastimi. Daugiausia įtakos memuarų įvairovei turi autoriaus intencija. Ar jis siekia papasakoti viską, ką patyrė, o galbūt atskleisti atskirus, trumpalaikius, kažkuo patraukiančius įvykius? Rašytojo sprendimas lemia memuarų žanrinę formą. Analogišką reikšmę turi individualaus rašytojo stiliaus realizacija – autoriaus pasirinkta kalbėjimo forma (pasakojimas, beletrizacija). Tiksliai atspindėta praeitis, pasirinktos medžiagos įvairiapusiškumas ir pasakojimo būdas formuoja vaizdinius memuarų žanro bruožus. Atsiminimuose gvildenamų problemų mastas ir reikšmė (filosofinės, istorinės, etinės, literatūrinės-meninės, buitinės) bei autoriaus individuali išraiška atskleidžia

vidines memuarinio kūrinio savybes. Faktų atranka, teksto struktūra, vienų ar kitų formų panaudojimas prisideda prie žanrinės memuarų įvairovės. Paminėti faktoriai įtakojo žanrų sintezės bei žanrinių transformacijų reiškinio atsiradimą.

Labai dažnai literatūriniai memuarai naudojasi įvairiomis pasakojimo formomis, atspindi dokumentinį ar beletrizuotą memuarinio rašymo variantą, tam tikrą autobiografiškumo laipsnį. Remiantis išvardintomis savybėmis galima išskirti memuarinį romaną, memuarinę apybraižą, memuarinę esė ir kt. T. G. Simonova dar mini memurinę kroniką, memuarinę novelę, memuarinį portretą ir miniatiūrą, kurių šiame darbe neanalizuosime. Autobiografija ir dienoraštis yra gimininginiai memuarams žanrai, memuarinė apybraiža ir esė (kurių pavyzdžiai analizuojami darbe) yra vidinės memuarų žanro įvairovės sąlygoti reiškiniai.

Memuarinis romanas. Darbe atsisakyta memuarinių romanų analizės, kadangi tai – atskira ir labai plati sfera, netelpanti į šio tyrimo ribas. Tačiau norint sudaryti platesnį memuarų raidos vaizdą, verta aptarti memuarinio romano ir memuarų ryšį. Šis žanras atsirado XX amžiuje kaip memuarų ir grožinės prozos suartėjimo rezultatas. Atsiminimus imta formuoti kaip beletristinį tekstą. Gyvenimas tokio žanro kūrinyje ne tik papasakotas, aprašytas, bet atskleistas per realybę imituojančius vaizdus ir scenas. Siužetas taip pat kur kas dinamiškesnis, įvykiai keičiasi tiesiog skaitytojo akyse. Šalia įvykių vaizduojami realūs žmonės, tapę memuarų personažais. Nors vyrauja laisvas pasakojimas, tačiau išlikusi realumo nuojauta. Ši savybė dažnai sudaro sunkumų įvardijant kūrinio žanrą – memuarai tai ar romanas. T. G. Simonova teigia, kad memuarų ir grožinio kūrinio ryšys pastebėtas dar XIX amžiuje (Simonova 2002: 34). Rašytojo naujų išraiškos formų paieškos, noras sudominti ne tik fakto perteikimu, bet ir menine jo interpretacija įtakojo ir memuarinės prozos kaitą. Pasak romano žanro tyrinėtojo G. Lazdyno (1998: 40), „romanas estetiškai tiria vieno žmogaus gyvenimą, kuris dažnai tiek išsiplečia, arba įgyja tokį išbaigtumo laipsnį, kad tokį vaizdavimo būdą jau galima vadinti biografiniu". Tokio žanro kūrinyje dokumentiškumą ir vaizduotę sunku atskirti. Šie du poliai labai dažnai kryžiuojasi, papildo vienas kitą. „Rašytojas, prisimenantis kelių dešimčių metų senumo įvykius, yra toks pat bejėgis juos tiksliai restauruoti, kiek kitas žmogus yra pajėgus juos atkurti vaizduotės galia", - teigia G. Lazdynas (1998: 40). Žmogaus sąmonė ir atmintis nesugeba prisiminti visų įvykių, pokalbių, intonacijų, judesių. Jam būdinga nesąmoningai pamiršti, užblokuoti pasąmonėje tai, kas nemalonu, teikia skausmo. Šitokia savybė dar labiau sumažina gebėjimą tiksliai prisiminti. Natūraliai kyla klausimas, iš kur visos tos detalės, kurių gausu atsiminimais pagrįstuose romanuose ar memuaruose? Tai vaizduotės padarinys. Pastaroji iš įvairių duomenų, t.y. aplinkos, kuri formavo, kultūros, kuri brandino, susikaupusios patirties, bando atkurti „tikrąjį" žmogaus gyvenimą. Neaišku, kiek memuarų autorius „prisimena", o kiek jis „įsivaizduoja" ar sufantazuoja save" (Lazdynas 1998: 40). Todėl ar kūrinį įvardysime memuarais, ar (auto)biografinio, memuarinio pobūdžio romanu, jis turi lygiai tokį pat

dokumentiškumo ir vaizduotės santykio laipsnį (Lazdynas 1998: 40). Be to, apie save pasakojantis žmogus nepasako daugiau tiesos nei kitas, apie jį rašantis. Atvirkščiai, kitas gali būti kur kas objektyvesnis. Todėl nuoroda „autobiografinis" nesuteikia romanui daugiau autentiškumo. Rašydamas autobiografiją, memuarus, romaną kūrėjas naudojasi tomis pačiomis vaizduotės galiomis. Juk net filosofas W. Dilthey`us, pasak G. Lazdyno (1998: 84), „XIX a. pabaigoje teigė, kad kūrybos esmę apskritai sudaro autoriaus patyrimo turinys". Ir visiškai nesvarbu, kokiame žanre tas patyrimas bus panaudotas. Lygiai taip pat XX amžiuje buvo manoma, kad rašytojas tai, ką pasakoja, ima iš nuosavo ar papasakoto patyrimo. Remdamasis mokslininke L. J. Ginzburg, literatūrologas I. Fraimanas (2004) teigia, kad tarp memuarų ir psichologinės prozos yra nenutraukiamas ryšys, o nuo XIX amžiaus, kai atsirado didelės apimties memuariniai tekstai, atsirado jų ryšys su romanu. Autorius taip pat cituoja L. Losevo mintį, kad bet kuris memuarinis kūrinys – tai romanas, kurio medžiaga tampa ne fiktyvūs, bet realūs įvykiai. Mokslininko manymu, galima lengvai suskirstyti memuarus pagal tuos pačius struktūrinius principus, kuriais naudojamasi romano teorijoje: monologiniai memuarai (centre – likimas, veikėjo-autoriaus karjera, jo santykis su pasauliu, pvz. J. Narūnės, M. Aukštaitės, E. Juodvalkės), polifoniniai memuarai (centre – daugybė personažų ir balsų, pvz., S. Daugirdaitės-Sruogienės, J. Prunskio, M. Mykolaitytės-Slavėnienės), epiniai memuarai (centre – laiko tėkmė, epochos portretas, pvz. M. Vaitkaus), ornamentiniai memuarai.

R. Pociūtė (1999: 76-91), apsvarstydama moteriško rašymo bruožus, teigia, kad memuarai įspraudžia rašytoją į rėmus. „Romano žanras kartais moteriai leidžia pasakyti apie gyvenimą daugiau", – rašo literatūrologė. Turint po ranka romaną, jau nedera klausti, kodėl realybė transformuota arba kodėl gyvenimo faktai tik nežymiai beletrizuojami. Romanas vertinamas kaip meno kūrinys. Jam būdinga transformuoti realybę, pasitelkti fantaziją. Taigi ir kelti pretenzijas dėl faktų iškraipymo ar jų nebuvimo šiuo atveju nėra prasmės ir reikalo. Tuo tarpu iš memuarų natūraliai reikalaujama dokumetiškumo, realaus gyvenimo atspindžio. Romano žanro atžvilgiu, pasak G. Lazdyno (1998: 87), „visiškai nesvarbu, ar pasakojamoji istorija yra išgalvota, ar suregzta iš tikrai nutikusių įvykių, - svarbu tik, kad tie įvykiai būtų suklostyti į estetinį individualios būties modelį". Memuarai yra istorija, jie pagrįsti akivaizdumu. Pagrindinis šių žanrų skirtumas – kuo remiamasi: gyvenimo ar estetine logika. Memuarams pakanka fiksuoti. Romanui reikia visus įvykius sistemiškai paaiškinti „visuminės priežastinės grandinės kontekste" (Lazdynas 1998: 91). Dažniausiai šią funkciją atlieka pasakotojas. Jo egzistavimas memuariniame romane nuolatos juntamas, jis atvirai kalbasi su skaitytoju, įtraukdamas jį į numanomą dialogą. Pasakotojas taip pat dažnai yra autoriaus balsas. Jis perteikia rašytojo nuomonę, mintis, pasaulėžiūrą.

Memuarinė apybraiža. „Apybraiža – mažiausiai kanonizuotas prozos žanras, esantis arčiausiai nemeninės žodžio sferos. Laisvai jungia objektyvią informaciją ir asmeninį įspūdį, mokslinės

analizės metodiką ir fabulos elementus, panoraminius išorinio pasaulio aprašymus ir psichologines charakteristikas, dialogus“, – teigiama *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* (Kubilius, Rakauskas, Vanagas 2001). Darbe analizuojami P. Orintaitės memuarai artimi minėtam žanrui ir netgi įvardyti kaip memuarinės apybraižos. Būdingi bruožai atskleidžia šio žanro platumą, taip suteikdami galimybes įvairioms žanrinėms kombinacijoms. Jau buvo aptartas kai kurių mokslininkų bandymas memuarus sieti su psichologine proza, romanu. Įdomu tai, kad I. Fraimanas trumpesnės apimties memuarus sieja ir su smulkiąja proza: novele (kai daugiausia dėmesio skiriama siužetui, pvz. J. Prunskio prisiminimų rinkinys) arba apybraiža (kai centre atsiduria konkrečios detalės, pvz., P. Orintaitės). T. G. Simonova apie memuarinę apybraižą kalba kur kas išsamiau (Simonova 2002: 38). Garsių asmenybių biografinės apybraižos yra ganėtinai dažnas žanras. Jose galima suderinti objektyvumą ir asmeninius prisiminimus, išorinio pasaulio aprašymus ir asmenybių paveikslus, netgi gausius dialogus. Taip elgiasi ir P. Orintaitė. Ji aprašo daugelį žinomų tarpukario kultūros atstovų (V. Krėvę, V. Mykolaitį-Putiną, L. Karsaviną ir kt.). Gali būti kuriamos memuarinės apybraižos, kurių centre nebūtinai žymus žmogus. Svarbiausia sąlyga, kad aprašomasis asmuo būtų susijęs su praeitimi. P. Orintaitė pasakoja apie savo tėvą, sūnų, kurie nebuvo žinomi plačiajai visuomenei. Tokio pobūdžio memuariniame kūrinyje visas dėmesys skiriamas pagrindiniam aprašomam veikėjui arba reiškiniui (jei tai memuarinė apybraiža, o ne portretas), pateikiama jo psichologinė charakteristika. Pats memuaristas atsiduria antrame plane ir apie savo gyvenimą nešneka. Jį mes pažįstame tik tiek, kiek jis atsiskleidžia per kitus asmenis. Pagrindinė jo funkcija – pasakoti ir komentuoti. Memuarinė apybraiža, vaizduojanti asmenį, siekia visapusiškai jį atskleisti (fiziškai, dvasiškai, kūrybine prasme, parodyti jo gyvenimo moto arba parodyti tą žmogų tam tikru gyvenimo momentu). Ne visų P. Orintaitės memuarinių apybraižų centre atsiduria asmuo. Keletą kūrinėlių rašytoja skiria gimtajam kaimui ir jo gamtai. Šiuo atveju autorė remiasi savo vaikystės prisiminimais ir siekia parodyti kaimo gamtos išskirtinumą bei reikšmę savo gyvenime. Skirtingai nei biografinė apybraiža, besiremianti istoriniais ir biografiniais faktais, memuarinės apybraižos šaltiniu tampa autoriaus kaip personažo artimojo ar tos pačios kartos žmogaus atmintis. Kartais šie aprašymo būdai susijungia ir papildo vienas kitą – faktai iliustruojami liudininkų atsiminimais.

Memuarinė esė. „Esė yra tipiškas paribio žanras“, – teigia R. Marcinkevičienė (2008: 156), todėl jo sintezė su kitais žanrais yra kur kas dažnesnė. Esė ir atsiminimų sintezės apraiškų pavyko surasti ir išeivijos rašytojų kūryboje. Siekiant atskleisti išeivijos memuaristikos įvairovę darbe analizuojami B. Railos tekstai, balansuojantys ant esė ir atsiminimų žanro ribos. Esė atsirado XVI a. pabaigoje Prancūzijoje ir Anglijoje kaip naujas grožinės literatūros žanras, filosofinės meditacijos apie būtį, kultūrą ar istoriją. Esė žanro pradininkais laikomi filosofai Michelis de Montaigne ir Francis Baconas, pirmąkart esė vardu (essais – bandymai, mėginimai) pavadinę savo *ypatingas filosofines meditacijas apie būtį, kultūrą, istoriją.* „JAV esė sekė angliškuoju modeliu,

nors čia ji buvo pritaikyta literatūros kritikai. Esė ypač išpopuliarėjo ir tapo savarankišku žanru XX a. pradžioje. Lietuvoje esė pavadinimas į grožinės literatūros tekstų paantraštes atkeliavo palyginti vėlai, tik XX a. aštuntajame dešimtmetyje, nors kitaip vadintų esė pobūdžio kūrinių būta ir anksčiau“, – teigia R. Marcinkevičienė (2008: 155), tyrinėdama žanrų įvairovę. Esė vietą lietuvių literatūrologijoje detaliai išanalizavo V. Kubilius (1986: 196-210). Jis esė pristato kaip žanrų sąmaišos rezultatą, kaip bandymą išsiveržti iš griežtų žanro kanonų. Esė būdingas kompleksiškumas, literatūros, mokslo ir publicistikos sandūra. Tai analitiškas, filosofiškas, meniškas ir subjektyvus žanras, pasižymintis asociatyvia konstrukcija ir savita forma. Visi šie bruožai leidžia B. Railos tekstuose ieškoti atsiminimais paremtų intarpų, retrospektyvių niuansų, priartinačių esė prie memuarinių kūrinių. Esė žanras įvairialypis, remiantis juo galima gvildenti daugelį temų. Memuarinės esė gali būti susijusios su atsiminimais apie žmogų, faktą, įvykį, kuris užfiksuojamas kaip praeities įspūdis ar apmąstymas. Memuarinio esė pagrindas – laisva ir nesuvaržyta mintis, galinti peržengti laiko ir erdvės ribas. Matomas atsiminimų nenuoseklumas esė tekste iš laisvo pasakojimo galiausiai perauga į autorinę reiškinio interpretaciją. Memuarinės esė apimtis gali būti vos keletas pastebėjimų arba nemaža apybraiža, kurioje gausu informacijos, autoriaus emocijų ir svarstymų. Pastarieji bruožai akivaizdūs ir B. Railos tekstuose.

Nustatyti ribą tarp minėtųjų žanrų išties sunku. „Beletrizacijos metodai vyrauja daugumoje autobiografijų ir memuarų – realūs įvykiai smulkmeniškai psichologizuojami, driekiasi prašmatnūs dialogai su istorinėmis asmenybėmis, iškabinami poetiški peizažai“, – teigia V. Kubilius (1997: 207). Šis apibūdinimas kuo puikiausiai tinka daugeliui darbe analizuojamų kūrinių. Autoriai išties vaizduoja realius faktus: kur gyveno, kur mokėsi, su kokiais žmonėmis bendravo, kur buvo ištremti arba kur emigravo, kokios emocijos kilo prasidėjus karui ir okupacijai. Tačiau kas gali žinoti, ar būtent taip viskas vyko, ar tokie buvo jų sutikti žmonės, ar apie tai jie kalbėjo? O gal visa tai sukurta, pagražinta – fantazijos vaisius? Prisimenama ir aprašoma po daugelio metų, labai vaizdžiai ir detaliai. V. Kubilius (1997: 207) teigia, kad „gyvenimo pabaigoje žmogus <…> nebegali natūraliai grįžti į ankstesnio gyvenimo fazes ir patirti tų pačių išgyvenimų virpesio. Jis dėsto tik savo įsivaizdavimus apie tai, kas buvo. Atminties spragas užpildo vaizduotė”. Šį teiginį puikiai papildo V. Daujotytės (2003: 110) mintis: „Vaizduotė gali įvaizdyti gilią praeitį. <...> prisiminimas nėra tik atgaminimas: prisiminimas yra ir interpretavimas; įvykis, epizodas, situacija iš naujo patiriama. Patirtis patikrina tai, kas patirta anksčiau, persirašo pati ir perrašo. Anamnezė kūryboje yra būtent ankstesnės patirties perrašymas persirašant“. Toks požiūris į atsiminimo procesą ir atmintį ragina į memuarus žiūrėti laisviau, nereikalauti tapataus faktų atkartojimo, dokumentiškumo. Galima teigti, kad memuarinių tekstų beletrizavimas – natūralus procesas. Autobiografija, memuarai, dienoraštis, memuarinės struktūros romanas, apybraiža ar esė – visi jie pagrįsti pasakojimo forma, kuriai būdinga remtis subjektyvumu, pasakojančiojo patirtimi ir

atmintimi. Turint omenyje daugybę įvairių psichologų nuomonių, galbūt nevertėtų iš memuarų reikalauti visiško autentiškumo ir tikslumo. Juk jie virsta tekstu – literatūros kūriniu. Vaizduotės ir tikrovės santykis memuaruose, kaip ir bet kuriame literatūros kūrinyje, sunkiai nustatomas. Todėl sudėtinga ir galbūt netgi neverta bandyti nustatyti tikroviškumo laipsnį atsiminimų pagrindu parašytuose kūriniuose.

Memuarų santykis su aprašytais žanrais – istorine proza, autobiografija, dienoraščiu, memuariniu romanu, apybraiža, esė - atskleidžia jų tarpusavio panašumus ir pabrėžia kiekvieno iš jų unikalumą. Juos siejantys bruožai yra dokumentiškumas (realybės atspindys), retrospektyvumas (senos ir nesenos praeities atgaminimas), rėmimasis atmintimi (bandymas tokiu būdu išsaugoti praeitį), subjektyvumas (įvykių perteikimas per rašančiojo sąmonę). Bendri aspektai leidžia minėtiems žanrams sąveikauti tarpusavyje: vienas žanras perima kito elementus, suartėja. „Akivaizdu, kad žanrai nėra diskrečios sistemos su baigtiniu narių skaičiumi. Jie „persidengia“, esama *žanrų mišrūnų*, arba *hibridinių žanrų*, sudarytų iš dviejų skirtingų elementų. <...> Hibridiniai žanrai pastaruoju metu daug dažnesni už grynuosius. <...> Žanrų kaita atspindi kintantį pasaulį“, – teigia R. Marcinkevičienė (2008: 80). Memuarai pagal sandarą pats sudėtingiausias atmintimi pagrįstas žanras. Jie turi aiškiai išreikštą memuarinį pagrindą – individualiai autoriaus suvoktą praeitį. Autobiografiniai motyvai taip pat būtinas tokio teksto elementas, todėl kaip bepavadintume atsiminimais pagrįstas knygas – literatūriniais memuarais, memuarinėmis autobiografijomis, memuarinėmis apybraižomis, memuarinėmis esė ar tiesiog beletrizuotais pasakojimais, – nesuklysime, nes šie žanrai lengvai pereina vienas į kitą.

1.4. Pagrindinės memuarų kategorijos

1.4.1. Atmintis.

Atmintis – natūrali ir pagrindinė memuarų kategorija. Jau pats terminas, žanro pavadinimas (memuarai, atsiminimai, prisiminimai) kalba apie atmintinus dalykus, apie tai, kas susigrąžinama atminties pagalba. Galima teigti, kad atmintis suteikia šiam žanrui išskirtinumo, sudaro jo esmę. Atmintis – tai individo gebėjimas įsiminti, sisteminti, išlaikyti tai, kas patirta (t.y. patyrimo istoriją) ir prireikus vėl grąžinti šią informaciją į sąmonę, ja remtis mąstant ir elgiantis. Atmintis yra vienas iš psichikos procesų, kurio dėka suvokiame save kaip egzistuojančius laiko tekmėje su praeitimi, dabartimi ir ateitimi. Tai gebėjimas išsaugoti ir atkurti praeityje išgyventas sąmonės būsenas ir tai, kas su jomis yra susiję. Naujausi mokslininkų tyrimai rodo, kad žmogus mėgsta prasimanyti atsiminimus. Ši informacija prisideda prie W. Iserio ir kitų mokslininkų nuomonės, kad net ir memuaruose kaip literatūriniame kūrinyje tikrovės ir fikcijos yra po lygiai.

Daug amžių atmintis buvo traktuojama kaip filosofinė religinė kategorija, kaip sielos savybė, bet nuo XVIII a. pabaigos ji tapo biologinių tyrimų objektu. 1976 m. amerikietis psichologas Johnas Robinsonas pasiūlė terminą *autobiografinė atmintis*. Juo apibūdinama tai, ką žmogus atsimena apie save patį, toji tikrovė, kurioje viskas buvo ir yra ne taip, kaip „iš tikrųjų". Mokslininkai teigia: žinios apie savo gyvenimą – ypatinga sistema. Ji net iš principo kitaip organizuota negu atmintis apie pasaulį, vadinamoji semantinė atmintis. Pirmiausia prisiminimai apie save labai šališki, bet kitaip ir būti negali. Be to, žmogui jie atrodo labai patikimi. Šalia autobiografinės atminties atsiduria ir atminties konstravimo reiškinys, filosofijos ir psichologijos moksle atsiradęs suabejojus atsiminimų knygų bei romanų, kuriuose po tam tikro laiko bandoma perteikti savo patirtį, patikimumu. Memuaruose gausu detalių, vietų bei žmonių aprašymų, tikslių dialogų, samprotavimų. Kiekvienas, bandantis prisiminti keletos metų senumo įvykius, pripažintų, kad taip detaliai visko papasakoti neįmanoma. Šis atminties konstravimo reiškinys susipina su jau aptarta tikrovės ir vaizduotės santykio memuaruose problema. Keliamas tas pats klausimas: ar įmanoma detaliai atsiminti keleto metų senumo įvykius? Ir racionalus atsakymas tik vienas – detaliai atsiminti nėra įmanoma, tai labiau vaizduotės padarinys arba praeities įvykių konstravimas pagal nūdienos supratimą. Tai atskleidžia dar vieną atminties gebėjimą – sukurti / sukonstruoti „reikalingus" praeities įvykius (Gedutis 2006: 63-64).

Antropologiniu požiūriu filosofinė atmintis, panašiai kaip ir literatūriniai ar menotyriniai prisiminimai, yra susieta su ontologine ir socialine tapatumo formomis. Ontologinę atmintį lemia asmeninis patyrimas ir su juo susijusi vaizduotė, legendos, spontaniškas ar tikslingas kūrybingumas. Socialinė atmintis yra siejama su bendruomenių ir institucijų tradicijomis, struktūra, savo ir svetimo toleravimo režimais (Kirtiklis 2005). Darbe nagrinėjamuose memuaruose ontologinė ir socialinė atmintis susiduria ir papildo viena kitą. Memuarai – tai pasakojimai, vaizduojantys daugiau išorinius įvykius, todėl istorinis vyksmas (okupacija, tremtis, emigracija, gyvenimas svetimoje kultūroje) atlieka pagrindinį vaidmenį. Tačiau vienas iš atsiminimams būdingų bruožų – objektyvių, istorinių įvykių perteikimas per asmeninę sąmonę, todėl šalia socialinės atminties svarbią poziciją užima ir ontologinė, taip suteikdama memuarams subjektyvumo ir išskirtinumo. Memuaruose orientuojamasi į perteikimą to, kas buvo, remiamasi asmeninę gyvenimo patirtį perteikiančia atmintimi. Šie bruožai veikia skaitančiojo sąmonę ir emocijas. Praeities įvykių susigrąžinimas remiantis atmintimi atlieka dvi funkcijas: išorinę (skaitytojas susikuria savo vaizdą apie autoriaus išgyvenimus) ir vidinę (rašančiojo noras permąstyti ir pertvarkyti įvykius).

1.4.2. Retrospekcija.

Aptarus atminties funkcijas ir reikšmę, galima teigti, kad atsiminimai – tai praeities įvykiai, kurie privalėjo įvykti (atsitikti) anksčiau nei mes juos galime prisiminti. Tai suponuoja laiko kryptiškumą, memuarams būdingą atsigręžimą į praeitį. Retrospekcija – tai laike nutolusio gyvenimo matymas iš tam tikro konkretaus dabarties taško. Memuarų autorius *čia* ir *dabar* pasakoja apie įvykius *ten* ir *tada*. Kaip pagrindinis autobiografijos veikėjas ir pasakotojas kuria savo gyvenimo istoriją, taip memuarų autorius atkuria tam tikrus istorinius ar asmeninius gyvenimo faktus. Retrospekcija pasitarnauja vienam ir kitam. Šiuo atveju teorinės įžvalgos tinka abiems žanrams. Šią teoriją, remdamasi vokiečių mokslininku G. Gusdorfu (1980: 28-49), savo darbuose plačiai naudoja literatūrologė G. Vanagaitė (2008; 1998), analizuodama autobiografijos žanrą. Retrospekcija – tai atminties susigrąžinimo veiksmas, kai gyvenimo faktai rūšiuojami, atrenkami ir organizuojami į rišlų pasakojimą. Tai yra pagrindinė memuarų ir autobiografijos sąlyga. Kiekvienas prisimenantysis sąmoningai (tai, ką nori paviešinti) ar nesąmoningai (tai, ką suformavo tų metų patirtis, aplinka, principai) nusprendžia, kokį save parodyti, ką papasakoti, kokius įvykius atskleisti, o ką nutylėti, ką palikti vaizduotei, o kur remtis tik faktais. Taip yra rekonstruojamas gyvenimas, iš naujo išgyvenama praeitis. Žvelgiant į nugyventus įvykius iš laiko perspektyvos, kai sąmonės „žemėlapis" ženkliai pasikeitęs, kyla grėsmė deformuoti praeitį, autobiografiją, t.y., pasak G. Gusdorfo (1980: 28-49), „logiškai ir racionaliai susieti praėjusio gyvenimo įvykius". Pasakojantysis, pakartodamas savo gyvenimą dažnai rūpinasi ne papasakoti savo praeitį, o išryškinti dabartinę, kartais sugalvotą, iliuzinę, asmeninę poziciją, pabrėžti tai, kas šiuo metu jam yra aktualu. Autobiografija – tai „manęs dabartinio dėstymas manęs, kuris buvo perspektyvoje". Taip pat memuarai – tai mano dabartinio gyvenimo pasakojimas per mano praeities įvykius. Todėl atsiminimais ir praeities susigrąžinimu paremtas kūrinys, pretenduojantis „išryškinti jau praėjusio gyvenimo vertę, iš tiesų manifestuoja jo simbolinį vaizdą, jau tolimą, ir, žinoma, nepilną, o ypač iškreiptą fakto, kad žmogus, atsimenantis savo praeitį, nėra tas vaikas ar paauglys, toje praeityje gyvenęs. <...> Šviesą išvysta naujas būties modalumas" (Gusdorfas 1980: 28-49).

Memuaristikos žvilgsnis į praeitį išskirtinis tuo, jog dėmesys čia nukreipiamas ne tik į istorinius įvykius, bet ir į autobiografines detales. Praeitis šiuo atveju priklauso nuo dviejų – subjektyviojo ir objektyviojo – faktoriaus. Be to, memuariniuose kūriniuose vaizduojama sąlygiškai netolimos (žmogaus gyvenimą aprėpiančios) praeities reiškiniai.

1.4.3. Istorija.

Atsiminimais pagrįstuose kūriniuose, ypač darbo objektu pasirinktuose išeivijos rašytojų memuaruose, istorija ypač svarbi. Galima teigti, kad XX amžius išsiskiria istorinių įvykių gausa ir mastu. Okupacija, tremtis, priverstinė emigracija, gyvenimas svetimoje kultūroje – visa tai šio amžiaus žmogaus realybė ir pagrindinės memuarų temos.

Istorija apibrėžiama kaip bet kokios pasakojimo bruožų turinčios dabarties žinios apie praeitį (neretai tapatinama su pačia praeitimi). Tačiau praeitis sąmoningai neartikuliuota sąvoka. Tuo tarpu istorija yra suvokta, artikuliuota praeities kategorija. Istorija turi ypatingai svarbią reikšmę tautų, bendruomenių, kultūrų ir bet kokių kolektyvinių grupių bendrumui ir tapatumui užtikrinti. Istorija primena mums tuos praeities įvykius ir aplinkybes, be kurių mes nežinotume, kas iš tikrųjų vyksta dabar. Praktinė istorijos funkcija yra orientuoti mūsų dabartinį gyvenimą praeities ir dabarties perspektyvoje. Panašią funkciją atlieka ir memuarai. Išeivijos rašytojų atsiminimų knygose istoriniai įvykiai užgožia asmeninius išgyvenimus, nors išlaiko savybę objektyvią realybę perteikti subjektyviai. Jeigu lygintume tos pačios socialinės grupės (rašytojų išeivių) kūrinius, matytume, kad vaizduojamoji situacija tapati, skiriasi tik individualūs niuansai. Galima daryti išvadą, kad istorija XX a. žmogaus gyvenime buvo pagrindinis, viską lemiantis veiksnys.

Žodis *`Ίστωρ* senovės graikų pasaulyje reiškė liudytoją, žinovą (taip jį vartojo Homeras, Herakleitas). Herodotas savo veikalą pavadino *`Ίστορίης απόδεξις* – tyrimų, liudijimų išdėstymu. Tokie paliudijimai antikos pasaulyje buvo skirti pirmiausia nekasdieniškų įvykių papasakojimui (lot. *res gestae* – žygiai, laimėjimai). Istorijos termino kilmė ir reikšmė leidžia teigti, kad memuarai savo turiniu ir tikslais priartėja prie istorinės prozos. Jau buvo minėta, kad memuarai kildinami iš metraščių ir kronikų, jų pradžia laikomi karo žygių ir laimėjimų aprašymai. Buvo aptartas ir memuarų santykis su istorine literatūra. Tai dar kartą patvirtina istorinę memuarų kilmę.

Dar ankstyvosios krikščionybės laikais iš žydų tradicijos buvo perimtas istorijos, kaip „dieviškojo plano“, suvokimas: tai leido istoriją tapatinti su praeities-dabarties vyksmu. Pirminė istorijos samprata patvirtino memuarų kilmę, vėlesnė ir šiandien naudojama istorijos reikšmė padeda atskleisti ir paaiškinti atsiminimais paremtų kūrinių pobūdį. Praeities ir dabarties laiko konstrukcija – pagrindinis memuarų struktūros elementas. Jis išreiškiamas per pasakojimą *čia* ir *dabar* to, kas vyko *ten* ir *tada*. Istorinė praeitis tampa ne tik istorinės prozos, bet ir memuarų vaizdavimo objektu. Jeigu istorinė proza yra tik objektyvus istorinių įvykių aprašymas ir autorius tėra tik pasakotojas, bet ne dalyvis, tai memuarai išsiskiria asmenine istorijos versija. Jų autorius yra pasakojimo dalyvis arba bent jau liudytojas, jis pristato ir kuria kitus personažus, su kuriais palaiko ryšį. Istorija kaip „dieviškasis planas“ visu platumu išsiskleidžia XX a. įvykiuose ir šį

laikotarpį vaizduojančiuose kūriniuose. Likiminis istorijos poveikis užgožia bet kokias žmogaus pastangas priešintis ir gyventi sau.

1.5. Teorinės memuarų traktuotės

Atsiminimų knygos, autobiografijos, dienoraščiai būdingais bruožais ir ypatybėmis yra dviprasmiški žanrai. Memuarus įsteigiančios kategorijos – atmintis, retrospekcija, istorija, – kelia begales abejonių, skatinančių tyrėjus gvildenti šį žanrą liečiančius klausimus. Atminties, gebėjimo susigrąžinti praeitį ribos kelia pasitikėjimo papasakotais įvykiais problemą. Atsiminimus transformavus į kalbą, pavertus juos literatūriniu kūriniu kinta tiesos ir fikcijos santykis. Daugybė įdomių niuansų atskleidžiama bandant taikyti memuarams vieną ar kitą teoriją. Darbe išeivijos rašytojų memuarai analizuojami, remiantis V. Kavolio ir Ph. Lejeune`o teorijomis. Šiame skyriuje minėtų autorių teorinės įžvalgos aptariamos plačiau.

1.5.1. Sociologinis požiūris į memuarų žanrą

Sociologas V. Kavolis sukūrė savitą autobiografijų analizės metodiką. Studijoje *Sąmoningumo istorija* (Kavolis 1998: 29-151) ir straipsnyje *Pradžios ir pabaigos* (Kavolis 1994: 500-525) mokslininkas detaliai nagrinėja autobiografijos žanrą. A. J. Greimas (1998: 7) šį „projektą“ apibrėžia kaip bandymą „intelektualinių biografijų metodu įgalinti vienos kurios kultūros, vieno kultūrinio klodo ar epochos aprašymą“. V. Kavolio knygose aptariamų kūrinių ribos labai plačios. Autorius pradeda viduramžiais – mini 1115 metais parašytus dvasininko memuarus ir baigia XX amžiaus autobiografijų apžvalga. Tarp jo tyrinėjamų tekstų patenka ne tik europiečių kūriniai, bet ir kinų, indų, rusų, žydų, amerikiečių ir kitos autobiografijos. Tyrinėtojas ryškina tautinius, socialinius, kultūrinius šių knygų ypatumus. *Sąmoningumo trajektorijose* V. Kavolis aprėpia pasaulines savojo „aš“ paieškų ir konstravimo ribas, tuo tarpu *Pradžios ir pabaigos* yra kaip nebaigta lietuviškos autobiografijos formavimosi istorija.

Autobiografiją (kaip sinonimą šiuo atveju galima vartoti ir atsiminimų, memuarų terminą, nes pats autorius tekste taip daro) V. Kavolis laiko lemiamu dokumentu civilizaciniam-analitiniam požiūriui į save. Atsiminimais paremtas kūrinys tampa reiškiniu, per kurį autorius suvokia save. Mokslininkas išskiria tris tokios – civilizacinės-analitinės – savivokos charakteristikas: istoriškumas, palyginamumas ir tekstualumas. „*Istoriškumas* čia rodo analitinę strategiją, kai į individualų „save“ žvelgiama kaip į ilgalaikį kolektyviai sukurtų savojo „aš“ tipų <...> formavimosi ir išnykimo, taip pat jų susidūrimų, konfliktų bei susimaišymo procesą“, - teigia V. Kavolis (1998: 37). Memuaruose savasis „aš“ išreiškiamas įvairiomis formomis: personažas

pasakoja apie save kaip dukrą, sūnų, mokinį, seserį, brolį, studentą, vyrą, žmoną, darbuotoją, tėvą, motiną ir t.t. Istoriškumas V. Kavolio teorijoje atskleidžia asmens tapatumo problematiką. Istoriškumo (istorinio sąvęs supratimo) raiška geriausiai suvokiama per tai, kas asmeniška, ir tiksliausiai atsiskleidžia per palyginimą. Lyginama – ką individai yra atskleidę apie savąjį patyrimą su kitais „teiginiais jų pačių civilizacinėje tradicijoje“ arba kitose civilizacijose. *Lyginimas* yra būtinas norint atskleisti simbolinę šio reiškinio konstrukciją. „*Tekstualumas* čia reiškia tai, jog savojo „aš“ istorija – atskirta nuo organizmo gyvenimo – turi būti papasakota remiantis simbolinėmis struktūromis bei vadovaujantis reikšmių dinamika, kurių individas semiasi iš vienos ar kitos tradicijos ir perkurdamas pritaiko savo paties savimonei“, - teigiama V. Kavolio (1998: 37) teorijoje.

Kultūrologas pripažįsta, kad teksto sukūrimas nėra nei visiškai individualus, nei visiškai sąmoningas veiksmas. Norint paaiškinti teksto atsiradimo ypatumus, reikia atsižvelgti į religines, kultūrines ar politines jėgas, dariusias įtaką kūrinio autoriui. Tačiau, V. Kavolio nuomone, tekstas unikalumo semiasi iš savo autoriaus požiūrio į gyvenimą ir tai yra aukščiau už visas ideologijas. Pasak teoretiko, memuarinis tekstas išsiskiria ne informatyviu turiniu ar dokumentacija, bet daugiau besąlygišku įsipareigojimu atskleisti individualų savimonės kelią. Tuo tarpu literatūriniai memuarai arba memuarinė beletristika bėga nuo įsipareigojimo į „galbūt taip – galbūt ne“ formuluotę, kuria neribojama autoriaus tapatybė. Bet memuarai gali mažiau atskleisti „tuos savęs patyrimo aspektus, kuriems arba mažiau įsipareigojama, arba kurie negali būti aiškiai suvokti, nei tai padaro grožinė literatūra“ – konstatuoja V. Kavolis (1998: 39).

Šis mokslininkas, atstovaudamas sociokritinei teorijai, pabrėžia socialumo reikšmę kūrinių analizėje. *Socialumo istorija* jis vadina „pagrindinių socialinio gyvenimo savybių ir pamatinių socialinių santykių tipų bei jų kultūrinių prasmių pokyčių rekonstrukciją“ (Kavolis 1998: 39). Tautos ar keleto tautų socialumo istorija reikalinga ne tik kultūrinei savojo „aš“ analizei, bet ir individualiam savęs suvokimui vienumoje. Ji reikalinga ir kūriniams, kuriuose vienaip ar kitaip išreiškiamas savasis „aš“. Teoretikas laikosi nuomonės, kad civilizacijos yra individualių egzistencijos formų rinkiniai. Kiekviena individuali egzistencijos forma, tapusi matoma, praturtina ir išplečia civilizacijos, kurioje atsirado, prasmę. Todėl ir iš pakankamo kiekio reikšmingų memuarų galima būtų rekonstruoti vieną ar kitą civilizacinę formą. Tam įgyvendinti ateityje autorius siūlo autobiografinio palikimo civilizacinę-analitinę studiją. Tačiau ir dabar memuarai teikia „patikimiausią lemiamų žmogiško civilizacijų patyrimo pokyčių matą“ – neabejoja V. Kavolis (1998: 42).

Mokslininkas pateikia teoriją, padedančią atskleisti autobiografijose ar kituose atsiminimais paremtuose kūriniuose pasirodantį „matą“. „Struktūrų bei sričių, aplink kurias sukasi individuali savimonė, raktas paprastai pateikiamas memuarinių rašinių pradžioje ir pabaigoje (arba kur nors

netoliese). Norint suprasti, kas sieja pradžią su pabaiga, privalu perskaityti viską. Tačiau svarbiausia nuodugniai ištirti pradžios ir pabaigos – asmeninių prasmių ribų sistemos – struktūras bei emocines tonacijas“ (Kavolis 1998: 42), - įsitikinęs teoretikas. Be individualaus gyvenimo aprašymo autobiografijose, o ypač memuaruose gausu kolektyvinių struktūrų, kurios įtakoja individus pasirinkti savo pradžias ir pabaigas. Vienos ar kitos epochos memuariniai tekstai atskleidžia to laikotarpio ypatumus. Tačiau svarbiausia, kad per laikmečio charakterį atsiskleidžia individualus „aš“. „Memuarų pradžia atskleidžia prielaidas apie tai, kas privalėjo egzistuoti (ar įvykti), kol individo gyvenimui atsirado galimybė pradėti keistis į prasmingą istoriją“, - rašoma V. Kavolio (1998: 42) teorijoje. Pradžioje pateikiamas įvykis ar reiškinys, kurio egzistavimas paverčia individo gyvenimą prasmingu ir vertu dėmesio. Memuarų pabaigoje dažniausiai parodoma kitiems, „į ką transformavo individą jo gyvenimo mechanizmas, ką jo gyvenimas jam reiškia“ (Kavolis 1998: 42) šiuo momentu, atsakoma į klausimą, kuo individas tapo, kaip vertina save perėjęs per savo egzistenciją (ar per aprašomąjį įvykį). Todėl norint atskleisti asmens ir socialumo istorijos jo gyvenime prasmę, analizuojant memuarinius tekstus svarbus išlieka pradžios ir pabaigos akcentavimas.

Memuarinių tekstų esmę, pasak V. Kavolio teorijos, atskleidžia istoriškumo, lyginamumo ir tekstualumo sąvokos. Per tam tikrą vieno laikotarpio memuarų skaičių galima atsekti to laikotarpio civilizacijos istoriją. Teksto pradžioje ir pabaigoje slypi asmens ir socialumo istorijos esmė.

1.5.2. Literatūrologinė memuarų žanro teorija.

Dar 1971 metais pasirodė Ph. Lejeune`o monografija *Autobiografija Prancūzijoje (L`autobiographie en France)*, padėjusi tvirtus pagrindus autobiografijos – kaip žanro ir literatūrinio teksto – tyrinėjimams. Kiek vėliau, 1975 metais, buvo išleista knyga *Autobiografinė sutartis (Le pacte autobiographique),* 1980 metais – *Aš yra kitas (Je est un autre).* 1989 metais pasirodė svarbiausių Ph. Lejeune`o minčių rinkinys anglų kalba *On Autobiography*. Nors knygose kalbama apie autobiografijos žanro esminius klausimus – tradicijas, tiesos sakymo būdus, „aš“ ir kito „aš“ santykį, tekstinę medžiagą, iš kurios atsiranda kūrinys, teorija didžiąja dalimi tinkama ir kitiems gimininigiems autobiografijai žanrams. Ja sėkmingai naudojasi G. Dručkutė (2004) analizuodama Jozefo Franko *Atsiminimus apie Vilnių*, R. Glinskis (2006) tyrinėdamas *XX amžiaus lietuvių dienoraščius*. Šiame darbe bus bandoma pristatomą teoriją taikyti išeivijos rašytojų memuarų analizei.

Galutinis Ph. Lejeune`o (1989: 4) autobiografijos apibrėžimas skamba taip: autobiografija – tai „retrospektyvus pasakojimas proza, parašytas realaus asmens apie jo paties egzistenciją, koncentruojant dėmesį į individualų gyvenimą, ypač asmenybės istoriją“. Šį apibrėžimą tyrinėtojas

papildo keturiais skirtingoms kategorijoms priklausančiais elementais, kurie patikslina autobiografijos ir kitų atsiminimais paremtų žanrų santykį:

1. Kalbos forma:
    a) pasakojimas,
    b) proza.
2. Nagrinėjimo objektas: individualus gyvenimas, asmenybės istorija.
3. Autoriaus situacija: autorius (kurio vardas nurodo realų asmenį) ir pasakotojas yra tapatūs.
4. Pasakotojo pozicija:
    a) pasakotojas ir pagrindinis veikėjas yra tapatūs,
    b) retrospektyvinis pasakojimo išeities taškas.

Ph. Lejeune`as teigia, kad bet kuris kūrinys, atitinkantis šias sąlygas, yra autobiografija. Tačiau mokslininkas kalba ir apie kitus, artimai su autobiografija susijusius, žanrus. Jis išskiria požymius, kurių gimininги žanrai neturi:

- atsiminimai – nevaizduoja individualaus gyvenimo, asmenybės tapsmo istorijos, jų dėmesys krypsta į išorinius įvykius (2),
- biografija – ją rašo kitas asmuo, todėl nesutampa pasakotojas ir pagrindinis veikėjas (4a),
- autobiografinis romanas – nesutampa autorius ir pasakotojas (3),
- autobiografinis eilėraštis, poema – nėra prozos tekstas (1b),
- dienoraštis – vaizduoja tos pačios dienos įvykius, nesigręžia toli į praeitį (4b),
- autoportretas ar esė – nėra pasakojimas, turintis konkrečią fabulą (1a), nesiremia tolima praeitimi (4b).

Nors autobiografijos apibrėžimas yra griežtas ir konkretus, kai kurios sąlygos, pasak Ph. Lejeune`o, gali būti įvykdytos tik iš dalies. Pagrindinis reikalavimas, kad autobiografijoje pasakojamos istorijos objektas turi būti individualus gyvenimas, asmenybės genezė, tačiau į ją gali įsiterpti socialiniai ar politiniai vaizdai. Tai autoriaus pasirinkimo problema, o kartu tai perėjimo iš vienos intymiosios literatūros žanro sferos į kitą, žanrų sintezės pavyzdys. Socialinių ir politinių įvykių panaudojimas autobiografijoje priartina ją prie memuarų žanro. Šio suartėjimo pavyzdžiu galima laikyti darbe nagrinėjamą Pulgio Andriušio memuarinę-autobiografinę knygą. Viena sąlyga, pasak Ph. Lejeune`o (1998: 5), yra būtina – tai autoriaus-pasakotojo-personažo tapatybė: „Čia negali būti nei laisvės, nei pasirinkimo. Tapatybė arba yra, arba jos nėra. Neįmanomi ir tapatybės laipsniai, o bet kokia abejonė dėl autoriaus-pasakotojo-personažo tapatybės lemia neigiamą išvadą, kad kūrinys nėra autobiografija“.

Taip pat galima kalbėti apie atsiminimus, kurie, kaip jau buvo minėta, nuo autobiografijos skiriasi tik vaizduojamu objektu. Daugelis memuarų priartėja prie autobiografijos: juose skleidžiasi

asmeninio gyvenimo ypatumai. Taip pat memuaruose ar autobiografijose galima rasti dienoraščio intarpų. Tai dar kartą įrodo grynojo žanro nykimą ir susiliejusias atsiminimais paremtų žanrų ribas. Todėl nesuklysime sakydami, kad Ph. Lejeune`o autobiografinė teorija tinkama ir kitiems artimiems autobiografijai žanrams. Remiantis pateikta informacija autobiografijos apibrėžimą galima pakoreguoti ir pritaikyti memuarams: tai retrospektyvus pasakojimas proza, parašytas realaus asmens, įvykių dalyvio ar stebėtojo, koncentruojant dėmesį į išorinį – politinį, istorinį, kultūrinį – gyvenimą.

Ph. Lejeune`as modernios autobiografijos pradžia laiko XVIII amžiaus pabaigą, kai žmogus save pradeda aiškinti savo paties istorija, kurioje svarbią vietą užima vaikystė ir paauglystė. Jeigu pasakojime randamas šis elementas, akivaizdžiai iškyla asmenybės genezė. Kaip tik tai nėra būtina memuarų sąlyga. Juose dažniausiai vaizduojamas tam tikras gyvenimo laikotarpis – karo metai (*Vieneri metai ir viena savaitė*), okupacijos laikotarpis (*Raudonasis tvanas*), darbas politinėje sferoje (*Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė*), emigracija (*Išeivė*), metai, praleisti lageryje (*Žmonės ir žvėrys Dievų miške*) ir pan. Pasitaiko atsiminimų, kuriuose stengiamasi aprėpti kuo daugiau, pavaizduoti visą savo gyvenimą (E. Juodvalkė, M. Mykolaitytė-Slavėnienė, Pulgis-Andriušis). Tokie memuarai dažnai nesibaigia vienos knygos rėmais (Narūnė – *Vaikystė*, *Jaunystė*). Taip pat jiems būdinga tai, jog vaizduojamo objekto pasirinkimu jie priartėja prie autobiografijos. Tokių knygų padėtis dviprasmiška: vieni tyrėjai jas bando nagrinėti kaip autobiografijas, kiti lieka prie autoriaus pasirinkimo įvardyti savo kūrinį kaip memuarus[5].

Ph. Lejeune`o teigimu, autobiografija negali būti tik malonūs, talentingai papasakoti atsiminimai. Ji turi atverti žmogaus vientisumą ir būti prasminga. Natūralu, kad neįmanoma autobiografijoje papasakoti viso gyvenimo, taip pat nerealiu uždaviniu taptų ir memuaruose atskleisti viską, ką patyrei, aprašyti visus įvykius, kurių liudininku buvai. Atsiminimais pagrįstų žanrų autoriai turi remtis dvejopa faktų atranka: atliekama atminties ir atliekama rašytojo, kuris atrenka atminties atgaivintus faktus. Atsiminimus ir autobiografijas sudaro atrinkti ir tam tikru būdu išdėstyti faktai bei detalės, kurie pateikia autoriaus įsivaizduojamą jo gyvenimo, patirtų įvykių versiją.

Atsiminimai, autobiografija, dienoraštis – tai žanrai, dažnai vadinami dokumetiniais, iš jų reikalaujama faktų tikslumo. Šiandien galima teigti, kad viskas, kas susiję su kalba, tėra konstrukcija ir išmonė, tam tikra interpretacija (Vanagaitė 2008: 39), todėl bandymas atskleisti realybę, praeities įvykius tėra iliuzija. Ph. Lejeun`as kalba apie atsiminimais paremto teksto

[5] G. Vanagaitė straipsnyje *Eglės Juodvalkės gyvenimo ir ligos istorija* bando įrodyti, kad knyga *Cukraus kalnas* yra autobiografija, o ne memuarai, kaip juos įvardija autorė. Pulgis-Andriušis, įvardindamas savo knygą *Septinton įleidus* „memuaro-autobiografiniais apmatais“ leidžia tyrėjams ieškoti vieno ir kito žanro niuansų. G. Dručkutė straipsnyje *Autobiografijos teorija ir praktika* Ph. Lejeune`o autobiografinės teorijos iliustracija pasirenka J. Franko *Atsiminimus apie Vilnių*, siekdama įrodyti, kad tai autobiografija

patikimumą. Autobiografijos, kaip ir memuarų, išskirtinė ypatybė – tikėjimas ir pasitikėjimas. Vardindamas autobiografinio romano ir autobiografijos skirtumus teoretikas pabrėžia autobiografo savybę kalbėti pirmuoju asmeniu, ką galima padaryti ir romane. Tačiau būtina autobiografijos sąlyga išlieka autoriaus, pasakotojo ir personažo tapatybė, kas romanui visiškai nebūdinga. Todėl mokslininkas memuarų ir autobiografijų autoriams siūlo iš pat pradžių sudaryti autobiografinę sutartį (*le pacte autobiographique*). Autorius išskiria du pagrindinius būdus autoriaus-pasakotojo-personažo tapatumui sukurti (Lejeune`as 1989: 14):

1. *Implicitinis* – tai *autobiografinės sutarties* atvejis, kuriame remiamasi autoriaus-pasakotojo ryšiu; jis gali būti dvejopas: a) knygos *pavadinimas*, nepaliekantis abejonių, kad pirmasis pasakojimo asmuo nurodo autoriaus vardą (*Mano gyvenimo istorija, Autobiografija* ir t.t.); b) pirmas pasakojimo skyrius, kuriame pasakotojas sudaro sutartį *vis-á-vis* su skaitytoju, pagal kurią pasakojimo „aš" yra tapatus autoriaus vardui, nepriklausomai nuo to, ar tas vardas buvo pakartotas tekste, ar ne.
2. *Atviras,* kai remiamasi vardu, kurį turi pasakotojas-personažas ir kuris yra tapatus autoriaus vardui, matomam ant knygos viršelio.

Tapatumas turi būti įtvirtintas bent vienu iš šių būdų. Kartais pasitaiko abu būdai vienu metu. Galimi ir kiti variantai: pavadinimas, paaiškinimas, atsiprašymas, viešas ketinimų suformulavimas, dedikacija, preambulė, baigiamoji išvada, knygos pasirodymo metu duodami interviu (Dručkutė 2004: 51).

Kad atskleistų autobiografinės sutarties prasmę Ph. Lejeune`as (1989: 15) supriešina ją su *fikcine sutartimi*, turinčia du aspektus: *akivaizdžios netapatybės* (autorius ir personažas turi skirtingus vardus) ir *išmonės patvirtinimo* (knygos paantraštė yra romanas). Todėl kūriniai, turintys panašumų su autoriaus gyvenimu – Antano Škėmos *Balta drobulė*, Mariaus Katiliškio *Išėjusiems negrįžti*, Birutės Pūkelevičiūtės *Aštuoni lapai* – pagal minėtuosius aspektus gali būti laikomi tik autobiografiniais arba memuariniais romanais. Tokiu atveju skaitytojas neturi pagrindo laikyti teksto autobiografiniu. Tyrinėtojas pripažįsta, kad nors memuariniai kūriniai ir išsiskiria nuoširdžiu autoriaus ketinimu sakyti tiesą, bet absoliutaus nuoširdumo negali būti. Daug įdomesnis skaitytojui turėtų būti autoriaus požiūris į savo nugyventus metus. Svarbi šiuo atveju tampa autoriaus situacija: jo socialinė padėtis, pasiekimai rašymo momentu. Būtent tuo remdamasis autorius interpretuoja savo nugyventus metus, patirtus įvykius. Nuo jo užimamos pozicijos ir gyvenimiškos patirties priklauso, kokie atsiminimai bus užrašyti. Memuaruose svarbus išlieka ne tik autoriaus, bet ir socialinių bei istorinių grupių gyvenimo faktų liudijimas. Memuarus nuo autobiografijos teoretikas skiria rašymo intencija: ar autorius norėjo parašyti savo asmeninę, ar savo epochos istoriją. Remiantis nuomone, jog kiekvienas atsiminimais paremtas kūrinys tėra gyvenimo konstrukcija, tam tikra praeities interpretacija, galima teigti, kad kiekvieno autoriaus ne tik asmeninė, bet ir

epochos istorija bus išskirtinė ir individuali. Ph. Lejeun`as taip pat atskleidžia atsiminimais paremtų žanrų paradoksalumą: „kad autorius/pasakotojas įgyvendintų savo nuoširdų ketinimą, jis turi pasinaudoti įprastiniais fikcijos instrumentais" (Dručkutė 2004: 52). Šiame kontekste memuarinį kūrinį turime suprasti ne tik kaip tekstą, bet ir literatūrinį reiškinį – fikciją. Todėl bandymų ieškoti grynų faktų derėtų atsisakyti.

Literatūrologė G. Vanagaitė cituoja literatūros mokslininkės Janet V. Gunn mintis apie autobiografinę situaciją, atsirandančią, kai realiu faktu ir išgyvenimais paremtas tekstas siekia raiškos ir turinio jungties, „aš" transformacijos į kalbą: „*Impulsas* atsiranda iš įtampos, iš laikinumo pojūčio ir yra svarbus bandant suteikti patirčiai prasmę. *Perspektyva* suteikia autobiografiniam impulsui formą, transformuodama jį į kalbą ir išdėstydama jį pasakojimo paviršiuje; ji yra motyvuojama poreikiu „įeiti" į praeitį. *Atsakymas* remiasi suvokimo problema ir santykiu tarp skaitytojo ir autobiografinio teksto" (Vanagaitė 2008: 40). Ši konstrukcija paaiškina atsiminimais paremto literatūrinio teksto atsiradimą: kodėl rašoma, kaip rašoma, kaip suvokiamas parašytas tekstas. Tokia struktūra artima grožinio kūrinio raiškos lygmenims, tačiau autobiografinė situacija išsiskiria savo pobūdžiu: remtis atmintimi ir praeitimi, siekti nuoširdumo.

Ph. Lejeune`o teorijoje išskiriami svarbiausi memuarinio teksto suvokimo elementai: autobiografinė sutartis su skaitytoju, istorinių ir socialinių grupių gyvenimo faktų liudijimas, autoriaus požiūris į nugyventus metus, jo užimama pozicija, pasiekimai rašymo momentu, dvejopa faktų atranka. Teorijoje pabrėžiama vaikystės ir paauglystės svarba, realybės ir fikcijos santykis memuaruose.

2. LIETUVIŲ MEMUARISTIKOS TRADICIJA

2.1. Memuarų žanro raida Lietuvoje

Norint suvokti tam tikros srities, laikotarpio ar tematikos atsiminimų raidą, svarbus uždavinys yra pažinti istorinę memuaristikos tradiciją ir atsakyti į klausimą, nuo ko viskas prasidėjo. „Memuarai - viena seniausių pasakojimo formų, atsiradusi kaip besiformuojančios istorinės savimonės išraiška, susijusi pradžioje su karo žygių bei valstybės įvykių kronika (Cezario *Galų karo užrašai*, I a. pr.Kr.)“, – teigia V. Kubilius (2001: 322). Cezaris minėtoje knygoje pateikia savo karų su galais ataskaitą. Suvokiant istorijos, savo buvimo joje svarbą imama pasakoti apie tai, kas svarbaus įvyko artimoje ir tolimoje praeityje. Bent jau tokia buvo pirminė šio žanro koncepcija, kai dar senovėje memuaruose buvo aprašomi karžygių, karalių ir kunigaikščių kovos ir žygiai (IV-I a. pr. Kr. Ksenofono, Sokrato, Juliaus Cezario, V – XI a. – šv. Augustino, Dietmaro Chronicum ir kt.). Tuomet šio žanro tekstai priminė metraščius ir kronikas, kuriuose didesnis dėmesys buvo skiriamas faktams. Tai tam tikra šiandien pažįstamo memuarų žanro užuomazga. Tikrąja atsiminimų kaip literatūrinio žanro tėvyne laikoma Prancūzija, kur memuarų tradicija įsigali jau nuo XIII amžiaus (Villehardouin, Joinville, Casanova, Saint-Simon, Rousseau, Roland, Chateaubriand, George Sand ir kt.). Anglų literatūroje memuarai žinomi nuo XVI amžiaus (Melville, Franklin, Scott, Spencer, Ruskin ir kt.). Vokiečių literatūroje šio žanro įsigalėjimo pradžia laikomas XV amžius (Butzbach, karalius Fridrikas Didysis, Goethe, Bismarck, Wilhelm II ir kt.), rusų literatūroje – XVI a. (Kurbskij, Medvedev, Rostovskij, Dolgorukova, Deržavin, Turgenev, XIX a. dekabristai, Hercen, Berg, Muravjev, daugybė iš 1905, 1914-1917 (karo) ir 1917 revoliucijos), lenkų – XVII a. (Monwid-Dorohostajski, Alb.Stan. Radvila, Medeksza, Zawisza, Tad. Oginski, Jonas Nepom. Kossakowski, Myk. Oginski, Stanislovas Augustas, Frank, Morawski, J. I. Kraszewski, Pilsudski ir daugelis kitų).

Lietuvių literatūroje atsiminimų žanras (jeigu turėsime omenyje lietuvių kalba rašytus kūrinius) atsirado gerokai vėliau – XX a. pr. Tačiau lietuvių literatūrai priskirtini ir kitomis kalbomis lietuvių autorių rašyti atsiminimai. Senąja gudų, lenkų, lotynų kalbomis Lietuvoje memuarai pradėti rašyti *renesanso epochoje* – XV a. pab. – XVII a. vid. Memuarai, dienoraščiai, kelionių aprašymai sudaro reikšmingą senosios Lietuvos raštijos dalį. Jie pasižymi rašančiojo individualybe ir subjektyviom emocijom. Tai ypač didina jų vertę ir traukia tyrinėtojo akį ir šiomis dienomis. Kai kurie svetimomis kalbomis, o dažnai ir kitose šalyse parašyti ir išleisti atsiminimai atspindi egzilio būseną išgyvenančio žmogaus nuotaikas ir problemas. Jau renesanso epochoje išpopuliarėję kelionių aprašymai, tuo metu atstoję memuarus, susiję su išvykimu už tėvynės ribų,

su tam tikru nuotoliu. Tačiau juose egzilio situacijos nerandame. Šie kūriniai tyrinėtini kitokiais aspektais.

Seniausias kelionių literatūros pavyzdys, kuris tuo metu atitiko memuarinio kūrinio, o ypač dienoraščio prasmę, yra *Jurgio Radvilos* veikalas *Kelionės į Italiją 1575 m. aprašymas* (rankraštis lotynų kalba, parašytas autoriui studijuojant Romoje). Knyga iliustruoja renesanso epochos idėją – žvelgti į individo vidinį pasaulį, pabrėžti jo išgyvenimus. Dar vienas Jurgio Radvilos memuaristinis kūrinys – 1556-1575 metų *Užrašai apie Livoniją*, parašytas lotynų kalba, autoriui studijuojant Vokietijoje. Jurgio Radvilos vyresnysis brolis *Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis* veikale *Kelionė į Jeruzalę* (1601) aprašo savo 1582-1584 metų piligriminę kelionę. Šie atsiminimai, kaip būdinga atgimimo epochai, pasižymi interesų platumu: aprašomi įspūdžiai, vietovės, augalai, upės, žmonės, tautos. Knygose demonstruojamas autorių žingeidumas, išsimokslinimas, interesų gausumas yra renesanso žmogaus, žvelgiančio į pasaulį atviromis akimis, bruožas. Gudų bajoras *Teodoras Jevlašauskis* 1564-1604 m. parašė *Atsiminimus*, kuriuose išsamiai vaizduojama XVI-XVII a. sandūros LDK tikrovė, ji savitai išgyvenama ir savarankiškai vertinama. Knygoje susipina dviejų epochų – renesanso ir baroko – pasaulėžiūra ir stilius.

Baroko epochos (XVII – XVIII a.) atspindžių gausu publicisto ir LDK veikėjo *Teodoro Bilevičiaus* dviejų dalių kelionių dienoraštyje, rašytame lenkų kalba 1677-1678 m. kelionėje po Vakarų Europą (*Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*). Knygoje fiksuojami kelionės įvykiai, svetimų kraštų gamtos vaizdai, buities ir papročių bei meno detalės. Ankstyviausias veikalas baroko epochoje yra nežinomo autoriaus, pasivadinusio *Lietuvos Bajoru*, atsiminimai *Apie Livonijos karą*, parašyti lotynų kalba. Įdomios istorinės informacijos galima rasti diplomato ir literato *Elijaus Piligrimovijaus* delegacijos pas carą Borisą Godunovą aprašyme *Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą, 1600–1601 m*. Veikale perteikta nemažai karinių, politinių įvykių. 1632-1656 m. buvo rašomas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio *Alberto Stanislovo Radvilos* trijų tomų veikalas *Atsiminimai apie įvykius Lenkijoje* (lenkų kalba, 1980). Ši knyga laikoma „įspūdingiausiu ir vertingiausiu XVII a. memuaristikos žanro kūriniu“ (Antanavičius 1993: 102). Radvila chronologiškai aprašė istorinius, politinius, kultūrinius įvykius Lenkijoje ir Lietuvoje per daugiau nei du XVII a. dešimtmečius. Dar kartą patvirtindamas teiginį, kad XVII amžius – nesantaikos ir karų epocha, atsiminimus apie XVII a. vidurio karų laikotarpį paliko Žemaitijos bajoras *Steponas Pranciškus Medekša (Atsiminimų knygoje apie 1654-1668 m. įvykius Lietuvoje*). Panašiais laikytini Minsko vaivados *Kristupo Zavišos* (*Atsiminimai, 1666-1721*) ir Lietuvos Brastos kašteliono *Martyno Matusevičiaus* (*Atsiminimai, 1714-1765*) memuarai. Jie vieni iš geriausių tokio pobūdžio kūrinių, padedančių pažinti XVII a. bajorų mentalitetą ir laikotarpio ypatumus. Miestiečių gyvenimo realijas atsiminimų knygoje *Atminties lobynas* pristato gydytojas *Motiejus Forbekas-Letovas*. Memuaruose pateikiama daug XVII a. Lietuvos visuomeninio

gyvenimo detalių, amžininko paliudijimų. Itin įdomus ir retas LDK memuaristikoje studento dienoraštis. Šį veikalą parašė *Jonas Golijus* 1650-1653 m.

XVII-XVIII a. memuaristiniai kūriniai svarbūs kaip to meto žmonių mentaliteto, išsilavinimo, gyvenimo būdo paliudijimas. Jie perteikia to meto istorinius, politinius įvykius, aprašo karų siaubiamą šalį, religinius aspektus, žmogaus kasdienybę, dvasią apėmusį liūdesį ir nerimą. Daugelis jų susilaukia šiandieninio istoriko dėmesio (ne viena knyga išversta į lietuvių kalbą), o kitos tebelaukia savo tyrinėtojo.

Švietimo epochos laikotarpiu – XVIII a. pab. – XIX a. pr. – buvo parašyta ne viena vertinga Lietuvos istorijai memuarinė knyga. Populiarūs *Jozefo Franko Atsiminimai apie Vilnių* (Frankas 2001) (iki tol jie buvo išleisti 1913 m. sutrumpinti lenkų k.), kuriuose autorius pateikia sudėtingą XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios vaizdą. Tarp žymių XIX amžiaus veikėjų atsiduria viena pirmųjų Lietuvoje rašytojų moterų *Sofija Tyzenhauzaitė-Šuazelė-Gufjė*. Ji daugiausia kūrė istorinius romanus, paremtus tikrais Lietuvos istorijos faktais, susijusius su to meto Lietuvos aukštuomenės moterų gyvenimu. Rašė prancūzų kalba. Kai kurie epizodai rašyti ne Lietuvoje, o Prancūzijoje. Yra žinomi šios autorės *Berryer: intymūs atsiminimai* (1881) ir *Atsiminimai apie Aleksandrą, Rusijos carą* (1862). Domėjimasis tautine kultūra, Lietuvos praeitimi, svetimais kraštais, mokslo ir meno naujovėmis, dalyvavimas švietėjiškoje dvarų veikloje sudaro rašytojos gyvenimo ir kūrybos pagrindą. Lietuvių visuomenininkas ir patriotas *Liudvikas Rėza* memuaruose pasakoja apie Napoleono karų laikotarpį, tačiau šių įvykių fone atsiskleidžia jo kaip kapeliono dalia tarnaujant Prūsijos kariuomenėje ir triuškinant Napoleoną. 2000 metais lietuvių kalba išleistas autoriaus dienoraštis *Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio*. Tautos, kultūros istorija, Lietuvos praeitis ir papročiai atsiduria prelato *Benedikto Smigelskio*, klebonavusio Ukmergėje apie 1833 metus, lenkų kalba parašytos knygos *Kunigo vikaro užrašai* centre.

Galima teigti, kad renesanso, baroko, švietimo epochos kūriniuose egzilio situacija pasireiškia netiesiogine prasme. Daugelis autorių memuarus rašo būdami toli nuo Lietuvos: mokydamiesi, keliaudami, viešėdami užsienio šalyse. Nuotolis šiuo atveju išlieka, tačiau vidinio egzilio nėra. Tokio pobūdžio kelionės nekelia egzilinių jausmų, jų beveik neaptinkame memuaruose. Išimtimi tampa kunigaikščio, diplomato, politinio veikėjo, vieno iš 1794 m. sukilimo vadų, kompozitoriaus *Mykolo Kleopo Oginskio* 1826-1827 m. prancūzų kalba parašyti ir Paryžiuje išleisti 4 tomai atsiminimų (2007 - 2009 m. lietuvių kalba buvo išleisti I-III *Atsiminimų* tomai). Tai žmogaus, aktyviai dalyvavusio valstybės gyvenime ir mačiusio tragišką tos valstybės žlugimą, atsiminimai (Paulauskaitė 2007: 269). Šio asmens credo buvo tarnauti tėvynei: seime, diplomatinėse misijose, sukilimo metu, puoselėjant LDK atkūrimo viziją, net emigracijos periodu. M. K. Oginskis ir kiti jo kartos patriotai patyrė Tėvynės praradimo skausmą. Kai žlugo visos viltys

atkurti Lietuvos valstybę, M. K. Oginskis išvyko į Italiją ir atsidėjo kūrybai. Tai buvo savanoriškas egzilis, kilęs iš nevilties ir gėlos. Kaip šių jausmų išraiška buvo sukurtas ir žymusis polonezas *Atsisveikinimas su tėvyne*. Emigracijoje parašyti atsiminimai apie Lietuvą yra įrodymas, jog iš tolimosios Florencijos kompozitoriaus mintys nuolat skriejo į tėvynę. Atsiminimuose kunigaikštis nerašo nieko asmeniška, nepasakoja apie savo šeimą ir artimuosius. Tai daugiau istoriniai memuarai, minintys įtakingų veikėjų pavardžių, vietovių, įvykių. Kaip ir dera švietimo epochos literatūrai, į pirmą planą iškyla tautiniai, visuomeniniai interesai. Literatūrai būdinga perteikti praktiškus, tikrovę atspindinčius vaizdus. Atsiminimai yra skaudaus tėvynės likimo liudijimas ateinančioms kartoms.

Ryškią, bet kiek kitokią egzilio situaciją atsiminimuose perteikia žymus Lietuvos veikėjas, gydytojas *Stanislovas Moravskis*. Jo gerai žinomas memuaristinis veikalas *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje: atsiskyrėlio atsiminimai (1818-1825)* atstovauja anekdotinių memuarų rūšiai. Knygoje nepaprastai spalvingai, gyvai apibūdinami XIX a. pradžios Vilniaus aukštuomenės nariai, žmonės, kūrę istoriją. Taip pat jaučiama autoriaus nuoskauda dėl jo kartos moralinio degradavimo ir represijų (Miknytė 2007). Tačiau jau pats pavadinimas turi nuorodą į išeiviškąją situaciją – vidinį egzilį. Mirus tėvui S. Moravskis iš miesto persikelia į Ustronėje esantį dvarą. Jis pasitraukia iš visuomeninio gyvenimo, atsiriboja nuo žmonių ir pasineria į apmąstymus, literatūrą, meną, ūkininkauja, užveisia sodą. Tokioje atsiskyrėlio aplinkoje gimsta memuarai apie Vilniuje praleistas dienas.

Dar vienas švietimo epochos žmogus, sukilėlis (1794 m. sukilimas) ir tremtinys (1797-1801 m. Sibire) *Faustinas Cecerskis* atsiminimuose (išleisti 1865 m.) apie tremtį atskleidžia skaudų Lietuvos praeities puslapį. Stiprėjanti lietuvių politinė sąmonė vertė žmones kovoti prieš LDK padalijimą, tačiau nepasiekus norimo rezultato, dalyvių laukė tremtis. F. Cecerskis buvo ištremtas į Sibiro kasyklas. Lagerių gyvenimo tikrovė sudaro F. Cecerskio atsiminimų pagrindą. Juose ryškios egzilinės, tėvynės ilgesio nuotaikos.

Žymios XIX amžiaus lietuvių rašytojos *Gabrielės Giunterytės-Puzinienės* prisiminimų knyga *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose* yra vertingiausia jos literatūrinio palikimo dalis. „Skaitant, – teigia A. Butkuvienė (2001), – atsiveria tapybiška Lietuvos bajorijos ir Vilniaus gyvenimo panorama, tipažų, charakterių įvairovė, gyvenimo būdas. Tai viena iš nedaugelio tokio pobūdžio knygų, leidžiančių savo autentiškumu pajusti tikrą XIX šimtmečio dvasią, alsavimą“.

1831 ir 1863 metų sukilimai susiję su egzilinėmis jų dalyvių būsenomis, tremtimi, nuotoliu. Šiuo metu memuarų ypač pagausėjo. Juose ryškus romantizmo epochai būdingas nacionalinio išsivadavimo siekis, praeities garbinimas. Daug apie išsilaisvinimo kovas memuaruose pasakoja patys sukilėliai. Jų liudijimus galima vadinti istoriniais atsiminimais, kadangi pagrindinis autorių dėmesys skiriams politiniams, istoriniams įvykiams – nelaimei, apėmusiai tėvynę. Kovų vaizdai,

sukilimų vietovės, žmonių nuotaikos ir šalies situacija – pagrindinės šių memuarų temos. Vieni iš ryškiausių šio laikotarpio atsiminimų – tai 1831 metų sukilimo dalyvio *Ignoto Domeikos* knyga *Mano kelionės,* išleista tik 2002 m. Šis veikalas I. Domeikos vadinamas *Tremtinio atsiminimais.* Autorius vaizduoja Pirmąjį sukilimą ir nelaisvės dienas. Jis rašo tai, ką prisimena – nuo 1831 metų birželio iki 1838 metų birželio. Domeika gyvai pateikia svarbiausius sukilimo dalyvius, aprašo ar pamini daugybę vietovių bei svarbių Lietuvos istorijai ir kultūrai įvykių. Knygoje galima rasti daugelio žymių istorinių personažų, pvz. A. Mickevičiaus, J. Lelevelio, E. Pliaterytės, S. Leščinskio labai taiklius naujus vertinimus (Goštautas 2003). Knyga rašoma gyvenant Čilėje, kurią autorius laikė savo antrąja tėvyne. Tolimame krašte, pasak A. Grigelio (2002), „Jis nebuvo vienas. Jis nesiskundė dėl nuotolių, nes jis mintimis visuomet buvo arti gražiųjų gimtojo Naugarduko apylinkių <...>. Laiškais A. Mickevičiui ir V. Laskovičiui <...> jis lyg ir prisiartindavo prie gimtinės“. Sprendimas memuarus pavadinti tremtinio atsiminimais rodo autoriaus vidines jausenas. Jis save laikė tremtiniu, nuolat prisimindavo tikrąją tėvynę. Dėl šio nuotolio ir ilgesio gimė atsiminimų knyga.

Nemažai žinių apie socialinę to meto Lietuvos padėtį (dvarininkų ūkį, buitį, požiūrį į baudžiauninkus kaip į vergus, valstiečių išnaudojimą, stiprėjančias antibaudžiavines nuotaikas) ir dėl to kilusį 1831 metų sukilimą suteikia Lietuvos demokratinės bajorijos veikėjas, rašytojas *Jonas Goštautas* Prancūzijoje anonimiškai išleistoje beletrizuotų atsiminimų knygoje *Ponas Teisėjaitis, arba Pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją*. Kai kurių užuominų apie 1831 metų sukilimą randama žemaičių lietuviškojo sąjūdžio dalyvio *Liudviko Adomo Jucevičiaus* knygoje *Žemaitijos atsiminimai* (1842). Nors jo knyga pavadinta atsiminimais, tačiau ji yra etnografinio pobūdžio tekstas ir memuarinės struktūros joje nėra. Ne vienas sukilimų dalyvis pateikia savo įspūdžius iš laisvės kovų, pasakoja apie savo ir kitų sukilėlių likimą, demonstruoja savo tautines nuostatas ir tėvynės meilę: kunigas, istorikas, pedagogas *Tomas Jurgis Dobševičius – Pergyventų laikų atsiminimai,* 1883 m.; teisininkas, publicistas, istorikas *Liubomiras Gadonas –* atsiminimai apie A. Mickevičių 1899 m., *Kunigaikštis Adomas Čartoriskis – Lapkričio (1830–31 m.) sukilimo laikais,* 1892 m. bei *Šis tas apie mūsų giminę,* 1905 m. (Tumelis 2004: 317); 1863 m. sukilimo dalyvis *Jokūbas Geištoras – 1857-1865 m. atsiminimai,* 1913 m.; poetas ir kunigas *Anupras Jasevičius – Išginimas ir sugrįžimas*; gydytojas ir tremtinys *Vladimiras Andrijauskas – Maskvos ir Varnių laikotarpio dienoraštis.*

XX a. pradžioje pasirodė pirmieji memuariniai kūriniai lietuvių kalba. Nors jie buvo įvardinti kaip autobiografijos, tačiau mažai skyrėsi nuo memuarų, kur dominuoja išoriniai įvykiai. Žinių apie savo epochą autobiografijose pateikia XIX – XX amžiaus sandūros visuomenės veikėjai *Jonas Basanavičius ir Jonas Šliūpas.* Jų knygose vaizduojama kovojanti asmenybė. 1905 m. išleista *Vinco Pietario* knyga *Iš mano atsiminimų* reikšminga kaip memuarų ir autobiografijos

žanro lietuvių literatūroje pradininkė. *Žemaitė Autobiografijoje* (1946 m.) plačiai pasakoja apie save. Atsiminimus, datuojamus 1909-1936 m., apie svarbiausius savo gyvenimo įvykius paliko ir *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. Lazdynų Pelėdos* kūryba, kartu ir autobiografija yra bajoriškos dvaro kultūros ir tematikos pavyzdys.

Knygnešių veikla ir jų atsiminimai liudija XIX a. antros pusės – XX a. pr. Lietuvos istorijos tarpsnį, kai tautos egzistencijai grėsė pavojus. Gimtajam žodžiui pasišventusių tautiečių kova, pasiaukojimas tėvynės labui yra romantizmo epochos išdava. P. Ruseckas surinko *knygnešių atsiminimus* (Knygnešys, 1-2, 1926, 1928), kurie vertingi savo autentiškumu ir istoriniais šaltiniais. Įsimintini knygnešių Juozo Angrabaičio, Antano Bataičio, Dominyko Bubėno, Felikso Galmino, Jurgio Gudo, Juozo Mickūnaičio, Juozo Rimšos, Juozo Sakalausko, Kosto Stikliaus, Antano Švedo pasakojimai, spaudos kūrėjų ir rėmėjų Petro Avižonio, Juozo Bagdono, Martyno Jankaus, Jono Kriaučiūno, Gabrielės Petkevičaitės, Vlado Putvinskio, Jono Vileišio atsiminimai.

Sudėtingais tautai momentais atsiminimų padaugėja. Politinių lūžių laikotarpiu, po Antrojo pasaulinio karo tautos genocido ir pasipriešinimo memuarus kūrė Lietuvos *partizanai* – A. Ramanauskas-Vanagas, J. Lukša-Daumantas, L. Baliukevičius-Dzūkas, P. Pečiulaitis-Lakštingala ir kt., Sibiro *tremtiniai*, hitlerinių bei sovietinių lagerių *kaliniai* – J. Petruitis, I. Končius, S. Yla, P. Šilas, A. Kanoverskytė-Sučylienė ir kt. Tokie atsiminimai – autentiškas dokumentas, įprasminantis aukos ir kančių kelią, tai kaltinimas budeliams, nešusiems mirtį. Pagrindinis partizanų memuarų rašymo tikslas – palikti pasipriešinimo kovos liudijimus. Memuarai tampa ideloginiu ginklu prieš sovietinę okupaciją.

Sibiro tremtiniai, lageriuose kentėję įvairių socialinių sluoksnių ir profesijų žmonės paliko nemažai liudijimų apie patirtą siaubą ir sunkumus. Poetės, memuaristės *Anastazijos Kanoverskytės-Sučylienės* beletrizuotuose atsiminimuose *Tekėdama sustingo saulė* (1995) ryškinamas mirtininkės ryžtas išlikti nenugalėtai, žiaurioje lagerių aplinkoje sprendžiamas hamletiškas klausimas: būti ar nebūti (Kubilius, Rakauskas, Vanagas 2001). Savo gyvenimą, kalėjimus ir lagerius 1967 metais pradėtuose atsiminimuose *Mano kryžiaus kelių odisėja* (1994) aprašė ateitininkas ir politinis kalinys *Povilas Šilas (2008).* Lietuvos visuomenės ir karinis veikėjas, pulkininkas *Jonas Petruitis* parašė net keletą atsiminimų knygų: apie kovas su bolševikais ir bermontininkais pasakojama veikale *Mūsų žygiai* I (1935), apie kovas su lenkais knygoje *Mūsų žygiai* II(1937), apie tremties ir lagerių baisumus memuaruose *Kaip jie mus sušaudė* (1942). Meteorologas, fizikas *Ignas Končius* paliko keletą atsiminimų knygų, kurias išleido jo sūnus. Tai etnografinių atsiminimų knyga *Žemaičio šnekos* (1961, 1996), kuri mums atveria platoką langą į XX a. pradžios žemaičių materialinę ir dvasinę kultūrą, bei atsiminimai *Kelionė į Červenę ir atgal* (1993), *Mano eitasis kelias* (2001, 2006). Tai prisiminimai apie tėviškę, vaikystę, mokslo metus, tremtį, konkrečius žmones. Sibiro tremtinių memuarai pasižymi skausmingos patirties – smurto, prievartos, tėvynės

netekimo ir ilgesio – nuotaikomis. Jie liudija XX amžiaus Lietuvos tragediją ir siekia parodyti jos mastą ateities kartoms. Jose ryški egzilinė, gyvenimo toli nuo tėvynės ir artimųjų, tematika. Kitaip nei švietimo epochoje, tremtinių egzilis yra priverstinis. Tai tam tikra išeivijos memuaristikos užuomazga.

Lietuvoje rašyti atsiminimai daugiau ar mažiau išlaikė vientisumą žanro atžvilgiu. Žanro atsiradimo pradžioje – XVI – XVII a. grynųjų memuarų surasti sunku, jie persipina su autobiografija, dienoraščiu, kelionių aprašymais, XX a. pr., kai pasirodo pirmieji memuariniai kūriniai lietuvių kalba, apie memuarus-prisiminimus kalbėti galima kur kas dažniau. XX amžiaus autobiografinių kūrinių pobūdį įtakojo lietuvių tautos okupacija ir visos su tuo susijusios nelaimės. Bandymai rusinti tautą, socialinio laikotarpio literatūros tendencijos, cenzūra prisidėjo prie atitinkamų pokyčių memuariniuose kūriniuose. V. Kubilius (1997: 208), kalbėdamas apie šio laikotarpio autobiografijas, klausia: „Ar jau turime lietuvišką autobiografijos žanrą, teisėtai besispraudžiantį į meninio žodžio rikiuotę? <...> Ar drįstama kalbėti taip, kaip galvojama? Ar parašytame žodyje girdėti kerinti intymumo gaida?“. Daugelis memuarų ir autobiografijų, rašytų sovietmečiu, nėra patikimos. Jos primena išsipirkimo, pasiteisinimo ir pataikavimo raštus. „Tai konformistiniai politinio lojalumo pareiškimai, būtini, kad rašantis žmogus galėtų išlikti visuotinio nepasitikėjimo ir visuotinio veidmainiavimo karalystėje“, – to laikotarpio K. Korsako, V. Bubnio, J. Būtėno, E. Matuzevičiaus, J. Dovydaičio, A. Venclovos ir daugelio kitų rašytojų autobiografijas apibendrina V. Kubilius (1997: 209). Dar viena ne tik lietuvių literatūroje vyravusi tendencija, jog XX a. antroje pusėje memuarams rašyti buvo samdomi literatai. Apie savo gyvenimą siekė papasakoti politikai, kino žvaigždės, generolai, gangsteriai. Taip pat šiandien, XXI a. pr., memuarams rašyti pasitelkiami žurnalistai, rašytojai, o savo gyvenimą paviešinti siekia aktoriai, dainininkai, astrologai, politikai. Dar daugiau, netgi leidžiamos knygos, kuriose mokoma rašyti savo gyvenimo istoriją – memuarus, autobiografiją. Amerikoje tokių knygų gausu. Apie jas užsimena V. Kubilius (1997: 205), plačiai analizuoja Ph. Lejeune`as (1989: 216-231). Pastarasis išskiria net šešiolika Amerikoje, septynias Prancūzijoje ir tik vieną Didžiojoje Britanijoje iki 1982 metų pasirodžiusią mokomąją knygą. Šiandien jų dar daugiau, o prie jų prisidėjo ir internetiniai tinklalapiai, ne tik padedantys išmokti rašyti apie save, bet ir besisiūlantys atminimui parašyti šeimos istoriją. Tai tampa savotišku verslu, kaip ir knygų „apie save“ leidyba.

Egzilinės situacijos atspindžių XVI – XX amžiaus pradžios memuaruose aptikti sudėtinga. Jie atspindi to laikotarpio – renesanso, baroko, švietimo, romantizmo – tendencijas. Išimtimi tampa M. K. Oginskio atsiminimai, parašyti savanoriškame, nevilties kupiname egzilyje, S. Moravskio memuarai apie jaunystę, kuriuose atspindimas vidinis rašytojo egzilis, sukilėlio F. Cecerskio atsiminimai apie priverstinį egzilį – lagerio kasdienybę ir I. Domeikos dėl nuotolio ir ilgesio gimusi tremtinio-savanorio knyga.

Egzilio situacija

Lemtingą posūkį lietuvių memuaristikos tradicijoje turėjo egzodo reiškinio ir sąvokos atsiradimas lietuvių tautos gyvenime. Jis pakeitė memuarų žanrą stilistiškai, struktūriškai, o ypač tematikos prasme: ypač daug dėmesio skiriama egzilinei situacijai. Lietuvių išeivijos istorija iš dalies pakartoja bendras egzodo tendencijas. Nuolat atsirasdavo žmonių, priverstų palikti tėvynę ar tiesiog bandžiusių ieškoti laimės svetur. Tačiau lietuvių egzodas tikrąja to žodžio prasme – kaip masinis reiškinys – prasidėjo 1944 metais, baigiantis Antrajam pasauliniam karui. Socializmo įsitvirtinimas Rytų ir Vidurio Europoje privertė emigruoti daugelio šalių rašytojus. Iš Pabaltijo rašytojai traukėsi masiškai – „tokio didžiulio intelektualinių jėgų nutekėjimo nepatyrė nė vienas kitas Europos regionas po Antrojo pasaulinio karo“, – rašo V.Kubilius (1995: 432). 1944 metų vasarą ir rudenį, bijodami sovietinio teroro, iš Lietuvos į Vakarus pasitraukė apie 60 000 žmonių.

Pasibaigus karui, Vokietijoje, ,,perkeltųjų asmenų" stovyklose, sparčiai steigiami lietuviški vaikų darželiai ir pradinės mokyklos. Veikia 20 lietuviškų gimnazijų, kur 487 mokytojai dirba pagal prieškarinės Lietuvos švietimo programas. Hamburge atidaromas Pabaltijo universitetas, kuriame studijuoja pusketvirto šimto lietuvių. Tübingeno universitete įkuriamas baltų kalbų skyrius – čia dėsto lietuvių profesoriai. Friburge veikia lietuviškas Taikomosios dailės institutas, kuriame mokosi arba dirba keli lietuvių rašytojai. Augsburgo stovykloje repetuoja lietuvių dramos teatras, Detmolde kita teatro trupė stato lietuviškos dramos šedevrą – Vinco Krėvės *Šarūną*. Iš stovyklos į stovyklą traukia gastroliuojantys lietuvių chorai, tautinių šokių ansambliai, rašytojų ir skaitovų trupės. Vokietijos miestuose ruošiamos lietuvių dailininkų parodos. Memmingene, Flensburge, Münchene, Wiesbadene leidžiami lietuviški žurnalai ir laikraščiai (*Žiburiai, Mūsų kelias, Lietuvių žodis, Žingsniai, Aidai, Žvilgsniai*). Lietuviškos leidyklos, įsikūrusios Tübingene, Augsburge, Münchene, spausdina lietuviškas knygas – 1945 – 1949 m. kas savaitę išeina po naują knygą. 1946 m. ir 1947 m. Tübingene ir Augsburge įvyksta Lietuvių rašytojų draugijos suvažiavimai. „Perkeltųjų asmenų“ stovyklose kelis metus virte virė individuali ir kolektyvinė lietuvių kultūrinė veikla.

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas 1946 m. Hanau stovykloje iškėlė kūrybinio intelekto žmonėms svarbų tikslą – išsaugoti tautinę individualybę ir tautinę savimonę emigracijos sąlygomis. Net praradusi valstybę, tauta gali išlikti gyva, išlaikydama kalbą ir istorijos atmintį, ugdydama savo kultūrą, kuri tampa svarbiu tarptautinio pripažinimo argumentu. Pirmajame pokario dešimtmetyje knygų leidyba buvo dominuojanti išeivijos kūrybinės raiškos forma, kelis kartus pranokstanti tiek leidinių skaičiumi, tiek kokybe visa tai, kas buvo išleista sovietinėje Lietuvoje (1952 m. išeivijoje išspausdinti devyni romanai, o Lietuvoje tik vienas). Nors lietuvių

kultūriniam elitui pragyvenimui lėšų reikėjo užsidirbti praktinėmis profesijomis, grįžę po darbų, jie sėsdavo prie romano, eilėraščio, straipsnio, kad vėl sugrįžtų į Lietuvą, iš kurios taip ir nepajėgė galutinai pasitraukti.

1950 m. prasidėjus masinei emigracijai iš DP stovyklų, lietuvių egzodo literatūros centras persikėlė į JAV, kur nuo XIX vidurio kūrėsi gausios lietuvių emigrantų bendruomenės, veikė lietuviškos katalikų bažnyčios ir kultūrinės organizacijos. Nepriklausomoje Lietuvoje subrandinta humanitarinė inteligentija, persikėlusi į JAV, nepaprastai suintensyvino tenykštę lietuvių intelektualinę-kultūrinę veiklą. 1950 – 1960 m. laikotarpiu literatūrai keliami uždaviniai liko panašūs kaip ir Vokietijos DP stovyklose. Išeiviai tebesivadino tremtiniais, literatūrinė kūryba, menas, kultūra ir toliau turėjo būti tam tikra dvasinės rezistencijos forma. Ši samprata kurį laiką nesikeitė, ji išliko įvairiose kalbose ir spaudoje skelbtose deklaracijose.

Egzodo rašytojai skelbėsi esą vieninteliai lietuviškos meninės kūrybos tęsėjai – tėvynėje gyvąjį žodį užspaudė okupantai, todėl nacionalinės literatūros plėtotė tegalima tik atsidūrus už pavergtos tėvynės sienų. Išeivijos rašytojai nuo pat pirmųjų pasitraukimo iš Lietuvos metų savo kūryboje vaizdavo keletą pagrindinių temų: piešė tėvynės kaip prarastojo rojaus paveikslą, akcentavo pasitraukimo iš Lietuvos momentą, kūrė partizano, kovotojo dėl Lietuvos laisvės, vaizdus. Vyresniosios ir viduriniosios kartos rašytojai kūrė romantizuotą besipriešinančio totalitarinei okupacinei (dažniausiai bolševikinei) prievartai personažo paveikslą. Vieni pasirinko romantizuotą literatūrinės pasakos, legendos žanrą, kiti – realistinį pasakojimo būdą; pastarieji vaizdavo kovojantį personažą konkrečiomis istorinėmis bei socialinėmis aplinkybėmis. Ypač daug išeivijoje parašyta memuarų: patyrę skaudų pasitraukimą iš tėvynės, egzilai jautė poreikį išsakyti savo skausmą, traumuojančią praeitį paversti žodžiu. Tai buvo bandymai išsivaduoti iš praeities.

Lietuvių rašytojai, 1944 m. rudenį persikėlę ties Tilže per Nemuną, išsinešė paliktų namų regėjimą kaip deginantį kūrybos šaltinį. Lietuviško kaimo pasaulis, sustingęs prieškariniame laike, tapo žmogiškų vertybių viršūne. Dar aušrininkų laikais kaimas buvo kultūrinių ir dvasinių vertybių centru. Dauguma to meto Lietuvos inteligentų buvo kilę iš provincijos ir reprezentavo savo šalį kaip agrarinės kultūros kraštą. Tai buvo idealios tėvynės modelis, deja, jau prarastas ir gyvas tik rašytojų sąmonėje. Tokią tėvynę vis dar matė A. Vaičiulaitis, Pulgis Andriušis, V. Krėvė, M. Katiliškis, N. Mazalaitė, J. Savickis, L. Dovydėnas, Alė Rūta, A. Baranauskas. Prarastos tėvynės lyriniai regėjimai, skaudūs jos istorijos ir kultūros prisiminimai, jos netektis tragišku absurdu įeina į pokarinę Europos literatūrą kaip būdingiausias perskelto pasaulio atspindys (Kubilius 1994: 432).

Iš stebuklingų Lietuvos regėjimų po truputį imta trauktis. Supanti aplinka, nors ir nenoromis, privertė atsigręžti į karo nusiaubtą, išsigandusį Vakarų pasaulį, į realią pabėgėlių-išeivių patirtį svetimoje šalyje. Pasitraukimo motyvas ima dominuoti. L. Dovydėnas aprašo pasitraukimo kelią, pabėgėlių stovyklas, prievarta į SSRS deportuojamus rusus. J. Jankaus knygose

tremties tragiškumo dar daugiau. M. Bavarskas vaizduoja pilką DP stovyklų gyvenimą. Panašios tematikos laikosi J. Grinius, V. Ramonas, N. Mazalaitė. Gausiai imami rašyti memuarai, kuriuose atsispindi ta pati skausminga tematika. Negalėdami grįžti į pavergtą tėvynę, dirbdami sunkius fizinius darbus, rašytojai leido knygą po knygos, bent šitaip sugrįždami į gimtąjį kraštą, liudydami pasauliui apie savo tautos tragediją. Išeivis, žmogus be vietos bando ieškoti prarasto rojaus, savo gyvenimo prasmės, savęs. Kyla tapatumo problema: kas aš? Įprasminti save padeda savo gyvenimo ar tam tikro įvykio pakartotinis išgyvenimas – atsiminimai. Jie tampa savimonės raiškos priemone. Daugeliui norisi išsakyti skausmingą patirtį, todėl viena iš gausiausių išeivių memuarų temų – pasitraukimas iš tėvynės, siaubas, patirtas paliekant gimtąjį kraštą ir artimuosius, sunkumai, patirti kitoje šalyje.

Jaunesnioji rašytojų karta, debiutavusi spaudoje besibaigiant Antrajam pasauliniam karui, susitelkusi apie JAV leidžiamą žurnalą *Literatūros lankai* (1952 – 1959), drąsiau atsivėrė Vakarų filosofijos (egzistencializmo) ir modernizmo poreikiams, vis silpniau tejausdama tarpukario literatūros tradicijų trauką. Ji polemizavo su romantine rašytojo-tautos gelbėtojo poza bei romantiniais praeities mitais ir įvaizdžiais, išsižadėdama prometėjiško programiškumo, stumiančio literatūrą į patosą (Juozas Kėkštas). Ji nebeturi išganymą skelbiančios ideologijos – daugiau abejoja negu teigia (Aloyzas Baronas, Kostas Ostrauskas). Antanui Škėmai, dramaturgui ir prozaikui, kūryba yra tikra, kai rašantis žmogus apsinuogina iki slapčiausių psichologinių kompleksų, kai jis pagaliau nebetiki niekuo – tik mirtimi. Algirdas Landsbergis, kaip ir A. Škėma, atmetė lietuvių meninio žodžio prisirišimą prie kaimo kaip vienintelio tautinės gyvybės šaltinio, iškeldamas metafizinį nerimą kaip alternatyvą vartotojiškos visuomenės komfortui ir „seksualinei revoliucijai". Henrikas Radauskas, užslėptos egzistencinės nevilties poetas, suvokė poeziją kaip vienintelę atspirtį prieš istorijos kataklizmus, kurdamas eilėraštį kaip hermetišką ir autonomišką struktūrą, adresuotą elitinei sąmonei. A. Nyka-Niliūnas lyrikoje natūraliai perėmė XX a. vidurio Vakarų Europos poetinį mentalitetą, derindamas smogiančio vaizdo energiją su piešinio skaidrumu, o tragišką tuštumos įtampą su išganymo viltimi. Jis sukūrė rafinuotos ir griežtos poetinės kalbos modelį, kuris turėjo ženklaus poveikio tiek išeivijoje, tiek Lietuvoje kuriamai poezijai (Bradūnas, Šilbajoris 1992).

Iš pradžių literatūroje vyravo lyrinis tėvynės portretas, skaudūs jos istorijos ir kultūros prisiminimai, netektis. Lietuviškas žodis, tarnavęs tik gimtojo kaimo atsiminimams, galiausiai įsileido industrinę civilizaciją, didmiesčio ritmą, priešingybių draskomą žmogų, modernius žanrus ir formas, masinę kultūrą ir svetimą kalbą. Taip keitėsi egzodo literatūra. Šis posūkis ar bent jau jo atspindžiai matomi ir išeivijos memuaruose. „Egzodo rašytojas, – pasak V. Kubiliaus (1997: 214) – , išblokštas iš savo gimtojo krašto, vėtytas ir mėtytas per kelis žemynus bei profesijas <...>, nesijautė esąs savo paties likimo kūrėjas". Amžiaus viduryje jo memuariniuose kūriniuose nelieka

vietos kalbėti apie patį save, nes jo likimą kuria (ir autobiografiją, memuarus) laikas, įvykiai, okupacijos, emigracija. Galbūt todėl egzodo literatūroje tikrųjų autobiografijų nėra daug, apie laiką ir įvykius dažniau pasakojama memuaruose. Memuaristų išeivių atsiminimuose istorija ir politika atlieka pagrindinį ir svarbiausią vaidmenį. Pirmuosiuose išeivių rašytojų memuaruose kalbama apie istorinius, politinius įvykius (V. Krėvė, I. Šeinius, L. Dovydėnas). Išeivių literatūros nepalietė cenzūra, kas buvo būdinga sovietmečiu Lietuvoje parašytiems kūriniams. Todėl jų memuaruose gausu istorinių, politinių liudijimų, atspindinčių tautos padėtį, baimę ir viltį, jog karas atneš laisvę. Egzilams nereikia pataikauti, teisintis, įrodinėti. Vienintelis jų siekis – parodyti pasauliui tiesą apie Lietuvą ištikusią nelaimę, kalbėti kenčiančios tautos vardu, atskleisti nemeluotą okupuotos Lietuvos vaizdą (I. Šeinius, L. Dovydėnas, V. Krėvė, S. Yla ir kt). Labiausiai dominančios egzilio autorius temos – tėvynės ilgesys, tarpukario Lietuvos nostalgija, išgyvento karo, okupacijos, tremties ir lagerių siaubas, buvimas svetimoje, daugiakultūrėje terpėje, kaltės dėl išėjimo jausmas, – būdingos ir memuarų žanrui. Memuaruose atsirado žvilgsnis į istorinius įvykius, Lietuvos praeitį iš atokiau, iš svetur. XX amžiaus antroje pusėje išeivijos rašytojų memuarai ima subjektyvėti. Juose vis daugiau kalbama apie save arba kitą, nevengiama emocijų, vidinio pasaulio atspindžių, asmens tapsmo istorijos. Be to, XX amžiaus antroje pusėje memuarų ima gausėti. Tendenciją pasakoti daug ir subjektyviai nulėmė pasikeitusi istorinė ir asmeninė situacija. Nuo pasitraukimo iš Lietuvos, karo ir okupacijos praėjo nemažai laiko, gyvenimas svetimoje šalyje nors vis dar buvo sunkus, bet tapo įprastu. Susidarė palanki situacija prabilti apie save: atskleisti išgyvenimus, pojūčius, papasakoti savo gyvenimo istoriją. Daugelį skaudžių įvykių po tam tikro laiko galima suvokti kitaip, racionaliau. Jaunesnioji rašytojų karta nebejautė pareigos kovoti už savo tautą, jie siekė būti tik rašytojais. Jų atsiminimuose kur kas daugiau kalbama apie save, o ne apie istoriją. E. Juodvalkės memuaruose centrine ašimi tampa jos ligos istorija. Istoriniai, politiniai įvykiai, atsakomybė už tautos likimą nebevaržo jaunųjų rašytojų. Jie sprendžia savo vidines problemas, o istorija lieka svarbi tiek, kiek ji įtakojo jų giminės likimą.

Siekiant atskleisti išeivijos rašytojų memuaristikos raidą, darbe pabrėžiami du atsiminimų analizės aspektai:

● Turinio lygmenyje bandoma pabrėžti žmogaus ir laiko sampratą. Vienas esminių žmogiškumo požymių yra gebėjimas suprasti save laike ir istorijoje, todėl memuaruose ieškoma individo identifikacijos ženklų. Nuo labiau dokumentinių memuarų, kuriuose asmuo suvokiamas tik per istorinius, politinius įvykius einama prie savęs suvokimo istorijoje ir galiausiai savęs suvokimo asmeniniame laike.

● Formos lygmenyje pabrėžiama, kaip nuo įprastų, labiau tradicinių memuarų amžiaus pirmoje pusėje artėjama prie literatūrinių, grožinį tekstą primenančių atsiminimų bei memuarų transformacijų.

2.2. XX amžiaus išeivijos memuarų klasifikacija

Išeivio padėtis išskirtinė ir unikali, todėl ir jo prisiminimai neeiliniai, tam tikros tematikos ir nuotaikos. Skausminga patirtis, bėgimas iš gimtojo krašto gelbstint gyvybę, bandymai darniai gyventi daugiaultūrėje erdvėje pareikalavo iš egzilo ypatingos dvasios stiprybės, polėkio, valios. Sudėtingos psichologinės, socialinės ir kultūrinės sąlygos paliko neišdildomą randą išeivio sieloje, todėl nenuostabu, jog didelę dalį atsiminimų rašo tokio likimo žmonės. Jiems memuarai yra būdas išsivaduoti iš slegiančios įtampos, išsisakyti. Pakartojant skausmingą gyvenimo patirtį bandoma atrasti sielos ramybę.

Siekiant parodyti išeivijos memuaristikos visumą, atskleisti tokio pobūdžio kūrinių ypatumus, šioje dalyje bandoma atsekti tam tikras XX amžiuje išeivijoje pasirodžiusių atsiminimų vystymosi tendencijas. Kadangi darbo tikslas yra atskleisti memuarų raidos ypatumus bei pokyčius, tai ir bendroje išeivijos memuaristikos apžvalgoje atsiminimų knygos skirstomos remiantis autoriaus rašytojo ir autoriaus ne rašytojo (kitos profesijos atstovo) skirtimi. Kaip jau buvo minėta, rašytojų memuarai dažniausiai atsiduria ant memuarų ir grožinio kūrinio ribos, juos galima vadinti literatūriniais memuarais ir traktuoti kaip grožinį kūrinį. Remiantis pateikta samprata, šiame skyriuje atsiminimų knygos klasifikuojamos atsižvelgiant į jų autoriaus socialinę padėtį, *profesiją* (rašytojai ir ne rašytojai, kitų profesijų atstovai – istorikai, politikai, karininkai, miškininkai, gydytojai, mokytojai ir t. t.), *memuarų tipą* (dokumentiniai, beletrizuoti, transformacija) bei *tematiką* (istorinė-politinė, apie laiką ir žmogų, asmeninė)[6]. Šio skyriaus tikslas – atsakyti į klausimus: kas, kada, kaip ir apie ką rašo išeivijos memuarus.

Atsiminimus rašančių išeivių ratas išties platus. Vieni memuarai parašyti literatų, rašytojų – įvairaus lygio profesionalų, kiti – įvairaus socialinio statuso asmenų, gyvenimui užsidirbančių skirtinga veikla. Išskirtiniai šioje grupėje istorikų-politikų atsiminimai, kuriuose akcentuojami to meto istoriniai faktai ir asmenys. Kitų profesijų atstovai, mėgėjai, bando aprašyti savo gyvenimą, kuris, kaip ir jie patys, plačiajam žmonių ratui ligi pasirodant knygai ne visada gerai žinomas. Bandant susipažinti su egzodo memuarine literatūra tenka susidurti su daugybe gerai kultūros ar politikos istorijoje žinomų, kažkur tik girdėtų arba netgi visiškai nematytų ir nepažįstamų pavardžių gausa. O įsigilinus tenka padaryti išvadą, jog visi šie atsiminimai yra ne tik skirtingo lygio, bet ir ne vienodos vertės. Vienos knygos pasižymi istorinių faktų gausa, kitos skirtingu beletrizacijos laipsniu ir kokybe, trečios atlieka tiesiog pažintinę funkciją ir pan. Jos vertingos, nes vienaip ar kitaip atspindi gyvenamąjį laikotarpį. Dažnai istoriniai ir kultūriniai įvykiai pateikiami pernelyg asmeniškai, koncentruojantis tik į vieno prisimenančiojo asmenybę, jo raidą, tačiau dalį to meto niuansų tekste vis tik galima atsekti. Memuarai apskritai yra toks žanras,

[6] Priede pateikta lentelė, kurioje atsispindi minėta klasifikacija

kuriame bendri išoriniai faktai pateikiami per konkretaus žmogaus sąmonę, taigi asmeniškumo išvengti neįmanoma. Skiriasi tik jo pasireiškimo laipsnis.

Išeivijos memuarai pasižymi skirtinga autorių **profesine priklausomybe.** Pagrindiniu darbo objektu pasirinkti *rašytojų* memuarai. Jie dažniausiai literatūriškai vertingi ir visuotinai pripažinti. Be abejo, pačių rašytojų profesionalumo lygis ir vertė ganėtinai skirtingi. Darbe paminima didžioji dauguma išeivių rašytojų, kūrusių memuarus. Jie sudaro 20% visų išeivijoje parašytų atsiminimų. Visi minimi autoriai įtraukti į *Lietuvių literatūros enciklopediją*, todėl, galima sakyti, oficialiai yra viešai pripažinti ir pažįstami. Šalia jų atsiduria ir literatūros klasikais vadinami rašytojai, be pagrindinio poezijos, prozos, vertimų žanro ar kitos kultūrinės veiklos, palikę ir vertingų memuarinių knygų.

Likusioji išeivijos memuarų dalis parašyta ne rašytojų, bet *įvairių socialinių sluoksnių, skirtingų profesijų,* bet panašios patirties asmenų. Didžiausia dalis autorių – 23% – yra *visuomenės veikėjai*. Šis įvardijimas yra dviprasmiškas, kadangi šitaip pavadinti galima įvairių profesijų atstovus. Darbe taip vadinami asmenys, kurių visuomeninė veikla ryškesnė už kitą profesinę priklausomybę. Gana gausi išeivijoje pasirodžiusių atsiminimų grupė yra memuarai, parašyti *teisininkų (8,5%), istorikų (3%), politikų (5,5%), karininkų (7%),* kartais *dvasininkų (4%) ar literatūros istorikų (4%).* Šias profesines grupes sieja istorinė tematika, polinkis remtis faktais. Nemažą dalį – 9% – išeivijos atsiminimų sudaro vienaip ar kitaip su rašymu, kūryba, literatūra susijusių žmonių – *žurnalistų, spaudos darbuotojų, vertėjų* – knygos. Jų tekstai skirtingi. Vieni pasižymi meninėmis savybėmis ir priartėja prie grožinės literatūros, kiti lieka mėgėjiško rašymo paribiuose. Tai priklauso nuo autoriaus talento, rašymo tikslo ir aprašomojo objekto. Dažnuose žurnalistų, kultūros veikėjų memuaruose vyrauja autobiografinės detalės. Jų siekis – per savo asmenį ir profesinę veiklą perteikti istorinių, politinių, buitinių įvykių liudijimus. Kitos memuaristų profesinės grupės kiek mažesnės: pedagogai sudaro 3%, gydytojai 2,3%, verslininkai, gamtininkai, jūrininkai – po 1,5%. Yra atsiminimų, kurių autoriai paštininkai, lakūnai, chorvedžiai, agronomai, dailininkai, dainininkai, inžinieriai. Jie sudaro po 1% visų išeivijoje išleistų memuarinių knygų autorių.

Profesinė rašančiojo priklausomybė daro vienokią ar kitokią įtaką ir jo atsiminimų pobūdžiui. Istorikai, kaip buvo minėta, mėgsta remtis faktais ir aprašinėti istorinius įvykius. Rašytojai į praeitį žvelgia meniškai ir paverčia ją literatūriniu kūriniu. Vienose knygose dėmesys sutelkiamas į rašančiojo gyvenimo tėkmę, pabrėžiant svarbiausius XX amžiaus istorinius įvykius – okupaciją, karą, tremtį, emigraciją –, kitose akcentuojamas vienas iš gyvenimo etapų – lagerio ar karo patirtis. Daug knygose asmeninės, vien tik autoriaus gyvenimo istoriją liečiančios informacijos (kūdikystė, vaikystė, mokslai, darbas), kuri iliustruojama svarbiais XX amžiaus įvykiais (Pirmasis pasaulinis karas, Lietuvos politinis ir kultūrinis gyvenimas).

Skirtinga ne tik memuaristų profesinė priklausomybė, bet ne vienoda ir atsiminimų **tematika.** Išeivio gyvenime istorija yra viską lemiantis ir nepaprastai svarbus reiškinys, todėl kokios profesijos žmogus bebūtų istorinių aplinkybių tokioje situacijoje tiesiog neįmanoma pamiršti. Tik rašytojas – poetas ar prozininkas – tuos reikšmingus visuotinius faktus pristato ir interpretuoja visiškai kitaip: asmeniškiau ir vaizdingiau. Todėl pagrindinė daugelio egzilio memuarų tema yra istorija, įvairūs jos atspalviai ir žmogus istorinių įvykių sūkuryje. Tokia tematika vyrauja net 67% memuarinių knygų. Atsiminimų autorius reflektuoja *sudėtingą XX amžiaus epochą ir žmogų.* Ir tai pateikia beletrizuotų atsiminimų forma, nes grynojo žanro kūrinių šiandien likę labai nedaug. Tokio pobūdžio memuaruose prisimenamas tam tikras istorinis laikotarpis – XIX a. atmosfera ir 1905 m. revoliucija, besikurianti Lietuvos valstybė, tarpukario Lietuva ir jos nepriklausomybė, bolševikmetis, okupacijos ir tremties metai, laikas koncentracijos lageriuose.

Išeivijos memuaristikos istorija prasideda su 1914 metais pasirodžiusiais memuarais *Lietuvoje Europos karės metu*. Knygos autorius publicistas, spaudos darbuotojas Andrius Martus. Atsiminimuose pasakojama, kaip autorius 1914 metų sausio 31 dieną, praleidęs Amerikoje 21 metus, grįžta į Lietuvą patikrinti, ar ten įmanoma gyventi. Knygos turinį sudaro tai, ką pasakotojas matė Lietuvoje: karo pradžią, žmonių vargus, keturių mėnesių kelionę su pabėgėliais į Rusijos gilumą. Išeivijos istoriją tęsia dvi 1916 metais pasirodžiusios atsiminimų knygos. Tai chorvedžio Juozo Kudirkos *Karės baisenybės Lietuvoje* ir Juozo Norbuto *Svieto perėjūnas*. Pirmojoje knygoje pasakojama apie pusantrų karo metų, veikėjo praleistų Lietuvoje. Autorius iš Amerikos atvyksta į Lietuvą, kur regi ateinant karą, badaujant ir bėgant žmones. Vėliau vyksta į Rusiją, Sibirą, iš ten per Japoniją grįžta į Ameriką. Knygoje parodomas kontrastas tarp bombarduojamos Europos ir laisve alsuojančios Amerikos. J. Norbuto knyga kiek kitokia. Joje taip pat vaizduojamas karas, tačiau tik tiek, kiek jis liečia pagrindinį veikėją: išstumia jį iš tėvynės ieškoti laimės. Šis siekia nuvykti į Ameriką praturtėti, tačiau sutaupytus kelionei pinigus išleidžia jau Europoje, bastydamasis po Vokietiją, Daniją, Liuksemburgą, kol galiausiai pasiekia Angliją, kuri jam tampa išsigelbėjimu. Matyti, kad memuaristikos išeivijoje pradžioje pagrindine tema išlieka karas ir jo paliesto žmogaus gyvenimas. Tačiau memuarai nėra visiškai dokumentiški, juose nemažai subjektyvumo, vaizdingų pasakojimų, gamtos vaizdų.

Memuaristai pristato didžiausią įtaką jų gyvenime turėjusį laikotarpį ir visas jo detales. Vieni akcentuoja savo ar kitų gyvenimo liniją, į kurią įsipina istoriniai įvykiai, kultūrinis gyvenimas, žymiausi visuomenės veikėjai. Būtent tokiu principu parašyta Jono Aisčio knyga *Apie laiką ir žmones* (1954), Mykolo Vaitkaus memuarai. Skausmingą ir žiaurų istorinį laikotarpį primena kunigo ir rašytojo Stasio Ylos atsiminimų knyga *Žmonės ir žvėrys: Dievų miške (1971).* Visuomenės veikėjas Antanas Tolis memuaruose *Mirties kolona* (1947) kalba bolševizmą

patyrusio, rūsiuose kalėjusio, tardymus iškentusio ir per stebuklą nuo mirties išsigelbėjusio žmogaus vardu. Jonas Kreivėnas knygoje *Mirties lageriuose ir tremtyje* (1981) pasakoja apie 1940-ųjų okupaciją, tremtį, pateikia epizodų iš gyvenimo lageriuose. Apie kalėjimą nacių lageriuose, kalinio kasdienybę, kankinimus ir vargus atsiminimų knygoje *Nacių pragare* (1948) pasakoja Jonas Grigolaitis. Apie suėmimą ir ilgus metus, praleistus Sibiro platybėse memuaruose *Kryželiai arktikoje* (1981) – Matilda Mėlienė. Išskirtinė savo stiliumi Meldučio Laupinaičio knyga *Aš kaltinu* (1954), kurioje tremtį ir lagerių baisumus patyrusio žmogaus vardu autorius kaltina okupantus dėl nežmoniškumo, individo ir tėvynės naikinimo. Knyga parašyta eseistiniu, patosu perpintu stiliumi. Memuaruose mažai asmeniškumo, daug politinių lozungų ir pykčio apimto žmogaus nuotaikų. Panašiu tikslu parašyta Avos Saudargienės knyga *Naikinamieji* (1985), kurioje pateikti tremtį išgyvenusio asmens liudijimai: kalinio kasdienybė, okupantų nežmoniškumas, niekinamo individo emocijos. Pluoštelį reikšmingų istorinių liudijimų paliko lietuvių *pedagogai*, rusų ar vokiečių lageriuose atsidūrę kartu su kitais inteligentais. Apie besikuriančią Lietuvos valstybę beletrizuotuose dialoginiuose memuaruose *Dangus debesyse* (1967) pasakoja rašytojas Juozas Švaistas. Rašytojas ir agronomas Balys Gaidžiūnas memuaruose *Vieneri metai ir viena savaitė (1950)* prisimena Antrojo pasaulinio karo ir okupacijos įvykius. Sudėtingą Lietuvai laikotarpį dienoraštinių atsiminimų knygoje *Karas braukia kruviną ašarą (1990)* vaizduoja publicistas Algirdas Gustaitis.

Išeivijoje pasirodė du dideli atsiminimų rinkiniai, redaguoti Antano Gintnerio. Jis buvo pašto viršininkas ir sudarė knygą *Nuo krivulės iki raketos* (1968), kurioje sudėti Lietuvos paštininkų, okupacijos metu pasitraukusių į Vakarus, atsiminimai. Knygoje pasakojama pašto, įvairių vietovių pašto skyrių kūrimosi istorija, pateikiama informacijos apie karo lauko paštą, pašto valdybą, pašto ženklus, filateliją ir t. t. Knygoje išspausdinti paties redaktoriaus, taip pat pašto darbuotojų straipsniai (rašo J. Milinskas, F. Žemaitis, J. Tijūnas, J. Šalkūnas ir kt.). Antrasis rinkinys skirtas Lietuvos nepriklausomybės 50-dešimtmečiui. Tai atsiminimai iš Pirmojo Pasaulinio karo laikų *Lietuva caro ir kaizerio naguose* (1970). Knygoje pateikti daugelio to meto visuomenės veikėjų atsiminimai: rašo P. Klimas, J. Kapačinskas, P. Venclova, J. Valaitis, J. Miškinis, J. Šukys, P. Ruseckas ir kt. Rinkinyje perteikiama, ką jautė, matė ir iškentėjo to meto žmonės.

Daugelio memuaristų knygos atitinka jų profesinę priklausomybę. Gydytojos Paulina Kalvaitytė-Karvelienė, Vanda Tumėnienė ir Konstancija Paprockaitė-Šimaitienė pratęsia dar tautinio atgimimo pradžioje į raštiją įžengusių gydytojų J. Basanavičiaus, V. Pietario, J. Šliūpo, V. Kudirkos tradiciją. P. Kalvaitytės-Karvelienės knyga *Gyvenimo vingiais* (1963, 1968) ir Vandos Tumėnienės *Mano atsiminimai* (1980) atitinka tradicinių memuarų žanrą. Autorės rašo apie save, senąjį Lietuvos kaimą, mokslus, darbus, emigraciją. Jos yra knygos centre. Istoriniai įvykiai tėra

fonas. Panašia tematika pasižymi mokytojo Andriaus Ryliškio atsiminimų knyga *Fragmentai iš praeities miglų* (1974). Visiškai priešinga savo struktūra ir stilistika yra K. Paprockaitės-Šimaitienės knyga *Moteris su baltu chalatu* (1990). Veikalas sėkmingai išleistas ne tik lietuvių, bet ir lenkų, ispanų, italų kalbomis. Atsiminimai sudaryti iš atskirų pasakojimų apie ligoninės gyvenimą. Tai pirmoji knyga lietuvių literatūroje, kur ligoninės gyvenimas būtų atskleidžiamas taip plačiai. Autorė knygoje tėra tik stebėtoja, nors kartais prasiveržia ir jos emocingi išgyvenimai. Ji pastabiai ir detaliai vaizduoja žmogaus charakterį, paliečia problemas, aprašo išorę. Nemažai knygoje gamtos aprašymų, kurie sukuria reikalingą nuotaiką, pagilina žmogaus dramą. Ši knyga primena novelių romaną, parašytą remiantis atsiminimais ir dienoraštiniais užrašais.

Atsiminimus, taip pat paliesdami ir savo profesinę sferą, rašė lakūnai, jūrininkai, miškininkai, agronomai, inžinieriai, teisininkai, dainininkai, dailininkai. Puikiai knygos turinį paaiškinanti yra lakūno Stasio Baipšio atsiminimų knygos antraštė – *Nuotykiai padangėje ir žemėje* (1995). Autorius aprašo devynis metus trukusios tarnybos Karo aviacijos mokykloje įspūdžius. Panaši istorinė, politinė aplinka perteikiama ir jūrininko Juozo Grišmanausko atsiminimuose *Tolimieji kvadratai* (1952). Pergyvenęs sovietinę okupaciją, priverstas dirbti tarybiniame ūkyje ir matydamas tautos tragediją, jaunas jūreivis laivu pabėga į Švediją tam, kad ne tik galėtų kurti savo gyvenimą laisvėje, bet ir paskelbtų pasauliui, kas dedasi tėvynėje. Jūrų kapitono gyvenimo detales atsiminimuose *Jūrų keliais* (1979) taip pat vaizdingai perteikia Bronius Krištopaitis. Šalia malonių jūrininko kasdienybės momentų, jis pateikia ir tragiškus įvykius – kolegų žūtį ir namuose laukiančios šeimos išgyvenimus.

Vaizdingai apie savo ir Lietuvos praeitį atsiminimuose *Žemaitijos girių takais* (1975) pasakoja miškininkas Aleksandras Tenisonas. Autorius prisimena Pirmąjį pasaulinį karą, nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, rusų bolševikų ir vokiečių nacių siautimus Lietuvos miškuose (Antrojo pasaulinio karo metu), tarnybą Bavarijos miškuose. Tai knyga, plačiai nušviečianti Lietuvos (ypač Žemaitijos) miškų ir su jais susijusių tarnautojų bei vietos gyventojų galvoseną bei padėtį. Iš savo profesinės srities pozicijų į praeitį žvelgia ir agronomas Jonas Vengris atsiminimuose *Mano kelias* (1990).

Dažniausiai memuarų autoriaus tikslas – gyvenimo pabaigoje peržvelgti tai, kas nugyventa, į knygą sudėti tai, kas labiausiai įstrigo, todėl prisimenama ligi šiol. Neretai knyga padalijama į dvi dalis: gyvenimas iki emigracijos ir po jos. Apie gyvenimą nepriklausomoje Lietuvoje ir Amerikoje arba Australijoje atsiminimus rašo Ona Baužienė, Sofija Ambrazevičienė, Antanas Šmotelis, Antanas Gustainis, Viktoras Baltutis, Algirdas Benediktas Daubaris, Juozas Kapačinskas, Stasys Jokubka, Juozas Matulionis, žurnalistas Kazys Kemežys. Memuaruose gausu autobiografinių faktų, gimtųjų vietų aprašymų. Asmeninio gyvenimo fone liudijamos XX amžiaus

tragedijos: Pirmas ir Antras pasauliniai karai, okupacija, gyvenimas tremtinių stovyklose, blaškymasis po pasaulį. Knygose vyrauja nostalgiška nuotaika, tėvynės ilgesys.

Karininkų, istorikų, teisininkų memuarai visiškai atitinka profesinį pobūdį. Juose vyrauja *istorinė-politinė tematika*. Šios prisiminimų knygos panašios į istorijos vadovėlius. Jose gausu faktų, dokumenų, datų, pavardžių. Memuaruose aptariamas tam tikras istorijos tarpsnis (karininkas Bronius Aušrotas *Sunkių sprendimų metai* (1985), literatūrologas, politikas Juozas Ambrazevičius-Brazaitis *Vienų vieni* (1964), politikas Steponas Kairys *Lietuva budo* (1957), politikas ir generolas Stasys Raštikis *Atsiminimai - Kovose dėl Lietuvos, Kario atsiminimai, Įvykiai ir žmonės, Lietuvos likimo keliais* (1956-1982), karininkas ir politikas Kazys Škirpa *Lietuvos nepriklausomybės sutemos* (1996), karininkas Antanas Šukys *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai: atsiminimai iš Lietuvos nepriklausomybės kovų 1919-1921 metais* (1964) ir kt.) arba vienas ar kitas istorinis reiškinys ir asmuo (politikas ir ekonomistas Juozas Audėnas *Paskutinis posėdis* (1966), *Valstiečiai liaudininkai* (1986), kunigas Vincentas Brizgys *Gyvenimo keliai* (1993) (apie Lietuvos partizanus), visuomenės veikėjas ir žurnalistas Jeronimas Cicėnas *Vilnius tarp audrų* (1953), literatūros tyrinėtojas Aleksandras Merkelis *Antanas Smetona* (1964), karininkas Vaclovas Šliogeris *Antanas Smetona. Žmogus ir valstybininkas* (1966) ir kt.). Rašytojų Vinco Krėvės, Liudo Dovydėno ir Igno Šeiniaus memuarinėse knygose istorija taip pat iškeliama aukščiau žmogaus, artėjama prie dokumentiškumo. Išskirtinai istorinė tematika būdinga 10% visų išeivijoje parašytų atsiminimų. Jų autoriai politikai, istorikai, teisininkai, karininkai arba politikoje dalyvavę rašytojai. Vienaip ar kitaip tai realinių profesijų atstovai. Nors politikų atsiminimams dažniausiai būdinga istorinė tematika, galima išskirti ir bendro pobūdžio istorikų atsiminimus, kurie aprėpia ne tik faktus ir datas, bet yra asmeniškesni, juose istorinė situacija susilieja su prisimenančiojo būtimi. Tai Broniaus Aušroto knyga *Laisvės niekas nežadėjo: Žvalgybos karininko atsiminimai* (1992), trečiojo Lietuvos respublikos prezidento Kazio Griniaus – *Atsiminimai ir mintys* (1947-1962), karininko Kazio Musteikio – *Prisiminimų fragmentai* (1970), karinio veikėjo Jono Petruičio – *Laisvę ginant* (1952-1953), karo dalyvio Konstantino Žuko – *Žvilgsnis į praeitį* (1959), Bruno Vrublevičiaus-Vyčio – *Lietuviai legionieriai Vietname* (1968) ir kt.

Šios srities memuarai dažniausiai atitinka grynųjų, dokumentinių atsiminimų žanrą, nors pagrindinis objektas neretai ir nėra apčiuopiamas. Tokių tekstų duomenis lengva patikrinti, labai dažnai jų sudedamąja dalimi yra dokumentai, pabrėžiantys faktų autentiškumą. Vis tik net ir istoriniais atsiminimais vengiama pasitikėti šimtu procentų. Kokie jie bebūtų, yra priklausomi nuo ganėtinai ribotos ir ne visai patikimos žmogaus atminties. Išsiskiria istoriniai memuarai ir kalbos pobūdžiu. Juose neverta ieškoti beletrizacijos ar vaizdingų detalių. Nors laisvesnio pobūdžio tekstuose jų galima aptikti, bet jie, be abejo, nėra tokio lygio, kokį pasiekia rašytojai profesionalai. Ne toks yra ir jų tikslas.

Išeivijoje dvigubai daugiau memuarų asmenine nei istorine tematika. Neretai didesnis dėmesys atsiminimuose skiriamas tik vienam žmogui arba rašoma apie apibrėžtą asmenį kankinančią problemą. Tokius atsiminimus galima pavadinti *monologiniais (*Fraiman 2004)*, save arba kitą reflektuojančiais (asmeniniais) memuarais.* Jie sudaro 19% visų išeivijoje išspausdintų atsiminimų. Savirefleksija pasižymi poetės ir prozininkės Marijos Aukštaitės tekstai. Į atsiminimų apie save arba kitą kategoriją patenka trys memuarinės poetės Janinos Narūnės knygos. Išskirtine išeivijos memuaristikos kontekste galima laikyti jaunosios egzilų kartos atstovę, poetę Eglę Juodvalkę. Prisiminimus rašo kitoks, tikrosios tremties nepatyręs žmogus, kuriam aktualios savos, naujosios epochos problemos. Dažnesni už konkrečią temą gvildenančius atsiminimus yra bendro pobūdžio, autoriaus gyvenimo detales vaizduojantys memuarai. Stefanija Paltanavičienė knygoje *Atsiminimai: Magdutės jaunystė Lietuvoje* (1955) akcentuoja vieną iš gyvenimo laikotarpių – jaunas dienas tėvynėje –, kuris kelia nostalgiją ir gražius prisiminimus, pabrėžia asmenybės formavimosi reikšmę. Literatūros istorikas ir kritikas Vladas Kulbokas atsiminimų knygoje *Laiko pagrėbstai* (1991) pasakoja savo, tėvų, brolių ir seserų, giminaičių ir kaimynų gyvenimo istorijas. Nevengiama smulkmenų, gausu datų, pavardžių. Istoriniai įvykiai svarbūs ir minimi tik tiek, kiek jie keičia ar kitaip įtakoja aplinkinių žmonių kasdienybę. Galbūt tik antroji knygos pusė, kurioje pasakojama apie studijas, kultūrinį gyvenimą Lietuvoje, vėliau įsikūrimą, darbą ir gyvenimą emigracijoje, turi šiek tiek daugiau vertės ir yra įdomesnė ne tik autoriaus giminaičiams, bet ir platesniam skaitytojų ratui. Memuarus asmenine tematika pateikia rašytojai (M. Mykolaitytė-Slavėnienė, J. Narūnė, M. Aukštaitė, E. Juodvalkė, J. Blekaitis, H. Nagys, A. Nyka-Niliūnas ir kt.), literatūros istorikai (V. Kulbokas, A. Merkelis), karininkai (V. Šliogeris), istorikai (V. Daugirdaitė-Sruogienė), publicistai (P. Vasiliauskas, J. Prunskis), visuomenės veikėjai (S. Ambrazevičienė, J. Šmotelis, J. Norbutas ir kt.). Asmeniškumo nestokojama ir memuarinių straipsnių rinkiniuose. Išeivijoje pasirodė Vandos Daugirdaitės-Sruogienės ir Juozo Prunskio knygos, kurių tikslas atskleisti vieno žmogaus gyvenimo išskirtinumą arba per daugelio asmenų individualią patirtį parodyti vieno ar kito laikotarpio ypatumus.

Išeivijos memuaristikai būdinga **tipų** įvairovė. Daugiausia – net 85% – atsiminimų galima pavadinti *beletrizuotais.* Jie primena grožinės literatūros kūrinius: juose gausu dialogų, vaizdingų aprašymų, kuriami veikėjų paveikslai. Beletrizuotus memuarus rašo įvairių profesijų atstovai: gydytojai, verslininkai, jūrininkai, net istorikai ir politikai. Pastarieji beletrizacijos imasi dažniausiai aprašydami savo gyvenimo istoriją. Profesinės srities atsiminimai lieka daugiau dokumentiniai. Vis tik didžiausias beletrizacijos laipsnis rašytojų atsiminimuose. Jie neapsiriboja vien faktais bei įspūdžiais, bet perteikia savo stilių, pasaulėžiūrą, individualybę.

Dokumentinių memuarų XX amžiaus memuaristikoje surasti sunku. Tokią antraštę galima pridėti vos 10% išeivijos atsiminimų. Tokio tipo knygas rašo daugiausia politikai (J.

Audėnas, J. Brazaitis, K. Grinius, S. Kairys, S. Raštikis, K. Škirpa), karininkai (J. Petruitis, V. Šliogeris, B. Aušrotas), teisininkai (R. Skipitis). Rašytojų, dalyvavusių politikoje, V. Krėvės, I. Šeiniaus ir L. Dovydėno memuarai nėra visiškai dokumentiniai, tačiau lyginant su likusiais rašytojų atsiminimais tematikos prasme juos priskiriame šiam tipui.

Grynajam žanrui pamažu nykstant ir įsivyraujant žanrų sintezei bei įvairioms žanro *transformacijoms*, tokį reiškinį galima atsekti ir XX a. išeivijos memuaristikoje. Vienas iš tokio pobūdžio atsiminimų – Pulgio Andriušio *Septinton įleidus (*1962), kurį pats autorius pavadino „memuaro-autobiografiniais apmatais“. Autobiografiniais memuarais galima vadinti rašytojų M. Aukštaitės ir J. Narūnės knygas bei gydytojos P. Kalvaitytės-Karvelienės atsiminimus. Juose balansuojama tarp subjektyvumo, emocinės raiškos ir objektyvaus, išorinių įvykių vaizdavimo. A. Pakalniškio knyga *Gyvenimo pakelės* (1979) vadinama autobiografiniais atsiminimais. Memuarų ašis – autoriaus gyvenimas, biografija. Tačiau ji padeda atkurti ir XX a. istorinę, politinę bei kultūrinę situaciją. Knygoje vaizduojama lietuvio išeivio odisėja, piešiami vaikystės, karo metų gyvenimo Amerikoje vaizdai.

Bronį Railą galima laikyti išskirtinio, eseistinės memuaristikos žanro atstovu, o gal net ir pradininku išeivijos literatūroje. Išėjo net devyniolika žurnalisto ir poeto publicistinių, eseistinių knygų. Tačiau vienintelę knygą *Bastūno maištas (1977)* autorius pavadino intelektualine autobiografija. Įdomus Jurgio Savickio atsiminimų žanrinis pasirinkimas. Beletrizuoti memuariniai dienoraščiai *Žemė dega* (I, II dalis – 1956-1957) skirti Antrajam pasauliniam karui. Gražia ir turtinga kalba parašytos Petronėlės Orintaitės memuarinės apybraižos *Liepalotų medynuose* (1971) vertingos kaip literatūriniai kūriniai, kurie yra žanrų sintezės bei memuarų transformacijos pavyzdys. Rašytojas ir mokytojas Jonas Valaitis atsiminimuose *Praeities apybraižos* (1900-1950) (1974) nevengia išeivio jausenų analizės. Jis pasakoja apie savo gyvenimą Lietuvoje, parodo okupacijos, dviejų pasaulinių karų – istorinių aplinkybių – įtaką žmogui, tremtį, įsikūrimą ir gyvenimą emigracijoje. Pavadinimas nurodo, jog tekste jungiami du žanrai – memuarai, išgyventi įvykiai ir trumpas, tam tikrais kriterijais vadovaujantis atrinktų įvykių pristatymas.

Išskirtiniai struktūrine ir tematine prasme yra prozininko Sigito Pranckūno atsiminimai *Riedmenys rieda pergalei (*1961), kai kurių kritikų vadinami romanu. Teksto stilistika ir struktūra leidžia tai daryti, nors knygoje randame aiškų prierašą, liudijantį, kad tai atsiminimai. Memuariniame romane gausu veikėjų ir įvykių, pasakojama pagrindinio herojaus vardu. Autorius vaizduoja jauno žmogaus gyvenimo peripetijas: meilės reikalus, slaptas draugijas, susirinkimus, darbą geležinkelio stotyje, okupacijos nuotaikas, bėgimą į laisvę. Knygos pavadinimas simbolinis – veikėjų gyvenimas susijęs su geležinkelių priežiūra, traukiniu jie gelbstisi ir nuo okupantų.

1944 metais pasirodė knyga *Oi tos dienos tos dienelės*, kuri pavadinta prisiminimais. Ji pasirašyta slapyvardžiu Rudens Gėlės. Knyga visiškai nepanaši į memuarus, tai labiau apysaka,

kurioje vaizduojama išskirtinė veikėjų gyvenimo istorija, ryški pasakojimo linija, gausu dialogų, vaizdingų aprašymų ir pan.

Įvairiais XX amžiaus dešimtmečiais memuarai išeivijoje buvo rašomi ne vienodu tempu. Kaip jau buvo minėta, pirmieji atsiminimai pasirodė antrajame dešimtmetyje, iškart po Pirmojo pasaulinio karo. Juose vyrauja istorinė (karo) tematika. 4-ajame dešimtmetyje buvo rašoma nedaug ir daugiausia bendra – žmogaus ir laiko – tema. Memuarų vėl daugėti ima po Antrojo pasaulinio karo. Juose yra pasakojami istoriniai, politiniai įvykiai, prisimenama netolima praeitis, sunkios žmogui ir tautai akimirkos. 4-6 dešimtmečio išeivijos rašytojų memuaruose vyrauja dokumentinė raiška, ne rašytojų išeivijos memuaristikoje istorinė (karo) tematika išryškėja kiek anksčiau – pirmaisiais XX amžiaus dešimtmečiais. 6-8 dešimtmečiais memuarų pasirodo daugiausiai – 62% visų XX amžiuje išeivijoje pasirodžiusių atsiminimų. Šiuo laiku nuo išskirtinai istorinės tematikos ir dokumentinės raiškos pereinama prie žmogaus istorijoje akcentavimo. Galima teigti, kad karo, tremties ir emigracijos nuotaikoms pamažu traukiantis memuarai ima subjektyvėti. Būtent 7-8 dešimtmetyje pasirodo ir autobiografinių memuarų, kas rodo, jog žmogus ir jo vidinis pasaulis tampa lygiaverčiu istorinei tematikai. 9-ame dešimtmetyje memuarų skaičius šiek tiek sumažėja, tačiau yra pakankamai pastovus ir aukštas. Atsiminimų žanras toliau išlieka populiarus. Dokumentinių memuarų beveik nelieka. Išimtis tėra V. Kulbokas, 1991 metais išleidęs memuarus, kuriuose remiasi faktais ir dokumentiniu stiliumi pasakoja apie save. Daugiausia paskutiniaisiais XX amžiaus dešimtmečiais rašoma beletrizuotų memuarų. Tokiu būdu lengviau perteikti subjektyias nuotaikas ir asmeninio gyvenimo aspektus.

Apžvelgus didžiąją dalį lietuvių egzilio memuarų, galima daryti išvadą, kad pagrindinė, dažniausia atsiminimų tema – žmogus istorijoje. Be abejo, grynus istorinius faktus, dokumentus mėgsta naudoti istorikai. Rašytojas juos supranta, priima ir interpretuoja kitaip, kiekvienas skirtingai. Vieni istorinius įvykius iškelia aukščiau žmogaus, todėl individo išgyvenimai lieka antrame plane (V. Krėvė, L. Dovydėnas), tačiau didžioji dauguma vaizduoja savo ar kito asmens gyvenimą istorinių įvykių apsuptyje (P. Andriušis, J. Aistis, J. Savickis ir kiti). Kita dalis atsiminimų piešia žmogaus – savo ar bičiulio, giminaičio – paveikslą, o visuotiniai reiškiniai prisimenami tik tiek, kiek liečia konkretų vaizduojamą asmenį (M. Aukštaitė, M. Mykolaitytė-Slavėnienė, J. Blekaitis).

Kalbant apie memuarų žanrą, reikėtų pasakyti, kad šiuo požiūriu atsiminimai yra labai įvairialypiai ir jokiu būdu ne vienodos, statiškos kompozicijos kūriniai. Dokumentinių memuarų, kuriuose beletrizacija minimali, vyrauja datos, pavardės ir prisimenančiojo bei jį supančių žmonių gyvenimo įvykiai, nėra daug. Paminėsime vienintelį V. Kulboką. Jo memuarus galima pavadinti asmeniniu dokumentu. Istorinio dokumento poziciją užimtų L. Dovydėno, V. Krėvės, I. Šeiniaus ir istorikų atsiminimai. Regis, atsiminimų žanras linkęs kisti, modernėti, įsileisti ir kitų žanrų

atspindžių. Dauguma aptartų memuarų yra vienokiu ar kitokiu būdu beletrizuoti, jų kūrimui naudojama vaizdinga kalba, meninės priemonės, dialogai ir pan. Be to, galima aptikti ir žanrų sintezės momentą. Dažnai atsiminimai vadinami apybraižomis (P. Orintaitė, J. Valaitis), apysakomis (A. Pakalniškis, M. Aukštaitė), dienoraščiais (J. Savickis, A. Pakalniškis, A. Gustaitis), suartinamas autobiografijos ir memuarų žanras (P. Andriušis, M. Aukštaitė, J. Narūnė, A. Pakalniškis). Atsiminimai gali suartėti ir su esė, tokiu pavyzdžiu tampa B. Railos ir L. Prūseikos tekstai.

3. XX AMŽIAUS IŠEIVIJOS RAŠYTOJŲ MEMUARAI: TEMATIKA IR STRUKTŪRA

3.1. XX amžiaus išeivijos rašytojų memuarai: nuo dokumento prie literatūros

Tyrinėjant rašytojų atsiminimus, rasti dokumentinių, visus memuarams keliamus reikalavimus atitinkančių tekstų yra sudėtinga užduotis. Savo kilme memuarai yra dokumentinis žanras, besiremiantis faktine medžiaga, dalyvių ir liudininkų atsiminimais. Būtent antroji apibrėžimo dalis įtakoja subjektyvumo gausą memuariniuose tekstuose. Atsiminimai remiasi ribota žmogaus atmintimi, todėl juose atsiranda vaizduotės ir interpretacijos reiškinių. Rašytojų memuaruose pastarieji iškyla kaip pagrindiniai žanrą nusakantys bruožai. Tačiau vienuose tekstuose pasikliaujama fantazija ir interpretacijos galimybe, faktu remiamasi mažiau, kituose į pirmą planą iškeliama dokumentinė medžiaga, beletrizacijai paliekant nedaug vietos. Pirmieji labiau primena grožinės literatūros kūrinius, antruosius laikysime labiau dokumentiniais memuarais, kuriuose vyrauja faktai.

Šitokia tendencija nėra chaotiška, ji atskleidžia tam tikrą memuarinių tekstų evoliuciją. Išeivijos rašytojų memuarams būdingas subjektyvėjimas. Apie 1940-uosius metus, sovietams okupavus Lietuvą išeivijos rašytojų tarpe ima vyrauti dokumentiniai memuarai. Šį įvykį ima komentuoti rašytojai - politikai, iš arti stebėję situaciją: Ignas Šeinius, Vincas Krėvė, Liudas Dovydėnas. Jų memuarinėse knygose vaizduojami kelių mėnesių ar keletos metų senumo įvykiai. Atsiminimuose remiamasi faktais, dokumentais, kalbama tuo metu aktualiomis politinėmis, istorinėmis temomis. Žmogus jų memuarinėse knygose pastatomas šalia istorijos, jis daugiausia politikas: diplomatas, deputatas, ministras pirmininkas. Vėliau – apie 1950-1965 metus – politiką išstumia asmens ir laiko, istorijos santykio problema: vaizduojamas žmogus karo (B. Gaidžiūnas), tarpukario (J. Aistis, M. Vaitkus) akivaizdoje, atskleidžiama gyvenimo lageriuose patirtis (St. Yla), o antrojoje XX a. pusėje (1965 – 2000) subjektyvumas tampa pagrindine memuarus apibūdinančia savybe. Atsiminimai priartėja prie literatūros, neretai juos sunku atskirti nuo grožinio kūrinio (M. Aukštaitė) arba autobiografijos (J. Narūnė, E. Juodvalkė). Daugelyje memuarinių knygų pasakojama savo ar kito gyvenimo istorija, perteikiami asmeniniai išgyvenimai, emocijos. Darbe analizuojami visi trys išeivijos rašytojų memuarų raidos etapai.

3.1.1. Dokumentiniai memuarai: istorija, politika, žmogus

Šiame skyriuje bandoma atskleisti dokumentiškumo raišką I. Šeiniaus, V. Krėvės ir L. Dovydėno memuaruose. Šiam tikslui pasitarnauja prancūzų teoretiko, autobiografijos ir memuarų tyrinėtojo Ph. Lejeune`o teorinė įžvalga, kad kiekvienas memuarinio teksto autorius turi sudaryti

autobiografinę sutartį su skaitytoju. Tai leidžia priartėti prie kūrinio autentiškumo, kuris yra viena pagrindinių dokumentinio teksto savybių. Autobiografinė sutartis kūrinyje reiškia, jog autorius remiasi realybe, faktais ir dokumentais, o tai yra pagrindinės dokumentinių memuarų savybės. Todėl ši sutartis privaloma tokio pobūdžio atsiminimams.

Išeivijos memuaristikoje pasitaiko knygų, kurios kelia daugybę klausimų dėl savo žanrinės priklausomybės. Ryškiausiu tokio atvejo pavyzdžiu galima laikyti vieną pirmųjų išeivijos rašytojų memuarinių tekstų – Igno Šeiniaus knygą *Raudonasis tvanas*. Šių memuarų negalėtume pavadinti grynu dokumentu. Knyga vadinama įvairiai: grožinės memuaristikos kūriniu, meniniu reportažu, istorinės publicistikos knyga (Radzevičienė 2003: 11) arba tiesiog memuarine proza, atsiminimais. Šie apibūdinimai pasako apie kūrinį šį tą naujo, atskleidžia vis kitą knygos aspektą. Autorius knygoje nėra pateikęs atviro tvirtinimo, kad *Raudonasis tvanas* – atsiminimai. Tačiau spaudoje jis vadina save liudytoju: „Kad svetimuosius lengviau įtikinus, rašiau paprastai ir atvirai, kaip viską savomis akimis matęs ir savais jausmais pergyvenęs liudininkas“ (Šeinius 1953). Tokiu būdu I. Šeiniaus knyga visiškai atitinka Ph. Lejeune`o ir kitus memuarų apibrėžimus: tai yra užrašai apie įvykius, kuriuose dalyvavo arba kurių liudytoju buvo pats autorius. Tokia implicitinė autoriaus autobiografinė sutartis su skaitytoju leidžia pasitikėti knygoje pateiktų faktų autentiškumu ir ieškoti autoriaus gyvenimo bei istorinių detalių atspindžių.

Dokumentinių faktų gausa *Raudonasis tvanas* prisideda prie išeivijos rašytojų memuarų raidos pirmojo etapo – dokumentinių atsiminimų iškilimo. Knygoje pateikiama labai daug politinių elementų, istorinių faktų ir įvykių. Skaitant akivaizdu, kad atsiminimų autorius politinės terpės atstovas (ilgus metus dirbo diplomatu). Jis tiksliai ir smulkmeniškai vaizduoja ne tik aprašomojo momento, bet ir praeities įvykius. I. Šeiniaus memuarus galima pavadinti dokumentu, liudijančiu, kaip negailestingai, pasinaudodami apgaule 1940-aisiais sovietai užpuolė ir okupavo Lietuvą. Knyga sukuria panoraminį šio skaudaus įvykio vaizdą.

Kitokio pobūdžio dokumentiškumas išryškėja keletu metų vėliau – 1942-aisiais – pasirodžiusiuose Vinco Krėvės pasisakymuose apie dalyvavimą sovietų valdžioje. Akivaizdžiu dokumentinių memuarų (šiandienine samprata) pavyzdžiu galima laikyti iš jų kilusius atsiminimus *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė*. Juose vaizduojama politinio gyvenimo realybė. Pagrindinės temos V. Krėvės memuaruose – tai dalyvavimas Lietuvos politikoje 1940 metais, bolševikų invazija, Liaudies vyriausybės sudarymas, Klaipėdos išvadavimas, žymių Lietuvos politikos veikėjų aprašymai. Vertinti šiuos memuarus kaip tam tikrą sistemą, apgalvotą, pradžią ir pabaigą turinčią atsiminimų knygą yra sudėtinga. Tai atskirų fragmentų, rašytų skirtingu laiku, rinkinys. Jį sudarė rašytojo gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojas Albertas Zalatorius. Atsiminimai buvo spausdinami atskirais fragmentais ir tik 1992 metais pasirodė juos vienijanti knyga.

Pirmajame V. Krėvės knygos puslapyje po antrašte randame prierašą – atsiminimai. Tai atvira ir tiesioginė knygos sudarytojo sutartis su skaitytoju vertinti pateiktą medžiagą kaip atsiminimus, ieškoti juose rašytojo gyvenimo faktų atspindžių. V. Krėvės laiškuose, kuriuos cituoja A. Zalatorius, randame liudijimų, kad užmojų rašyti atsiminimus autorius išties turėjo: „Rašau taipogi atsiminimus, bent svarbesnius mano gyvenimo epizodus stengiuosi užfiksuoti“ (iš pabėgėlių stovykloje rašyto 1946 m liepos 11 d. laiško A. Senui) (Zalatorius 2003: 126), „Esu parašęs gan smulkiai atsiminimų pluoštą apie įvykius pirmosios rusų okupacijos metu“ (iš Amerikoje 1948 m. kovo 3 d. M. Biržiškai rašyto laiško) (Zalatorius 2003: 126). Noras papasakoti kuo atviriau ir kuo daugiau, minint tikslias pavardes ir datas (kiek leidžia atmintis), liečiant tik vieną, politinę, sritį, suteikia memuarams objektyvumo ir formalumo. Nors subjektyvios įvykio ir epochos interpretacijos atmesti jokiu būdu negalima. „Rašysiu vien apie pagrindinius faktus – kaip jie užsiliko mano atmintyje“ (Krėvė 1992: 94), – teigia autorius. Daugiausia V. Krėvė aprašo atskirus faktus, atsitikimus, nors tam tikrose vietose (pokalbis su V. Molotovu) prasiveržia emocinės reakcijos. M. Tamošaitis, remdamasis dokumentine medžiaga, teigia, kad J. Kersteno komiteto apklausoje V. Krėvė painiojo įvykius, buvo pamiršęs datas ir pavardes. V. Turčinavičius tai aiškina tiesiog seno žmogaus atminties nusilpimu (apklausa vyko 1953 m., kai rašytojui buvo 71 metai). Atsiminimuose atminties spragos taip pat tikėtinos. Daugelyje vietų autorius vartoja žodžius „neatsimenu“, „nepamenu“, „rodos“, „jei neklystu“, „gerai nepamenu jo pavardės“, „kito pavardės nebeatmenu dabar“, „šiandien man sunku, pasikliaujant vien savo netobula atmintimi ir pamiršus datas“ ir pan.

Ne politikų gyvenimo niuansus, bet politinių avantiūrų įtaką paprastam žmogui dokumentiniu stiliumi perteikia rašytojas Liudas Dovydėnas. Iš skaudžios politiko patirties gimė atsiminimai, kurie papildo dokumentinių memuarų žanrą ir tampa autoriaus klaidingo mąstymo išpirka. Prisiminimų knygose *Užrašai* ir *Mes valdysim pasaulį* rašytojas kritiškai įvertino neseną praeitį, atskleidė komunistinės valdžios nusikaltimus lietuvių tautai ir žmonijai.

Atsiminimų knyga *Užrašai* išleista 1943 metais Kaune. Joje autorius vaizduoja visiškai šviežius įvykius, knygos pradžioje pateikia plačią įžangą, kurioje piešia sovietinės valdžios įsikūrimo Lietuvoje groteską. Atsiminimuose *Mes valdysim pasaulį* (I ir II tomai) praeitis dalinai kur kas tolimesnė. Knyga pasirodė 1970 metais, nuo okupacijos praėjus dviems dešimtmečiams. Memuarų pagrindą sudaro *Užrašuose* publikuota medžiaga, be to, atsiranda naujų skyrių, papildymų. Šiame knygos leidime yra aiškus prierašas – atsiminimai, leidžiantis pasitikėti autoriaus liudijimų autentiškumu, sieti pasakojimus ir įvykius su tikrove. Prierašas nurodo tikslų kūrinio žanrą ir atitinka teksto turinį – per autoriaus vertinimą pateikti sovietinės okupacijos prislėgtos Lietuvos vaizdus. L. Dovydėnas ryškiai atskleidžia naujos valdžios terorizmą, pateikia gausybę

nužmoginimo pavyzdžių, jo knyga alsuote alsuoja baimės ir nevilties jausmais, apėmusiais lietuvių tautą.

Knygoje kiekvienas skyrius turi prasmingą antraštę, atskleidžiančią vis kitą bolševikiško žiaurumo atvejį. Šitokiu būdu liudijami autentiški lietuvio gyvenimo faktai valdant sovietams: „Sovietų diktatūros teroras tardymo metoduose“, „Tėvų ir vaikų santykiai“, pagrįsti šnipinėjimu ir vienas kito skundais, „Žodžio laisvė ir laisvė“, paremta vienintele galimybe – šlovinti socializmą, „Laisvi demokratiški rinkimai“, kuriuose laimi iš anksto numatyti nariai, o asmenys, išreiškę tikrąją savo nuomonę, baudžiami ir tremiami, „Didysis planas“, kurio tikslas įbauginti žmones, priversti juos sekti ir išduoti vieniems kitus ir galiausiai sunaikinti koncentracijos lageriuose, ir t.t. L. Dovydėnas sąmoningai renkasi vienus žiauriausių to laikotarpio momentų, pasakoja realias istorijas žmonių, kuriuos pats pažinojo. Tai sustiprina teksto dokumentiškumą. „Knygoje sovietinį komunistą lyginu žvėriui. Tai netikslu, pasenęs, žvėrį žeminantis palyginimas“ (Dovydėnas 1970: XIII), – neranda žodžių lietuvių iškentėtam siaubiui pavaizduoti rašytojas. Pagrindinis knygos tikslas ir uždavinys: „komunizmą pažinti, visoje jo nuogybėje“ (Dovydėnas 1970: XIII), parodyti tikrą sovietų veidą.

L. Dovydėno memuaruose daugybė datų, skaičių, tikslių istorinių ir politinių įvykių. Daugeliu jų galima pasitikėti, kadangi rašytojas, pasak liudininkų, pasižymėjo imlumu ir gera atmintimi. Iš dokumentinio teksto tikimasi konkretumo, o tekste pasitaikančius netikslumus (vėlesni įvykiai vaizduojami pirmiau nei anksčiau įvykę) galima paaiškinti natūraliu žmogiškosios atminties ribotumu ir kūrėjo rašymo maniera naudotis vaizduotės galiomis, interpretuoti.

Dokumentinei memuarų raiškai įtakos turi ne tik autentiškumo laipsnį didinanti autobiografinė sutartis, bet ir Ph. Lejeune`o pabrėžiama **autoriaus situacija rašymo momentu**: jo socialinė padėtis, pasiekimai tiesiogiai įtakoja praeities vertinimą, savo gyvenimo interpretaciją. *Raudonajame tvane* I. Šeinius į praeitį žvelgia ką tik iš politikos pasitraukusio asmens žvilgsniu. Tautos likimas susilieja su autoriaus, rašytojo, buvusio politiko padėties neramumu. Tuo metu I. Šeinius dirbo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įgaliotiniu Vilniuje. Nors jis nepriklausė politinių vadovų grupei, tačiau buvo arti jų. Šitokia autoriaus padėtis didina teksto dokumentiškumo laipsnį. Po dešimties mėnesių rašytojas pabėgo į Švediją, kur jo laukė šeima. Praslinkus dar trims mėnesiams (1940 m.) švedų kalba pasirodė knyga *Raudonasis tvanas*. Ji tapo be galo populiari – tuoj pat pasirodė leidimas danų, suomių kalbomis, o 1953 m. JAV ir lietuvių kalba. Knygos populiarumą galima paaiškinti nauja ir aktualia problematika. Autorius pasakojo tai, ką patyrė Lietuvoje dešimties mėnesių laikotarpiu – 1939-1940 m. Aprašomi įvykiai buvo ką tik išgyventi, jie vis dar vyko, todėl buvo įdomūs daugeliui. Knyga buvo tarsi istorinis reportažas iš įvykio vietos.

Memuaruose, remdamasis autentiška medžiaga – laikraščių iškarpomis, radijo pranešimais, pasikalbėjimais su politikais – rašytojas nuo pradžios ligi savo pabėgimo vaizduoja po truputį stiprėjantį ir visą Lietuvą apimantį raudonąjį tvaną. Jis pateikia politinius įvykius, nelogiškus ir skausmingus naujosios valdžios nutarimus: „<...> Seimas priėmė naują žemės reformos įstatymą. Pagrindinis nuostatas: visa žemė tampa valstybės nuosavybe“ (Šeinius 1953: 220). Politinius nutarimus I. Šeinius plačiai komentuoja, pateikdamas jų priešistorę, dabartį ir numanydamas ateities galimybes.

Daugelyje vietų jis naudoja konkrečius skaičius, pažymi datas, detaliai aprašo įvykius. Prie dokumentiškumo priartina ne tik smulkmeniškas netolimos praeities vaizdavimas, bet ir teksto struktūra, primenanti dienoraštį: jis suskirstytas į trylika plačių skyrių, o jų viduje pastraipos atskiriamos datomis. Šį reiškinį pabrėžia ir Ph. Lejeune`as. Memuaruose, pasak jo, galima rasti dienoraščio intarpų, kas parodo grynojo žanro nykimą. Trumpas laiko tarpas tarp įvykio ir jo užrašymo neatskiria įvykių liudininko nuo knygos autoriaus. Pateikiamas ką tik susiformavęs vertinimas, panašiai kaip dienoraštiniame tekste. Tai dar labiau didina teksto autentiškumą. Žinoma, nei konkrečių dialogų, nei detalių žmogaus ar gamtos aprašymų net po keleto mėnesių neatkartosi žodis žodin. Autorius tai aiškina paprastai: „Kraujo ir ugnies raštu viskas savaime žymėjosi atmintin“ (Šeinius 1953a).

V. Krėvė atsiminimus rašo nedalyvaudamas politinėje veikloje, būdamas tik rašytoju, tačiau jis pasakoja apie save – 1940-ųjų politiką. Atsiminimų užrašymo momentu V. Krėvės situacija atsispindi memuaruose. Šiuos atsiminimus galima vadinti politiniais. Jie svarbūs kaip vieną Lietuvos istorijos tarpsnį atspindintis dokumentas. Žinoma, ryškus jame tam tikras požiūrio taškas: autorius yra liudytojas ir dalyvis, įvykius perteikia ir vertina per savo asmenybę. „Bet įvertinti <...> istoriko uždavinys. Aš nesu istorikas, todėl šio darbo nedrįstu imtis“ (Krėvė 1992: 119), – prisipažįsta autorius, taip apibrėždamas savo knygos paskirtį. Tai nėra istorinis dokumentas, kuris tiksliai ir neginčijamai vertina vieną ar kitą faktą, tai vieno žmogaus atsiminimai apie dalyvavimą politinėje veikloje. „Visi mane įkalbinėja: rašyk atsiminimus. Tiesiog spiria, labiausiai tie, kurie patys galėtų įdomesnius parašyti. / Kaip rašysiu, jei mano atmintis atsisako man padėti. Užmiršau daugel įvykių, iškrito iš atminties vardai ir datos“ (Krėvė 1992: 120), – teigia rašytojas. Atviras prisipažinimas paaiškina, kodėl nepasirodė rimtas memuarinis kūrinys. *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė* – tėra tik fragmentiškai sudaryta knyga. Visgi ji suteikia nemažai informacijos apie tam tikrą autoriaus gyvenimo laikotarpį ir apie Lietuvos situaciją lemtingaisiais 1940-aisiais. V. Krėvė įvykius vaizduoja remdamasis savo, rašytojo, tapusio politiku, supratimu. Nuo atsimenamų įvykių praėję dešimtmetis ir daugiau, o rašantysis – į septintą dešimtį įkopęs kūrėjas.

Rašytojo atsiminimai – retrospektyvus pasakojimas, kurį užrašė subrendusi, daug patirties gyvenime sukaupusi asmenybė. Užrašytame tekste atsispindi ir tam tikras visuomenės požiūris, kas didina teksto autentiškumą, realumo pojūtį. Jau tada V. Krėvės politinė veikla susilaukė dviprasmiškų vertinimų, buvo daug puolančiųjų. Publicistas B. Raila 1940-ųjų užsienio reikalų ministrą pavadino koloborantu, bolševikų mauru ir pan. V. Rastenis rašytojo atsiminimuose rado daug netikslumų. Dėl individualios reiškinių interpretacijos, skirtingų požiūrių vertinant to meto įvykius, kilo nemažai diskusijų ir vėlesnėje spaudoje. Istorikai ir literatūrologai susiskaldė į dvi – V. Krėvę puolančiųjų ir jį teisinančiųjų – grupes. Literatūrologas A. Zalatorius ir V. Krėvės muziejaus direktorius V. Turčinavičius laikosi pozicijos, kad rašytojas į Liaudies vyriausybę ėjo kilnių sumetimų skatinamas – norėdamas išgelbėti, „ką gelbėti dar galima“ (Krėvė 1992: 23). Rašytojas ir Liaudies seimo deputatas L. Dovydėnas, pats dalyvavęs 1940 metų įvykiuose, tiki V. Krėvės liudijimų teisingumu. Tuo tarpu istorikai Z. Butkus, V. Vareikis, M. Tamošaitis, profesorė O. Vovierienė laiko rašytoją karjeristu, o jo memuarus vadina nenuoširdžiais ir neteisingais. Ypač daug straipsnių, analizuojančių V. Krėvės politinę veiklą, parašė M. Tamošaitis. Diskusiją spaudoje sukėlė paskelbta JAV J. Kersteno komiteto apklausų medžiaga. Istorikas įrodinėja V. Krėvės parodymų kontroversiškumą, ieško nukrypimų ir netikslumų, lygina rašytojo liudijimus su kitų tų įvykių dalyvių parodymais. Istorikas Z. Butkus (1998: 156-157) teigia, kad „dokumentai taip pat verčia abejoti, ar, įeidamas į „liaudies“ vyriausybę, V. Krėvė-Mickevičius stengėsi „išsaugoti Lietuvos savarankiškumą“. Juk jis nuo 1924 m. <...> bendradarbiavo su SSRS pasiuntinybe Kaune“. Šis ir daugelis kitų mokslininko teiginių (Krėvė teigė norintis „tučtuojau pradėti rengti dirvą Raudonosios armijos įžengimui į Lietuvą“ (Butkus 1998: 156), Krėvė buvo iniciatorius prašant SSRS finansinės paramos tautininkų partijai (Butkus 1995) ir pan.) kuria dviprasmišką V. Krėvės-politiko veidą. Žinant viešąją nuomonę, ir memuaruose galima aptikti tam tikrą pasiteisinimo gaidą, polinkį įrodyti savo tiesą.

L. Dovydėno padėtis panaši į V. Krėvės situaciją. *Užrašų* autorius – taip pat politikoje jau nedalyvaujantis, liaudies priešu paskelbtas rašytojas, didžiai nusivylęs naująja valdžia ir savo vienerių metų darbu. Autorius tais skaudžiais tautai metais aktyviai dalyvavo politinėje veikloje, buvo politinių kalinių apsaugos komiteto sekretoriumi, vėliau vienu iš Liaudies seimo deputatų. Tokia veikla leido jam iš arti pažinti sovietinę tikrovę, bolševikų valdymo metodus. Nors tuomet, būdamas vienas iš 79 seimo narių, nieko pakeisti negalėjo, tačiau knygos nuotaika ir pro faktus prasiskverbiančios emocijos atskleidžia autoriaus pasipiktinimą ir skausmą dėl absurdiškos bolševikiškos veiklos. L. Dovydėnas pasakoja šiurpius įvykius naudodamasis ironija, kadangi kalbėti apie tai, gyventi tame pernelyg sunku. Vienintelis būdas išreikšti savo patirtį – humoras, nes suvokti logiškai, remiantis protu tokių dalykų neįmanoma. Teksto įžangoje randame ne vieną pasisakymą apie autoriaus vienerių metų patirtį – dalyvavimą sovietinėje valdžioje: „O vienerių

metų praktika parodė, kad tas garbstymas yra tik nuostabiausios vergijos, visiškas paskiro žmogaus, tautų suniekinimo ir baimės išdava“ (Dovydėnas 1943: 7). Knygoje pateikiamos žmogaus, stebėjusio bolševikų darbo metodus iš arti, nuotaikos: „Mes tik po gyvenimiškos praktikos išaiškinom, kad bolševikiško gyvenimo pagrindas yra melas“ (Dovydėnas 1973: 14); „Ir mes buvom savo moralės, teisingumo, tikėjimo ir atlaidumo aukos. Bet praktikoj pabudimas nuo to nebuvo lengvesnis“ (Dovydėnas 1943: 12); „Kol neparodė praktika apie vadinamus „liaudies priešus“ Lietuvoje visaip pagalvodavo“ (Dovydėnas 1943: 11). Akivaizdu, kad autorius remiasi patirtimi, jis yra pasakojamų įvykių dalyvis ir liudininkas.

Knygoje *Mes valdysim pasaulį* pasakoja subrendęs, seniai Lietuvą palikęs ir saugiai, bet neramiai gyvenantis L. Dovydėnas. Širdies ramybę drumsčia nors ir seni, bet per daug skaudūs įvykiai. Rašytoją jaudina ne tik išeivio kaltės jausmas, tėvynės ilgesys, bet ir senos „nuodėmės“. L. Dovydėnas, pergyvenęs DP stovyklų buitį, apsigyveno Pensilvanijoje, kur susikūrė „lietuvišką“ sodybą. Trumpai dirbo žurnalistu, daug rašė. 1998 metais kartu su žmona grįžo gyventi į Lietuvą. Pateikti faktai rodo, kad rašytojas jautė didelį paliktos tėvynės ilgesį. L. Dovydėnas beveik nedalyvavo kultūriniame JAV gyvenime, galbūt vis dar jausdamasis teisiamas už praeities įvykius. Nors kaip teigia A. Kačerauskienė (2006), dvi atsiminimų knygos tapo rašytojo išpirka už praeities nusižengimus. Galima teigti, kad knyga *Mes valdysim pasaulį* atsirado siekiant išsilaisvinti iš skausmo, dar kartą perrašyti atsiminimus.

Memuarų autentiškumas pabrėžiamas Ph. Lejeune`o išskiriamais **socialinių bei istorinių grupių gyvenimo faktų liudijimais**. I. Šeiniaus memuaruose rutuliojamas individo, tautiečio ir politiko konfliktas. Rašytojas atsiminimuose *Raudonasis tvanas* yra pagrindinis pasakotojas, stebintis įvykius ir perteikiantis juos skaitytojui. Jis buvo vienas iš daugelio lietuvių, galinčių paliudyti visą tiesą apie okupacijos eigą. I. Šeinius atstovauja lietuvių tautą ir liudija dviejų socialinių grupių gyvenimo faktus okupacijos laikotarpiu. Jis yra lietuvis, kalbantis visos tautos vardu, jaučiantis nerimą dėl tėvynės likimo: „Visi Lietuvoje jaučiam, jei dar tikrai ir nežinom, kad perėmėm ištuštintą miestą <...>“ (Šeinius 1953: 17). Autorius susitapatina su tėvynainiais ir skaudžia šalies istorija, taip perteikdamas ne tik savo, bet ir visų Lietuvos žmonių patriotizmą: „Mes, lietuviai, tiek pergyvenę praeityje, galim parodyti ryžtumo ir valios ir šiandien“ (Šeinius 1953: 18). Kaip žmogus, lietuvis, mylintis savo kraštą, kaip menininkas ir rašytojas autorius tekste neapsieina be asmeninių emocijų ir pergyvenimų. „Staiga jaučiu, kad nustojau galimybės raminti ir guosti kitus žmones“ (Šeinius 1953: 85), – apie bandymą analizuoti ir suprasti save prisipažįsta autorius. Šalia rūpesčio dėl gimtinės kyla nerimas dėl Švedijoje laukiančios šeimos. „Mano mintys skrenda į šeimą Švedijoj. Kaip būtų gera šiuo metu pavasarot kur nors drauge su ja“ (Šeinius 1953: 144), – šeimyninimės, sielą gaivinančiomis svajonėmis dalinasi autorius, tokiu būdų bent trumpam pabėgdamas nuo niūrios realybės. Prasidėjus bolševikų okupacijai niekam neleidžiama išvykti iš

krašto, vyksta ir bent kiek aktyviau praeityje besireiškusių asmenų areštai. Apie grėsmę sau sužino ir autorius: „Vienas lietuvis pabėgėlis <...>, matė mano pavardę suimti numatytųjų sąraše“ (Šeinius 1953: 188). Kyla vidinis konfliktas tarp šeimos tėvo ir lietuvio patrioto. Nedėkingos istorinės sąlygos tokio pobūdžio tapatybės dvilypumą sukelia ne vieno žmogaus sieloje. I. Šeiniui, praeityje aktyviai besireiškusiam politikoje, valdininkui, kurio misija padėti istorijos nuskriaustiems žmonėms, ši dilema ypač aktuali: „Ar nebėgt man. Tuojau pat, kol dar ne per vėlu. Juk kas gi kita čia laukia, jei ne nelaisvė, ne vergija? <...> Ar galima tokiu metu, kaip dabar palikti savo kraštą?..“ (Šeinius 1953: 89). Savo abejonėmis I. Šeinius atstovauja ir politikos atstovų situacijai – Antano Smetonos pabėgimas, laikinojo respublikos prezidento Justo Paleckio pamišimu paverstas nevykęs bandymas priešintis, finansų ministro Ernesto Galvanausko atsistatydinimas, Vinco Krėvės dvejonės dėl naujosios valdžios.

V. Krėvė atsiminimuose liudija išskirtinės socialinės grupės gyvenimo faktus. Memuaruose aprašoma politinė to meto grupuotė, žmonės, dirbę valdžioje. Taip pat kalbama apie intelektualų vaidmenį ir įnašą į politinį Lietuvos gyvenimą. V. Krėvė aprėpia gana siaurą laiko tarpą – 1940 metus ir viso to priešistorę. Tai nėra memuarai, pasakojantys apie vaikystę, brandą ar kitus gyvenimo etapus. Juosė nėra autobiografinių detalių. Tiesiog pasirinktas konkretus, lemtingas šaliai ir tolesniam autoriaus gyvenimui įvykis. Nors V. Krėvė rašo kaip liudytojas, jis išsaugo ir tam tikrą asmeninį požiūrį: tai nuoširdus rūpestis valstybe, viltis ir tikėjimas.

Kiekvienam epizodui – situacijai po prezidento A. Smetonos pabėgimo, Liaudies vyriausybės sudarymui, pasikalbėjimui su V. Molotovu Maskvoje, veiksmams po pokalbio, pasakojimui apie Klaipėdos išvadavimą – autorius skiria daug dėmesio. Jis smulkiai aprašo kiekvieną savo ir kitų veiksmą, prisimintą žodį ar frazę, išvardija pavardes, tokiu būdu sustiprindamas teksto dokumentiškumą. Ryškus ir žmonių vertinimas pagal priklausymą vienai ar kitai požiūrio grupei. Krėvė laikėsi kartu su E. Galvanausku, V. Vitkausku ir G. Černeckiu. Gerai rašytojas sutarė ir su kolegomis B. Sruoga ir St. Šilingiu, kurie minimi, bet ne politiniame kontekste. Kitokių pažiūrų laikėsi P. Pakarklis, M. Gedvilas, L. Koganas. Aprašomi ir kiti valdžios atstovai – J. Paleckis, M. Mickis, A. Venclova, apie kuriuos autorius atsiliepia ganėtinai kritiškai.

L. Dovydėno memuaruose apie politikus beveik nešnekama. Autorius daugiau dėmesio skiria paprastam, labiausiai okupacijos nuskriaustam žmogui. Rašytojo atsiminimai – tai savotiška drąsos liudyti išraiška. Tačiau jaučiama baimė dėl žmonių, kuriems sovietinė valdžia vis dar gali pakenkti. *Užrašuose* autorius nemini pavardžių, vietovardžių, bijodamas dėl aprašomų asmenų likimo. Tai natūralu, knyga pasirodė praėjus vos keliems metams po įvykių. Vėliau išleistuose atsiminimuose baimė išlieka: „Aš labai atsiprašau už pažymėjimą vienos raidės V., bet gal NKVD akis nesuieškos, galbūt jau į generolus įkopusio majoro V.“ (Dovydėnas 1970: 180). Toks santykis su praeitimi liudija sovietinės valdžios terorizmo mastą.

Nors L. Dovydėno atsiminimus galima vadinti istoriniu dokumentu, liudijančiu sovietinės valdžios teroristinius metodus, tačiau autorius – pasakotojas, būdamas ne tik valdininkas, bet ir lietuvis, neapsieina be jausminių proveržių. „Nelegva rašyti šiuos užrašus“ (Dovydėnas 1970: X), – prisipažįsta L. Dovydėnas pirmosiomis įvado eilutėmis. Vėliau tekste ne kartą pakartoja: „Sunku žodžiu apsakyti liūdesį, neviltį užliejusius mane“ (Dovydėnas 1970: 41) arba „Didis skausmas užgniaužė man širdį...“ (Dovydėnas 1970: 227). Atsiminimų pasakotojas įvardija save kaip atpasakojamų įvykių liudininką, dalyvį: „Aš Sovietų Sąjungą stebėjau nuo pirmųjų revoliucijos gaisrų <...>“ (Dovydėnas 1970: XV). Perteikdamas savo emocijas, jis tampa lietuvių tautos atstovu, jaučiančiu tai, ką jaučia daugelis. L. Dovydėnas liudija okupuotos lietuvių tautos gyvenimo faktus.

Nors aptarti memuarai yra dokumentiniai, kai kurie jų arti grožinės literatūros. I. Šeiniaus knyga *Raudonasis tvanas* iš visų aptariamų dokumentinių tekstų labiausiai priartėja prie grožinės literatūros. Neretai knyga įvardijama romanu. Tačiau dėl faktų gausos darbe jį priskiriame prie faktinių atsiminimų žanro. Skirtingai nei V. Krėvės bei L. Dovydėno atsiminimuose, *Raudonojo tvano* savarankiškumas, remiantis V. Kavolio autobiografijų tyrinėjimo metodu, leidžia jame ieškoti vaizduojamo istorinio įvykio pradžios ir pabaigos. Atsiminimų laikas labai konkretus, jie apima laikotarpį nuo „spalio 29-toji, 1939 metais“ (Šeinius 1953: 7) ligi „rugpjūčio 22-roji“ (Šeinius 1953: 322). Pirmoji data žymi dieną, kai I. Šeinius su Raudonojo Kryžiaus misija važiavo į Vilnių, kur matyti apgaulingi bolševikų atsitraukimo ženklai, vėliau peraugę į pakartotinę ir skaudžią okupaciją. Šešių žmonių ekipažas, riedantis ūkanotais rudeninės Lietuvos vieškeliais ir besikalbantis apie garbingą Lietuvos praeitį bei sėkmingą ateitį yra tam tikras simbolis. Džiugi keleivių nuotaika ir niūri rudens gamta sudaro kontrastą, perteikia negerą nuojautą. Jau knygos pradžioje jaučiamas nerimas, nors dar nėra tiksliai žinoma jo priežastis. Gerai išmanantys istoriją gali nuspėti niūrios nuotaikos priežastį iš pradžioje pateiktos datos – spalio 29 diena: spalio 10 d. Lietuvai buvo grąžintas Vilnius, kartu buvo įvesti sovietinės kariuomenės būriai. Visi šie lemties ženklai tapo antrosios šalies okupacijos pradžia. Nuo jos rašytojas priverstas bėgti ir rugpjūčio 22-ąją laivu išplaukia į Švediją. „Gerai, kad Švedija yra ten, kur yra, sveika ir nepaliesta. Jos pavyzdžio galės prireikti netolimoj ateityje“ (Šeinius 1953: 327), – knygos pabaigoje reziumuoja autorius. Atsiminimų pradžioje autorius, kaip ir visa lietuvių tauta, apgaulės būdu yra įvedamas į simboliu tapusi Vilnių – okupacijos centrą. Knygos turinys, visi jame pateikti pasakojimai atskleidžia laisvę prarandančio asmens ir tautos pergyvenimus. Galiausiai dešimt mėnesių trukusi nelaisvė išsisprendžia sėkmingu autoriaus pabėgimu į laisvę, tačiau nežinomybės nuotaika apgaubia likusią lietuvių tautos dalį.

Atsiminimuose susipina politiniai įvykiai ir išgyvenimai, istorija ir kasdienis gyvenimas, didinga Lietuvos praeitis ir į nelaisvės gniaužtus krentanti dabartis. Pasak Ph. Lejeune`o, svarbu

suvokti autoriaus intenciją: parašyti asmeninę ar epochos istoriją. I. Šeinius pateikia ne tik visiems žinomų bendrų politinių faktų, bet ir savo asmeninio gyvenimo detalių. Pastarųjų nėra daug, todėl memuarus galima įvardyti kaip epochos – okupacinio laikotarpio istoriją. Dar labiau epochos nei asmeninę istoriją primena V. Krėvės bei L. Dovydėno atsiminimai. Užsienio reikalų ministras ir laikinasis seimo pirmininkas 1940 m. V. Krėvė bei Liaudies seimo deputatas L. Dovydėnas apie Sovietų valdymo niuansus pasakoja kaip tų įvykių dalyviai, patys priklausę politiniam aparatui ir patyrę masinančią ir apgaulingą komunistinių idėjų trauką. Dokumentiškumas aptartuose memuaruose akivaizdus.

3.1.2. Literatūriniai memuarai: istorija ir asmuo

3.1.2.1. Laiko ir žmogaus refleksija memuaruose

Dokumentiniuose memuaruose į pirmą planą iškyla istorija, politika, o literatūriniuose į šias kategorijas žvelgiama giliau, jos reflektuojamos per žmogaus sąmonę. Kai kurios savybės leidžia rašytojų atsiminimus prigretinti prie grožinės literatūros tekstų ir vadinti juos literatūriniais memuarais. Šie atsiminimai pasižymi meninių priemonių gausa, vaizdingomis teksto kūrimo detalėmis, beletrizacija. Jų tikslas – meniškai interpretuoti faktą, perteikti rašytojo pasaulėžiūros ypatumus. Faktas, dokumentas nesudaro šių atsiminimų pagrindo. Tai tik padeda atskleisti autoriaus stilių. Dažniausiai užčiuopiamos žmogaus ir istorijos santykio, savęs ir kito refleksijos temos. Ne vienas išeivijos kūrėjas parašė atsiminimų knygų apie savo ar kito gyvenimą. M. Vaitkus perteikia savo kaip dvasininko pasaulėžiūros ypatumus, J. Aistis paliečia meninį kūrėjo pasaulį, St. Yla psichologiškai vertina ribinėje situacijoje atsidūrusio žmogaus elgesį, B. Gaidžiūnas atskleidžia karo metų kaimo vaizdus, J. Švaistas perteikia už tėvynę besiaukojančio karininko išgyvenimus. Šiame skyriuje analizuojami minėtų autorių atsiminimai – antrojo išeivijos rašytojų memuaristikos raidos etapo pavyzdžiai.

Literatūriniuose memuaruose faktas tėra konstravimo medžiaga, tačiau ji reikalinga kaip visa ko pamatas. Lygiai taip pat memuariniame kūrinyje reikalinga ir pabrėžiama **autobiografinės sutarties su skaitytoju forma**. Šiuo atveju ji nėra pagrindinis, memuarų tematiką bei pobūdį nusakantis rodiklis. Ji priklauso vienai iš dviejų – istorijos ir žmogaus – kategorijų ir išlieka pagrindine ryšio su realybe priemone.

Didžiausias dėmesys memuariniame tekste skiriamas žmogaus situacijai karo akivaizdoje. Tokia tendencija išeivijos memuaristikoje atsiranda apie XX amžiaus vidurį. Išeivijos poeto Balio Gaidžiūno knygoje *Vieneri metai ir viena savaitė* ši tema yra pagrindinė. Taip pat knygoje ypač ryškus literatūriškumas. Joje gausu beletristinių elementų: dialogų, aprašymų,

vaizdingų kalbos detalių, jaučiamas teksto konstravimo momentas. Kūrinys savo stilistika panašus į apysaką, romaną. Be to, autorius niekur neįvardija knygos žanro, tačiau kritikoje minima, o ir perskaitę galime suprasti, kad tai atsiminimais paremtas tekstas. Randame konkrečių faktų, istorinių detalių, dalyje kūrinio kalbama pirmuoju asmeniu. Nors ir nereiškiama atvirai, bet autobiografinė sutartis su skaitytoju akivaizdi.

Autorius aprašo vieną iš skaudžiausių jam ir visai lietuvių tautai įvykių – vienerius Antrojo pasaulinio karo metus. Jo siekis – atskleisti lemtingo istorinio įvykio sūkuryje atsidūrusio žmogaus situaciją, jo poelgius ir jausenas. Nors B. Gaidžiūnas nelinkęs gilintis į personažų vidinį pasaulį, tačiau karo akivaizdoje atsidūrusio žmogaus drama juntama per aprašomus aplinkos vaizdus ir paties pasakotojo reakcijas.

B. Gaidžiūnas perteikia laiko ir žmogaus sankirtą, stebėtojo vertinimus. Rašytojas J. Švaistas, patyręs net du karus, memuaruose *Dangus debesyse* karo nuotaikas vaizduoja iš labai arti. Rašytojas Pirmojo pasaulinio karo metais tarnavo karininku, todėl knygoje perteikia savo patirtį ir besikuriančios Lietuvos valstybės situacijos vertinimus.

Knygos pradžioje esanti antraštė skelbia, kad tekstas yra „Autoriaus išgyvenimai 1918-1919 metais“. Tokia nuoroda – tai tiesioginė ir atvira su skaitytoju sudaryta autobiografinė sutartis vertinti šią knygą kaip atsiminimus, ieškoti joje realybės atspindžių, autoriaus gyvenimo detalių. Jau antraštėje pažymėtas konkretus laikas – vieneri metai, o tiksliau dvidešimties mėnesių laikotarpis. Pasakojimas retrospektyvus, ko iš memuarų ir yra reikalaujama. Knyga pasirodė 1967 m., autoriui sulaukus 76 metų. Tai brandžios asmenybės, žymaus lietuvių rašytojo, rašymo momentu išeivio, kaip ir daugelis lietuvių inteligentų pasitraukusio į JAV, kad išvengtų tremties į Sibirą, atsiminimai. Knygoje aprašyti bene per penkiasdešimtmetį nutolę įvykiai ir išgyvenimai. Tai turi įtakos praeities vertinimui. Autorius rašo turėdamas kur kas daugiau patirties, daug išgyvenęs. Būdamas rašytoju kuria literatūrinius memuarus: naudoja daug dialogų, smulkiai aprašo vidines ir išorines veikėjų ypatybes, vaizdingai piešia gamtą. Atsiminti tokių smulkmenų nėra įmanoma, todėl akivaizdu, kad memuarai nėra dokumentiniai. Grožinės literatūros elementų gausa tekste rodo, kad tai beletrizuoti dialoginiai atsiminimai apie besikuriančią Lietuvos valstybę.

Daugelis išeivijos memuaristų siekia paliudyti ateinančioms kartoms viską trypiantį ir žmoniją naikinantį istorijos faktą. S. Yla aprašo skaudžią XX amžiaus žmogaus patirtį – tremtį ir gyvenimą koncentracijos stovyklose. Autorius – vienas iš tų, kurie išdrįso dar kartą išgyventi siaubą keliančius įvykius atsiminimų knygoje *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*. Tą pačią patirtį knygoje *Dievų miškas* perteikė ir lietuvių klasikas Balys Sruoga. Jo atsiminimai labiau beletrizuoti, remiamasi ironija, grotesku, geriau jie žinomi ir plačiajai visuomenei. S. Ylos knyga rašoma ramesniu stiliumi, daug dėmesio skiriama psichologinei stovyklos atmosferai atskleisti, piešti žmonių ir „žvėrių” portretus. Atsiminimai buvo išleisti 1951 m., praėjus keleriems metams po

kaceto išgyvenimų (S. Yla buvo išvaduotas 1945 m.). Todėl knygoje pavaizduoti įvykiai atrodo gyvi ir realūs.

Knygos viršelyje yra prierašas: kaceto pergyvenimai. Šią frazę galima laikyti atvira ir tiesiogine autobiografinės sutarties su skaitytoju forma. Tekstas, besiremiantis pergyvenimais, patirtimi, vadinamas memuarais. Todėl juose galima ieškoti tikrovės atspindžių, vertinti remiantis memuarinės literatūros kriterijais. Pasakodamas asmens nužmoginimo istoriją, gilindamasis į žmogaus vidines jausenas autorius tekste ne kartą kreipiasi tiesiogiai į skaitytoją. O knygos įžangoje teigia: „<…> pavedu skaitytojui šiuos užrašus" (Yla 1991: 6).

Memuarai gimsta iš noro išsivaduoti nuo slegiančio skausmo dar kartą prisimenant ir pakartojant tai, kas neleidžia ramiai gyventi. Tokio pobūdžio yra Jono Aisčio knyga *Apie laiką ir žmones*. Ją galima pavadinti literatūriniais memuarais ar netgi atsiminimais iš literatūrinio gyvenimo. Veikalas pasirodė praėjus beveik dvidešimtmečiui nuo poeto išvykimo iš Lietuvos – 1954 metais. Visą tą laiką jis jautė begalinį tėvynės ilgesį, o viename iš laiškų rašė: „Būti poetu ir likti be savo žemės yra gal daugiau negu fizinė mirtis, ypač tokiam kaip aš" (iš laiško Vyt. Sirijos Girai) (Kubilius 1999: 182). Kaltė ir skausmas J. Aisčio memuaruose apgaubiami ilgesio ir nostalgijos nuotaikomis. Tokiu būdu prasiveržia atsiminimų autoriaus – poeto lyrinis santykis su pasauliu. J. Aisčio memuaruose vyrauja subjektyvumas.

Nors kritikai nevengia knygos *Apie laiką ir žmones* įvardyti kaip atsiminimų, tačiau atviros ir tiesioginės sutarties su skaitytoju knygoje autorius nėra padaręs. Tekste jis kalba pirmuoju asmeniu, laiškuose prisipažįsta rašantis prozą (Kubilius 1999: 207), daugelyje vietų fiksuoja prisiminimo procesą: „Atsimenu Maironį, Jakštą, Tumą…" (Aistis 1954: 9), „Atsimenu "Keturių vėjų" teismą" (Aistis 1954: 11), „Prisiminęs Miškinį, pasijuntu likęs vienas, kaip pirštas" (Aistis 1954: 80). Autoriaus prisiminimai dažnai kyla iš žvilgsnio: „Štai dabar žiūriu į amžinai nurimusio Kazio Binkio fotografiją ir matau jį basą <…>" (Aistis 1954: 7). Arba minties šuolio: „<…> kai prisimenu laiką, noriu <…>" (Aistis 1954: 8), „Labai dažnai pagalvoju apie savo klasę" (Aistis 1954: 83). Tokia užrašų forma ir minėtieji faktai leidžia J. Aisčio knygą laikyti memuarais ir tikėtis iš jų tikrovę atitinkančių liudijimų. Kai kurie kritikai, tarp jų ir A. Nyka-Niliūnas (1996: 319), pabrėžia lyrinę knygos prigimtį, todėl faktų autentiškumo ir objektyvumo joje mano esant tiek, kiek jų yra poezijoje. Tačiau literatūriniai memuarai tuo ir išsiskiria, kad beletristinių elementų juose daugiau nei tikslių duomenų.

Puikiu literatūrinių memuarų pavyzdžiu tampa Mykolo Vaitkaus memuarinės knygos. Atsiminimuose autorius perteikia patyrimus ir faktus apie pažintus ir brangintus žmones, save, dvasininkų luomą bei kultūrinį Lietuvos gyvenimą. Nors atsiminimai padalyti į atskirus tomus, bet jie susiję – tai ištisa M. Vaitkaus gyvenimo epopėja. M. Vaitkaus knygose autobiografinė sutartis su skaitytoju atvira ir tiesioginė: kiekvieno tomo pradžioje yra paantraštė –

atsiminimai. Tai rodo kūrinių retrospektyvumą. Be to, rašytojas kalba pirmuoju asmeniu ir daugelyje vietų deklaruoja savo kaip dvasininko vietą to meto Lietuvos gyvenime ir kūrinio erdvėje. M. Vaitkus rašo, pasakoja turėdamas prieš akis adresatą, kurio konkrečiai neįvardija, bet vadina tiesiog skaitytoju: „bet skaitytojai patys supranta, jog, norint čia pateikti apypilnį <…> siluetą, tas pasikartojimas nebus nuodėmė" (Vaitkus 1968: 117). Rašytojo požiūrį į skaitytoją atskleidžia tekste pasitaikantys komentarai, rašymo momento svarba. Autorius bendrauja su adresatu, paaiškina jam savo rašymo žingsnius. „O dabar atgal į senąjį mieląjį Kauną ir sunkiai atsistatančiąją Tėvynę" (Vaitkus 1968: 98), – pareiškia autorius vieno skyriaus pabaigoje. „Ir tam kartui atsisveikinu su mielaisiais Bičiūnais ir einu ieškot naujų įdomių pažinčių" (Vaitkus 1968: 206), – skaitytojui patikslinimą pateikia M. Vaitkus. „Bus apie tai gana! Tad atsisveikinu su ta opera ir jos kūrėju, gal visam... O kaip su ponia Kipriene?" (Vaitkus 1968: 287), – su skaitytoju tariasi rašytojas. „Ne kaip koks rimtas liudytojas, o vien kaip paprastas žmogus" (Vaitkus 1968: 12), – skaitytoją apie galimą knygos ribotumą įspėja autorius. Panašių pavyzdžių yra daugiau.

Visuomenei yra įdomūs memuarai, kurių autorius žinomas, nusipelnęs žmogus, turintis, ką papasakoti, gebantis sudominti skaitantįjį. Tyrinėjant tokio pobūdžio kūrinį svarbi išlieka, pasak Ph. Lejeune`o, **autoriaus pozicija rašymo momentu**: kuo jis tapęs, ką pasiekęs. Lyginant literatūrinių memuarų autoriaus poziciją su jau aptartais dokumentiniais memuarais išryškėja didelis pokytis. Literatūrinių memuarų autorius nebėra politinės terpės atstovas. Jis karininkas, redaktorius, kunigas, rašytojas. Profesinė priklausomybė, kaip ir memuarai subjektyvėja. Palyginti pasakotojo dabartį su aprašomuoju laikotarpiu yra vienas iš darbo uždavinių. Tai turi įtakos reflektuojamam momentui pabrėžti. Nuo dabartyje ir praeityje užimamos pozicijos priklauso įvykių ir asmenų vertinimas.

B. Gaidžiūno memuaruose veikiantis pasakotojas, gana jaunas 39 metų amžiaus vyras, dirbantis redaktoriumi ir gyvenantis arti lietuviškų to meto problemų bando įprasminti dar šviežius išgyvenimus, netolimą praeitį – vienus metus ir vieną savaitę. Pasakotojas pateikia dešimties metų senumo įvykius ir suteikia informacijos apie save – atsiminimų personažą, jauną tuo metu agronomu Lietuvos miesteliuose ir kaimuose dirbantį vyrą. Kūrinys pradedamas žinia apie prasidedantį Antrąjį pasaulinį karą ir baigiamas tokia pat žinia, tik apie kur kas daugiau vilčių teikiantį Vokietijos ir SSRS karą. Knygos turinį sudaro tarp dviejų karų atsidūrusio žmogaus situacija. Įvykiai pateikti žiūrint autoriaus akimis, pabrėžiama tai, kas buvo aktualu tuo metu agronomu dirbančio žmogaus gyvenime. Kruvinieji metai ir viena savaitė kiekvienam lietuviui regima per agronomo sąmonę, t.y. skaitytojas nemažai sužino apie vykusius žemės ūkio pokyčius: kaip buvo dalijama žemė sovietmečiu, naikinami pavieniai ir kuriami tarybiniai ūkiai, ką išgyveno be pastogės paliekami ūkininkai. Autorius akcentuoja kaimo žmonių grupės gyvenimo karo metais faktus. Šiek tiek sužinome ir apie miestuose veikusių valdžios atstovų politinę veiklą. Autorius

pasakoja, kaip gyveno ir dirbo Kaune, Vokietijos ir Latvijos pasieniuose, Vievyje, Trakuose ir t.t. Kelionės iš miesto į miestą leidžia pasakotojui aprėpti platesnę okupuotos Lietuvos erdvę, pamatyti daugiau įvykių ir žmonių reakcijų.

Bandymas rašyti atsiminimus ir dar kartą išgyventi patirtą siaubą yra tarsi terapija, siekis palengvinti dvasines kančias išsisakant, išsikalbant, dar kartą išgyvenant praeitį atsiminimuose. Tekste *Žmonės ir žvėrys Dievų miške* pasakoja JAV vienuolyne kunigu tarnaujantis, rašymui atsidėjęs S. Yla. Jis vaizduoja save kiek jaunesnį dvasininką, patekusį į smurtu ir prievarta alsuojančią koncentracijos stovyklą. Būdamas ne tik kunigas, bet ir rašytojas autorius nešykšti beletristinių detalių – dialogų, smulkių veikėjų išorinių ir vidinių savybių aprašymo, meninių priemonių panaudojimo. Rašydamas atsiminimus, S. Yla rėmėsi ištraukomis, kurias išsinešė iš lagerio. Jos yra sąsaja tarp autoriaus praeities ir rašymo momento. „Kai dabar sklaidau ištraukas, išsineštas iš kaceto, darosi suprantama, kodėl pasirinkau tas, kurios tuomet žmogų stiprino" (Yla 1991: 130), – teigia pasakotojas. Citata atskleidžia autoriaus išgyvenimus ne tik kacete, bet ir po šešeto metų bandant rašyti apie tai knygą. S. Yla išgyvena praeitį dar kartą, bando suprasti save tuomet ir dabar. Tuo šie atsiminimai skiriasi nuo kitų memuarų: autorius ne tik prisimena ir užrašo, pasakoja, jis nagrinėja, bando suvokti elgesį, jausenas, įvykius. Knygoje atskleidžiamas niekinamo ir žlugdomo individo tikslas – išlikti žmogumi.

S. Ylos žvilgsnis aprėpia ganėtinai trumpą laiko tarpą – keletą metų (1943 – 1945). Pasakojimas pradedamas su atvykimu į stovyklą ir baigiamas visišku išsilaisvinimu – ir fiziniu, ir dvasiniu – iš nužmogintos būsenos. Tai žymi autoriaus pasitraukimas į Vakarus. Vaizduojamas erdvės plotas taip pat nėra platus – daugiausia tai vadinamasis Dievų miškas, arba Štuthofo stovykla, ir jos apylinkės, taip pat keletas Lenkijos miestelių, kuriuose S. Yla su likimo draugais trumpam apsigyveno po išsivadavimo iš lagerio. Šio laiko tarpo ir erdvės pasirinkimas atsiminimams kilo iš negalėjimo tylėti. Kančia ir susidūrimas su nužmoginimu nepalieka individo nepaliesto: kūno žaizdos užgyja greitai, dvasiai pagyti reikia kur kas daugiau laiko. Autoriaus pasakojimo objektas labai platus – tai tūkstančiai įvairių tautybių, socialinių klasių žmonių: tai lietuviai, lenkai, latviai, estai, rusai, žydai ir kt., tai inteligentai ir nusikaltėliai, profesoriai ir paprasti darbininkai, moterys ir vaikai, tai civiliai ir kariai, taip pat tai kankiniai ir budeliai, žmonės ir „žvėrys".

Kai kurie memuarai pasižymi ypatingu literatūriškumu, netgi lyriškumu. Tokio kūrinio poziciją užima J. Aisčio memuarai. Rašydamas atsiminimus, rašytojas lieka prie savo meninės prigimties – suteikia kūriniui poetinę formą. J. Aisčio memuaruose pasakotojas yra stebėtojas, vertintojas ir dalyvis, pateikiantis savo įvykių versiją. Jis yra subrendęs, penkiasdešimties sulaukęs vyras, galintis pažvelgti į savo praeitį giliu, visa aprėpiančiu, o kartu ilgesio kupinu žvilgsniu. Jis daug pasiekęs, visų vertinamas, pagrindinius gyvenimo kūrinius išleidęs poetas. Jis prisimena savo

jaunystės metus, gyvenimo ir kūrybos pradžią. Toks pasakojimo laikas „suidealina" prisiminimus, ilgesys juos pagražina, o skausmas ir kaltė priverčia griebtis ironijos.

Jau knygos pavadinimas nuteikia apmąstymams, nurodo eseistinę, lyrinę teksto prigimtį. Dvi sąvokos panaudotos antraštėje leidžia žvelgti į kūrinį ganėtinai plačiu žvilgsniu. J. Aisčio knygoje laikas suvokiamas kaip praeinamybė, nusinešanti dvasinį turtą, brangius ir artimus žmones, tačiau paliekanti gražius prisiminimus. Šis laikas aprašomas su ilgesiu, graudesiu ir nostalgija.

Iš ilgesio, nostalgijos ir noro sugrįžti gimsta M. Vaitkaus atsiminimų knygos. Kitaip nei B. Gaidžiūno, St. Ylos ar J. Aisčio, M. Vaitkaus atsiminimuose aprašomas daug platesnis laikotarpis. Memuarai pradedami vaikystės vaizdais, o baigiami pasiruošimu kelionei į Vakarus, taigi apima 1890-1944 metus. Pagrindinis knygų veikėjas – pats poetas ir dvasininkas, memuaruose kalbantis pirmuoju asmeniu. M. Vaitkaus atsiminimai parašyti maždaug per dešimtmetį. Įvykiai knygoje yra net pusės amžiaus senumo. Juos užrašė subrendusi, visiškai susiformavusi, savo gyvenimo pabaigą jaučianti asmenybė (knygų pasirodymo metu M. Vaitkui buvo 79-89 metai). Bėgdamas nuo galimo bolševikų teroro 1944 metais autorius pasitraukia iš Lietuvos. Atsidūrus saugioje vietoje, kyla noras pasidalyti skaudžia patirtimi, papasakoti tai, ką matė, girdėjo, kur dalyvavo. Gyvenimui pasisukus į antrąją pusę, daugelį dalykų žmogus vertina kitaip. Be to, gyvenimas svetimame krašte sukelia ilgesingus jausmus: „<...> štai čia kažkur taip toli nuo jos... Ir vienas, vienas svetimam krašte, tarp svetimų žmonių" (Vaitkus 1962: 6). Apie savo apsisprendimą rašytojas kalba pirmojo tomo įžangoje: „Tad skrisiu ten atgal į savo praeitį, į pačią jos aušrą, susirasti to, kas yra man buvę, susisieti glaudžiai ir, sugrąžinus laiko tėkmę atgal, vėl perplaukti gyvenimo upe nuo savo pradžios iki šiandien..." (Vaitkus 1962: 6-7). Šie kunigo, rašytojo žodžiai dar kartą įrodo, kad gyvenimo pabaigoje žmogui kyla noras įprasminti savo gyvenimo kelią, nuveiktus darbus, dar kartą išgyventi tai, kas kelia ilgesį – savo praeitį.

Aptarus autoriaus situaciją, skirtį tarp pasakotojo ir aprašomojo subjekto, verta pabrėžti **laiko modelį**, natūraliai atsirandantį rašant memuarus. Atsiminimams, pasak V. Kubiliaus, būdinga laiko kaita, kuri *dabar* ir *čia* pasakoja apie gyvenimą *tada* ir *ten*. Tai tiesiogiai susiję su žmogaus ir laiko refleksijos būdu.

B. Gaidžiūno memuaruose dažnai minimas žodis *šiandien*, nurodantis atsiminimų rašymo laiką, autoriaus poziciją. Rašoma šiandien, gyvenant egzilyje, matant, kaip lietuviai ilgisi tėvynės ir laisvės. Tekstas išduoda ateities viltį. Autorius vartoja įvardį *mes*, kalba visos tautos vardu, nes gyvai prisimena tai, kas vyko užklupus karui. Toks laiko skirstymas į *tada* ir *dabar, šiandien* knygoje be galo ryškus. Minėdamas vokiečių ir rusų ketinimus Lietuvos atžvilgiu – pasidalyti ją tarpusavy, autorius pateikia tam tikrų abejonių: „Tiesa, tokio susitarimo buvimu daug kas tada abejojo ir nenorėjo tikėti. Tik dabar, paskelbus slaptuosius <...> dokumentus, paaiškėjo <...>"

(Gaidžiūnas 1950: 8). Žodis *tada* nurodo Antrojo pasaulinio karo pradžią, o *dabar* yra rašymo momentas, kai autorius toli, kai išaiškėję daugelis dalykų ir kai vertinti galima jau kitokiu žvilgsniu. Rašytojas neslepia savo žinojimo. Jis nori pasidalyti turima informacija su pasauliu, išsakyti slegiantį skausmą: „Kokiu akiplėšišku būdu siekiama tikslo, šių eilučių autorius nori papasakoti“ (Gaidžiūnas 1950: 22). Tekste užčiuopiamas daug platesnis laikas, liečiami įvykiai, atsitikę Lietuvoje per tą dešimtmetį, kuris skiria rašymo momentą nuo aprašomojo įvykio laiko: „Kai rašau šiuos žodžius, jau eina dešimtieji metai. Per tą laiką vėl daug didelių ir baisių įvykių skriaudė Lietuvą“ (Gaidžiūnas 1950: 115). Tačiau detaliai aprašyti šio laikotarpio autorius nesiima. Pamini jį lyg motyvaciją, jog apie tokius įvykius verta kalbėti viešai. Pasirinktas rašymo laikas – prabilti po dešimtmečio taip pat motyvuojamas: veiksmo vykimo laiku tie įvykiai neatrodė tokie beviltiški ir žalingi, tik po tam tikro laiko tarpo paaiškėjo, kad trėmimai, smurtas ir skriaudos nesibaigia, jos padarė nepataisomos žalos, ne vieną privertė pasitraukti iš gimtojo krašto, palikti tai, kas brangiausia. Supratimas apie padaryto Lietuvai ir lietuviams nusikaltimo mastą atėjo tik būnant toli nuo tėvynės ir artimųjų, bet vis dar girdint apie jų patiriamas kančias ir nelaisvę.

J. Aisčio atsiminimų tekste ryškiai išskirta *čia* ir *dabar*, t.y. 1954 m., būtis, bei *ten* ir *tada*, t.y. tarpukario egzistencija. Tokie sakiniai kaip „Tos ydos neatsikračiau iki šios dienos” (Aistis 1954: 59), „Tada mūsų žmonės gebėjo jaudintis <…>” (Aistis 1954: 108), „ <…> daug dalykų, kuriuos *mes šiandien skaitome*, kaip prabloškiančią naujieną, jau tada jo yra daug aiškiau ir daug tiksliau pasakyta” (Aistis 1954: 100), „<…> mes gi tada gyvenome epiškai plačius laikus <…>” (Aistis 1954: 146) ir t.t. skirtumą tarp dviejų laikų ir erdvių sustiprina. Dažnai kyla įspūdis, kad praeities laikai daug geresni, jų pasiilgstama. Tada jausta giliau, išgyventa intensyviau, matyta plačiau. O rašymo momentas vaizduojamas kaip niekuo neypatinga egzistencija. Toks vertinimas atskleidžia autoriaus vidinio pasaulio nerimą ir būdingas svetimame krašte priverstam gyventi žmogui. Juntamas rašymo momentas, buvimas prisiminimo būtyje. Kartojami žodžiai „neprisimenu”, „dabar gerai nepamenu” (Aistis 1954: 143), „o gal atvirkščiai, tik žinau, kad iki pietų vienaip, o po piet kitaip” (Aistis 1954: 131) ir pan. Tokiu būdu parodoma memuarų ribotumo problema. Daugelis reiškinių tėra fikcija, autoriaus vaizduotės vaisius. Juk atmintis nėra visagalė, dažnai užmirštama, o ypač tai, kas skaudina.

M. Vaitkaus memuarams taip pat būdinga laiko kaita tarp *čia* ir *dabar*, *ten* ir *tada*. Įprastą prisimenamų praeities įvykių laiką knygose dažnai sutrikdo intarpai iš ateities. „Tačiau dabar, kada jinai iš pasaulio amžių amžiams išnyko, man, stovint, prie atviro savo kapo, kokia miela jinai jaunystės aušros spinduliuose!..“ (Vaitkus 1962: 20), – savo susižavėjimą gimtojo miesto bažnyčia pateikia autorius. Akivaizdus M. Vaitkaus nusistatymas laiko atžvilgiu: tai, kas prisimenama, yra praeitis – *tada*, o *dabar* – tai autoriaus dabartinis gyvenimas toli už Atlanto. „Veizdėdamas dabar į tą tolimą, jauną, kvailą praeitį, dievaž, kaip aš tau dėkingas!“ (Vaitkus 1962:

210), – nuoširdžiai seseriai už pasiaukojimą dėkoja rašytojas. Toks laiko paskirstymas tarp *čia* ir *dabar* – XX a. II pusė, JAV ir *ten* ir *tada* – XX a. pradžia Lietuvoje – leidžia atskirti pasakotoją ir veikėją. Veikėjas – tai iš pradžių dar jaunas, nepatyręs, kartais nelogiškus sprendimus priimantis žmogus, kuris vėliau tampa brandžia asmenybe, poetu ir kunigu. Pasakotojas – tai jau senyvo amžiaus, daug patirties turintis, dvasininku JAV tebetarnaujantis ir didžiulį ilgesį tėvynei jaučiantis individas. Ta skirtis jaučiama, kai imami vertinti įvykiai. Vienaip juos pateikia atmintis, kitaip jau subrendusi ir patyrusi sąmonė. „Šiandien, po beveik 26 metų, esu linkęs manyti, jog iš anų dviejų ponų gal ne rusas tą dieną buvo mūsų reikalui toks kietas, o lietuvis“ (Vaitkus 1972: 105), – dar kartą praeities įvykį iš dabarties pozicijų bando vertinti autorius. „Dabar A. Stulginskis yra paleistas iš tremties ir turi tarnybą netol Kauno“ (Vaitkus 1972: 50), – šiandienos informaciją į praeities įvykius įterpia M. Vaitkus. „Viešai taręs amžinatilsį keliem brangiesiem, grįžtu prie gyvųjų. Gyvųjų anuomet. O dabar? Dabar jau kai kurie jų yra iškeliavę anapus. Anuomet ir jie buvo mano naujieji pažįstamieji“ (Vaitkus 1968: 240), – akivaizdžiai laikų kaitą dar kartą pademonstruoja rašytojas. „Kai po tiek daug metų miniu tą įvykį, klausiu save, kokį, bent išviršinį, įspūdį man anuomet padarė tuodu poetai?“ (Vaitkus 1968: 88), – atminties ribotumą bei skirtį tarp įvykio ir jo užrašymo momento atskleidžia autorius. Rašytojas tekstu deklaruoja žmogiškos atminties ribotumą, kai spragas papildo patirtis ir vaizduotė. Daugelyje vietų M. Vaitkus prisipažįsta, jog po pusės amžiaus ne viską atsimena. „Šiandien nebeatsimenu” (Vaitkus 1968: 23), „Apie ką anąkart kalbėjovos, nūn nebeatsimenu tiksliai” (Vaitkus 1968: 56), „Ir dar, ir dar apie kažką, ko dabar visai nebeatsimenu” (Vaitkus 1968: 65), – teigia autorius. Jis pažymi rašymo, dabarties momentą – šiandien, dabar, nūn – ir toli likusią praeitį, kurią dažnai įvardija – prieš penkiasdešimt, keturias dešimtis metų ir pan. Ph. Lejeune`as pabrėžia, kad neįmanoma atpasakoti viso gyvenimo. Todėl kiekvieniems atsiminimams būdinga faktų atranka: atliekama atminties ir atliekama rašytojo. Jau pirmosios atsiminimų knygos įžangoje M. Vaitkus pabrėžia: „Tačiau lasysiu ne visus gyvenimo momentus, o daugiau šviesiuosius krislus, ir iš tų – pirmiausia, kas gražu, netgi kas labiau ar mažiau meniškai gražu“ (Vaitkus 1962: 7). Karas, varymas iš namų, tremtis – tai temos, kurių nepavadintume gražiomis, tačiau jos yra M. Vaitkaus atsiminimuose. Tikriausiai todėl, kad tai neišvengiama, nepamirštama ir būtina aprašyti, kaip netikėtai į žmonių gyvenimą įsiveržusį ir visiškai jį pakeitusį faktorių. Rašytojas, memuaristas iš atrinktų faktų dėlioja savo įsivaizduojamo praeities gyvenimo paveikslą. XX amžiaus žmogui be visa aprėpiančių istorinių kataklizmų tai nėra įmanoma. Daugelyje memuarų vietų autorius pabrėžia, kad turi kur kas daugiau pasakyti, tačiau čia tam ne vieta ir ne laikas. „Ilgą, svarbią, gražią metų eilę noriu sutalpinti šioj knygoj. Čia smulkiai nevaizduosiu visos tos laisvosios tėkmės. Tai padarys jaunesnieji. O aš pasitenkinsiu vien tom smulkmenom, kur ryškiai įstrigo mano dvasioj“ (Vaitkus 1968: 5), – faktų atrankos būtinybę dar kartą patvirtina M. Vaitkus. Apskritai, iš tokio pobūdžio

beletristinių atsiminimų tikslaus faktorgafiškumo tikėtis neverta, o ir pats autorius, kaip matyti iš citatos, to nesiekia. Jo tikslas, pasak A. Nykos-Niliūno (1996: 28), „atkurti istorinę bei psichologinę atmosferą, t.y. pasakyti, kas iš tikrųjų vyko arba tuo metu atrodė, kad vyko“.

Kaip ir kiekviename memuariniame kūrinyje, taip ir J. Švaisto knygoje *Dangus debesyse* pusės amžiaus laiko tarpas, skiriantis 1918-1919 metus nuo 1967-ųjų ir pagyvenusio žmogaus atmintis natūraliai atrenka faktus. Norėdamas atskleisti sau kaip karininkui svarbų gyvenimo tarpsnį, autorius konstruoja memuarus pagal tam tikrą schemą. Vieni faktai ir įvykiai atmetami, kiti pabrėžiami. „Kai grįžtu į anuos laikus, daugiau sutemų nei prošvaisčių pajuntu savo sieloj“ (Švaistas 1967: 7), – rašymo momentą, kiek nutolusį nuo išgyvenimo laiko liudija rašytojas. Tokių laiko nuokrypių galima surasti ne vieną: „Gal kitą kartą apie tai. Dabar nenoriu per daug nukrypti į šalį“ (Švaistas 1967: 11). Rašytojas aiškiai nusibrėžęs ribas, apie ką ir kiek kalbėti ir jų peržengti nėra linkęs. „Šiandie, kada apgalvoju ir rašau apie tai, beveik nebetikiu, kad aš ten buvau“ (Švaistas 1967: 27), – iš tolimo atstumo vertina autorius. Rašymo momentu, kai pavojus jau nebegresia, rašytojui sunku patikėti savo poelgių realumu. „Vadinamieji didieji įvykiai, kuriuos čia prabėgom paliečiau, tuomet visai nežinomi man buvo. Vėliau apie juos patyriau. Įterpiau dabar dėl logiško būtinumo“ (Švaistas 1967: 191), – tokiais naracijos intarpais autorius neleidžia užmiršti, kad tai, ką skaitome, yra memuarai, konstruojami rašančiojo atminties ir išminties. „Po dviejų metų vėl teko išgirsti tą pačią istoriją“ (Švaistas 1967: 193), – visažiniu pasirodo pasakotojas. Jo rašančioji sąmonė aprėpia visus tolimos ir artimos praeities įvykius, todėl lengvai jais disponuoja. „Šiandie, be abejo, visai nuoseklus būtų klausimas: kodėl gi niekas nesiskundė ir nekėlė aikštėn visų tų niekšybių? Anų laikų akimis žiūrint, visai kitaip atrodė. Žmonės tiek buvo įbauginti“ (Švaistas 1967: 302), – regime logišką autoriaus vertinimą, požiūrį iš dviejų taškų, rašymo momento ir praeities, jauno karininko ir senyvo žmogaus akimis.

Kūrinio laiką ir erdvę įrėmina **pradžia ir pabaiga**, kuri, pasak kultūrologo V. Kavolio, memuariniams tekstams ypač svarbi. Pradžioje dažniausiai pateikiamas įvykis, kuris paverčia individo gyvenimą prasmingu, o pabaigoje sužinome, kuo individas tapo perėjęs per tam tikrą įvykį ar vėl išgyvenęs savo istoriją. Tai įprasmina tekstą, tačiau yra būdinga ne visiems, bet tik chronologiniams memuarams. Be to, tai yra neatsiejama laiko ir žmogaus refleksijos dalis.

B. Gaidžiūno memuaruose liudijama lietuvių tautos karo metų situacija, piešiamas skriaudžiamo ir niekinamo žmogaus paveikslas. Atsiminimai rašomi pagal tam tikrą sistemą, pasižymi aiškia struktūra. Knygoje tiksliai apibrėžta pradžia ir pabaiga. Kūrinys pradedamas teksto atkarpa, kurioje išsakytas knygos moto: „Tada, kai svetimieji mus pradėjo skaudžiai mindyti, su ašaromis, maldomis, naujai kylančiu laisvės ilgesiu ir pasiryžimu gimė š v e n t o j i k o v a. / Ji pareikalavo labai daug aukų. Ir šiandien galime drąsiai teigti, kad tauta, nors ir labai grubių kančių keliu eidama, nepalūžo ir garbės neprarado. Tai mūsų stiprybė ateičiai ir įrodymas, kad tikrai

esame verti laisvės“ (Gaidžiūnas 1950: 5). Citata yra viso kūrinio santrauka, svarbiausia mintis. Joje ryški emocinė lietuvio reakcija į tėvynės okupaciją. Atsiminimuose žala lietuviui atskleidžiama įvairiomis formomis. Juk ir pati knyga, apimanti konkretų laiko tarpą, pradedama tada, kai „svetimieji mus pradėjo mindyti“, t.y. 1939 m. rugsėjo 1 d., kai prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, kaip nurodyta pirmajame knygos skyriuje. Atsiminimų pabaiga, pasak V. Kavolio, demonstruoja tam tikrą rezultatą, įvykių pakeistą personažą. Paskutiniame B. Gaidžiūno memuarų skyriuje pabrėžiamas laikas: „Kalendorius rodo 1941 metų birželio mėnesio 22 dieną. Praėję lygiai vieneri metai ir viena savaitė“ (Gaidžiūnas 1950: 182). Tai Vokietijos ir SSSR karo pradžia, savotiška viltis lietuvių tautai išsivaduoti iš rusų okupacijos. Su rūpesčiu klausiama: „Ar greit bus nutiestas kelias į jų laisvę?“ (Gaidžiūnas 1950: 182). Autorius vartoja įvardį „jie“, „jų“. Taip jis atsitolina nuo kenčiančiųjų, nepriklauso jų tarpui. Rašytojas stebi ir vertina iš tolo, iš tam tikro laiko atstumo, būdamas ateityje, lyginant su aprašomuoju laikotarpiu. Jis rašo gyvendamas toli nuo tėvynės, būdamas savotiškai laisvas, nei tremtyje Sibire, nei okupuotoje Lietuvoje.

J. Švaisto memuarai – tai nelengvas bandymas sudėtingu šaliai laikotarpiu sugrįžti į paprasto gyvenimo vėžes. Knyga pradedama Maironio moto: „Kiek atsiminimų-atsitikimų, / Gyvų kitados, / Vienas už kito brėško ir švito / Anapus ribos!..“ (Švaistas 1967: 5). Citata atskleidžia rašytojo požiūrį į jo pasirinktą atsiminimų žanrą. Ji yra tam tikra knygos atsiradimo motyvacija. Žmogaus gyvenimas paremtas atmintimi, gebėjimu atsiminti. Reikšmingi išgyvenimai iškyla net po daugelio metų, praslinkus pusei žmogaus gyvenimo. Kad nepasiklystų išgyvenimų gausoje, autorius nubrėžia ribas ne tik knygos antraštėje, bet ir pirmoje atsiminimų dalyje: „Savo atsiminimų pradžią ženklinu data: 1918-ji metai. Sausio 5 diena. Tai svarbus ir reikšmingas mano gyvenime posūkis“ (Švaistas 1967: 7). Tuo metu autorius nusprendžia pasitraukti iš karininko pareigų rusų kariuomenėje ir vėl tapti civiliu. Knygos pabaigoje tarsi vėl grįžtama į pradžią: „Šią knygą baigiu laikotarpiu, kada atsipalaidavau iš vienos kariuomenės ir įsijungiau į antrąją – savąją, Lietuvos“ (Švaistas 1967: 325). Personažas nepasiekia tiesioginio rezultato. Jo planus pakoreguoja istorija – susikūrus Lietuvos valstybei, jis stoja ginti savo tautos.

J. Aisčio memuaruose pasakojama apie tai, kas jau seniai tapo negrįžtama praeitimi, bet gyva prisiminimuose. Knygoje nepateikiama chronologinė istorija. Memuarai yra ganėtinai fragmentiški, sudėlioti iš atskirų straipsnių apie įvairius žmones ir reiškinius. Autorius pradeda informatyvia pastraipa, kuri tampa įvadu į visus prisiminimus, kartu tam tikru pasiaiškinimu ir paaiškinimu: „Visa, kas negrįžtamai pasitraukia – laikas ir žmonės – nusidažo ypatingomis spalvomis. Kai pamanau apie laiką, man gaila jo, ir gaila ne dėl to, kad jisai nebegrįš, bet kad aš jojo, rodos, nemačiau. Kai prisimenu žmones – jųjų daugiau jau nėra, - jaučiuosi kaltas, kad nemokėjau jų tinkamai pažinti ir įvertinti…” (Aistis 1954: 7). J. Aistis dar kartą patvirtina pagrindinius kūrinio objektus – laiką ir žmones, kartu nusako knygos nuotaiką: lyrizmas ir

nostalgija. Teksto pradžioje motyvuojamas objekto pasirinkimas. Gailimasi dėl veltui praleisto taip greitai praeinančio laiko ir jaučiama kaltė dėl neatidumo ir menko dėmesio artimui. Pirmas skyrius ne tik pradedamas, bet ir užbaigiamas panašaus pobūdžio pamąstymais apie minėtąsias kategorijas: „<…> kai pagalvodavau, kad ten kada nors grįžęs jau nebematysiu tų mielų veidų, tai man akyse prabėga tie visi laikai ir žmonės, <…> kurie jau niekad nesugrįš ir neskambės kitaip, kaip tiktai atsiminimuose" (Aistis 1954: 39). Teksto tonacija sentimentali ir skausminga. Iškyla išeiviškoji situacija: kalbama apie grįžimą į gimtąją žemę. Kaip ir daugelyje emigravusių ne savo noru lietuvių veikaluose, taip ir pastaruosiuose memuaruose praeičiai suteikiama idealumo. Lietuva pasakotojui vis dar atrodo tas pats tarpukario Kaunas su mielais širdžiai žmonėmis. Ši situacija sukelia skausmą, iš kurio išsivaduoti siekiama rašant atsiminimus apie konkretų laiką ir žmones. Visi šie prisiminimai kyla savaime, nes tai, kas buvo ir tai, ko neteko, autorius laiko pačiu geriausiu savo gyvenimo tarpsniu. „Vien dėl jų, atrodo, vertėjo gyventi, vien dėl jų vertėjo padaryti šis graudus ir neprasmingas žygis, vien dėl jų vertėjo kęsti visą šio laiko negandą. Vien dėl jų ir mano gyvenimas gal bus šio to vertas" (Aistis 1954: 39), – skaudžiai egzilo egzistenciją konstatuoja J. Aistis. Pasakotojas mato vienintelę savo gyvenimo prasmę – knygoje aprašytus artimus žmones ir gyvenimą su jais Kaune. Tokie atviravimai leidžia numanyti, kad iš tiesų knygoje išsakoma skausminga išpažintis. Šitoks rašymo būdas – atskleisti savo sielos pojūčius – būdingas poezijai. Šis akcentas didina teksto literatūriškumą. Autorius poetas jį panaudoja konstruodamas atsiminimus. Memuarų pradžia atskleidžia tam tikrą pradinę pasakotojo būseną, bet teksto pabaigoje nerandame pasikeitusio, gyvenimo patirties įgavusio, kitokio personažo. Nutoldamas nuo teksto užuomazgų, paskutiniame skyriuje J. Aistis pateikia asmeninį komentarą apie menininko gyvenimą. Šitokia situacija atsiranda dėl chronologinės tvarkos trūkumo ir nemotyvuotos teksto struktūros. Susidaro įspūdis, jog autoriaus rašymas pavaldus atminties tėkmei, o kartu paklūsta poetinio mąstymo logikai. A. Nyka-Niliūnas (1996: 319) knygą *Apie laiką ir žmones* vertina gana kritiškai ir teigia, kad „iš esmės šie atsiminimai yra ne kas kita, kaip autoriaus lyrikos pratęsimas ir komentaras".

Atsiminimų *Žmonės ir žvėrys Dievų miške* literatūriškumą didina tai, kad knyga yra psichologiniai memuarai. Kūrinio epigrafui S. Yla pasirenka psalmę, nusakančią atsiminimų nuotaiką, turinį ir pagrindinę mintį: „Jie sėdėjo tamsybėje ir be šviesos, surišti skurdu ir geležimi, jie alko ir troško, jų gyvybė seko juose. Ir tie, kuriuos Viešpats išvadavo iš priešo rankos, klaidžioja tyruose, vienatvėje, nerasdami kelio į gyvenamą miestą. Psalmė CVI" (Yla 1991: 5). Buvęs lagerio kalinys pasakoja apie gyvenimo už spygliuotų vielų kasdienybę: prastas kalinių gyvenimo sąlygas, skurdą ir šaltį, badą ir troškulį, smurtą ir išsekimą, fizinę ir dvasinę degradaciją. Tačiau situacija ne tik konstatuojama, autorius gilinasi į priežastis ir pasekmes, bando suprasti, kaip tokiomis sąlygomis jaučiasi žmogus. Tai viena iš grožinio kūrinio savybių, didinanti šių memuarų

literatūriškumą. St. Yla savo pavyzdžiu iliustruoja ribinėje situacijoje atsidūrusio individo jausenas, koncentracijos stovyklų liekamąjį poveikį tolesniam gyvenimui – iš lagerių sugrįžęs, siaubą patyręs žmogus sunkiai adaptuojasi kasdienybėje, dar ilgą laiką jis bando atgauti dvasinę pusiausvyrą, pasitikėjimą savimi ir kitu. Be šių momentų svarbios įžangoje S. Ylos pabrėžiamos pastangos išlikti žmogumi dvasinio skurdo atmosferoje. Autoriui svarbu pavaizduoti poliarizaciją – žmogus ir „žvėris". Kartu atskleidžiamas ir humanizmo bei nacizmo, demokratijos ir totalitarizmo susidūrimas. Visa stovyklos administracija ir jos vykdoma naikinamoji, nužmoginimo veikla naudojantis sunkiausiais prievartiniais darbais, marinimu ir žlugdymu, yra tarsi nacizmo, totalitarizmo paveikslas, tos žiaurios sistemos iliustracija. Tokia taktika pasitelkiama kovai prieš humanizmą, religingumą, dvasingumą ir toleranciją. Atsidūręs lageryje, valdomame išsigimusios nacistinės sistemos, asmuo praranda žmogiškumą: „Tik dabar netekom visko, kas dar buvo mumyse žmogiška. Likom numeriai ir daugiau niekas – tik numeriai", „Pradėjom jaustis kaip daiktas, padėtas vienoj vietoj" (Yla 1991: 18). Štuthofo stovyklos tikslas buvo sunaikinti individualumą, o tai puikiausiai buvo pasiekta atimant iš asmens tai, kas reikalinga norint būti žmogumi: „Jokios ryškesnės išvaizdos, jokio individualaus charakterio šitoj eisenoje negalėjai pastebėti. <…> Juos visus sulygino bendras vargas, badas ir lazda." (Yla 1991: 22-23). Tik vos ne vos egzistuojantis, nuasmenintas individas pasidaro viskam abejingas, vieninteliu jo rūpesčiu lieka savo instinktų patenkinimas. Memuarai pabaigiami vieno kalinio laiško ištrauka: „Nedaryk kitam to, ko nenori, kad kitas tau darytų, – tai juk pagrindinis demokratijos šūkis. O kacete mes labai daug sužinojom, ko negalima kitam daryti" (Yla 1991: 387). Kankinimus iškentusio žmogaus išsakyti žodžiai yra tarsi įrodymas, jog budeliai nesugebėjo galutinai nužmoginti individo. Išliko meilė artimui ir pagrindinės žmogiškos vertybės.

Memuaruose reflektuojant laiką ir žmogų yra **liudijami** tam tikrų **socialinių grupių gyvenimo faktai**, kuriuos išskiria P. Lejeune`as. Lyginant su dokumentiniais memuarais, literatūriniuose atsiminimuose yra liudijamas kitokių socialinių grupių gyvenimas. Išryškėja šio elemento pokytis. Pasakojama ne apie politikus ar okupuojamą tautą, bet apie nelaisvėje atsidūrusį individą, žmogų karo akivaizdoje.

Dažniausiai memuarų autorius knygoje yra pasakotojas, dalyvis ir liudytojas. S. Yla atsiminimuose kalba trečiu arba pirmu asmeniu. Dažniausiai pasakojama *mes, mūsų, mus* vardu. Taip autorius liudija lietuvių inteligentų grupės gyvenimo Štuthofe faktą. St. Yla lageryje buvo tik vienas iš daugelio, patyrusių tragediją, todėl susitapatinimas su likimo broliais - ganėtinai natūralus reiškinys: „KAI MŪSŲ sunkvežimis sustojo prie Štuthofo, pasijutome pagaliau lyg savo vietoje" (Yla 1991: 8), „Blogiausia, kad *mes* patys per šią savaitę pradėjom nebetekti žmogaus sąmonės" (Yla 1991: 62), „Gerai, kad *mes* negreit sulaukėme riebių siuntinėlių" (Yla 1991: 109) ir t.t. Trečiasis asmuo vartojamas tada, kai kalbama apie bendrus įvykius, siejančius kalinius į grupę,

juos vienijančius, tačiau kai prisimenami konkretūs, tik autoriaus pastebėti ar patirti įvykiai, pasakojimas įgauna asmeniškumo: „Tačiau ir čia jaučiausi pakankamai savarankus" (Yla 1991: 134), „Mane domino, kur gi kiti mūsiškiai, kurių jau keliolika buvo atsidūrusių ligoninėj" (Yla 1991: 69), „Man buvo nelauktas šis jo atsakymas" (Yla 1991: 182) ir t.t. Autorius liudija ne tik lietuvių inteligentų grupės vieną iš gyvenimo tarpsnių, bet ir istorinės grupės, t.y. visų tautybių žmonių, istorijos nublokštų į Štuthofo lagerį, gyvenimo ypatumus. St. Yla, gyvendamas kartu su kitais kaliniais ir stebėdamas jų elgesį iš labai arti, bando skirstyti žmonių charakterius, kuria lagerio gyventojų galeriją, taip atskleisdamas įvairias gyvenimo už spygliuotų vielų puses: „To sąmoningai nenoriu nuslėpti, nes kitaip kaceto vaizdas nebūtų pilnas" (Yla 1991: 205). Žmones jis skirsto labai įvairiai: teisybės ieškotojai (Yla 1991: 209), žodžio žmonės (Yla 1991: 219), „dvasininkai" (Yla 1991: 221), „kūnininkai" (Yla 1991: 223), praktiškieji žmonės (Yla 1991: 233), Navaką autorius pavadina pasyviu ramintoju (Yla 1991: 212), Germantą – vienišu mintytoju (Yla 1991: 213). Jau skyrelių antraštės nurodo, kaip skirtingai kiekviena asmenybė reaguoja į fizinę ir dvasinę nelaisvę. Autorius nupasakoja, kokių sunkumų kyla įvairių polinkių ir pomėgių žmonėms gyvenant po vienu stogu. Tačiau juos vienijo, jungė ir vienas kitą suprasti padėjo bendras likimas – kančia.

Šitokiu būdu S. Yla liudija lageryje kalėjusių asmenų situaciją. J. Švaisto knygoje atspindimas Pirmąjį pasaulinį karą patyrusių žmonių gyvenimas, ypač istorinė ir politinė Lietuvos padėtis. Autorius kalba pirmuoju asmeniu, fiksuoja savo išgyvenimus. Kartu tai visos Lietuvos išgyvenimai, perteikti per vieno žmogaus sąmonę, savotiška minėto laikmečio interpretacija. Skaitytojas sužino, kad pasakotojas jau tris metus blaškosi po Rusijos plotus, viską palikęs pabėgo nuo vokiečių. Ilgai ir sunkiai keliavo, kol sausio 17 d. pasiekė Daugpilį. Visame tekste bandant perteikti situacijos realumą, minimos tikslios datos. „Frontai sugniužo, subyrėjo, o karas nepasibaigęs dar. Kažkoks nesusipratimas: nei taika, nei karas" (Švaistas 1967: 7), – chaoso vaizdus ne tik Rusijoje ir Lietuvoje, bet ir pasakotojo sieloje vaizduoja knyga. Nemažai vietos skiriama politiniams įvykiams aprašyti. Jie natūraliai įsilieja į karininko kasdienybę. Pasakotojui nuolat tekdavo būti politikų ir kitų istorijos kūrėjų tarpe. Kartais tai buvo naudinga ir palanku, bet neretai, atvirkščiai, pavojinga. Daugpilį užėmus vokiečiams pagrindinis personažas turėjo slėpti savo karininko uniformą, kad nebūtų išvežtas į tremtį kaip rusų šnipas, įžengus bolševikams, atvirkščiai, tekdavo saugotis, kad nepalaikytų prijaučiančiu vokiečiams. Pasakotojas mini ir bolševikų klastą pasinaudojus lietuviais kolaborantais Vincu Kapsuku-Mickevičium ir Aleksa-Angariečiu. Jų tikslas nuversti Lietuvos vyriausybę ir sudaryti „tikrąją" liaudies vyriausybę, taip Lietuvą prijungiant prie Rusijos. Knygoje jaučiamas pasakotojo, karininko vertinimas, nuomonė. Jis neigiamai žiūri į tokią veiklą ir nesutinka palaikyti jos šalininkų. Smulkiai autorius aprašo Kovvoenkom`o (Karinio Kauno Komisariato) atsiradimą ir darbus, bolševikų rinktinės įžengimą į

Rokiškį, kur jie visą naktį plėšė, grobė ir prievartavo moteris: „Birželio 3-iosios dienos vakaras ir naktis į 4-ąją dieną tai ir buvo siaubingiausia, kas teko pergyventi Rokiškiui per tą bolševikmetį“ (Švaistas 1967: 230). Kaip matyti, didžioji jo gyvenimo dalis buvo susieta su karininko situacija. Iš rusų kariuomenės laisva valia rašytojas įsijungė į lietuviškąją – tarnauti tėvynei. Ne tik atsiminimai, bet ir daugelis J. Švaisto apysakų bei romanų neapsieina be karo paliesto gyvenimo aprašymų. Ne be priežasties atsiminimams rašyti pasirinktas šis, „savo turiniu ir įvykiais“ reikšmingas gyvenimo tarpsnis.

Poetinė J. Aisčio prigimtis, polinkis išreikšti savo vidines jausenas nulėmė ir memuarų tematiką bei pobūdį, laiko ir žmogaus refleksijos būdą. Įprasta, kad memuaruose dėmesys daugiau skiriamas išoriniam pasauliui ir žmogui, tolėliau paliekant save. To siekė ir J. Aistis. Laiške B. Railai jis rašė: „Mano pirmas rūpestis buvo pavaizduoti laiko nuotaikas ir pakelti heroikon tūlus žmones. Ir man rodėsi, kad tai verta ir reikia daryti” (Kubilius 1999: 208). Tačiau kitų žmonių paveikslus autorius piešė remdamasis savo gyvenimo faktais, atskleisdamas aprašomų asmenų reikšmę jo pasaulėžiūrai. Todėl pasakojimas apie kitus tapo pasakojimu apie save. A. Nyka-Niliūnas tvirtina, kad pagrindinis atsiminimų objektas knygoje yra ne laikas ir žmonės, kaip pažymi autorius, bet pats J. Aistis. Teoriškai pagrindiniuose skyriuose aprašomi klasikais tapę Kazys Binkis, Antanas Miškinis, Petras Juodelis, Tumas Vaižgantas, Jurgis Savickis, Liudas Gira. J. Aistis siekia paliudyti jam artimų žmonių, be kurių jis nebūtų tapęs tuo, kuo mes jį prisimename buvus, gyvenimo faktus. Minėtų asmenų įtaka rašytojui iškelia jį į pagrindinių veikėjų gretas. Du paskutiniai skyriai patvirtina šį teiginį: juose pasakojama apie autoriaus žengimą į poeziją, apie jo kūrybinę virtuvę, eilėraščių kilmę, knygų atsiradimo istorijas ir pan. Subjektyvios, lyriškos-„aistiškos” minties proveržį sustiprina rašymas pirmuoju asmeniu, kai visų įvykių sūkuryje atsiduria pats pasakotojas. Nors skyrių pavadinimai nusako vieną ar kitą pagrindinę liniją, skirtingą tematiką, tačiau visur šalia jos atsiduria ir autorius. Šalia laiko atsidūrusi žmonių sąvoka yra dviprasmiška: J. Aistis pasakoja apie grupelę savo pažįstamų, mylimų ir artimų žmonių, tačiau skaitytojas regi visos tarpukariu gyvenusios inteligentijos paveikslą.

Liudyti ne tik savo, bet ir kitų socialinių grupių gyvenimo faktus yra vienas iš memuarų uždavinių. Galima teigti, kad J. Aistis, jaunystę praleidęs Kaune ir buvęs vienu iš kultūrinio gyvenimo atstovų, atsiminimuose liudija Lietuvos tarpukario visuomenės veikėjų gyvenimą: jo pobūdį, ypatumus ir išskirtinumą. Ne vienoje teksto vietoje J. Aistis konstatuoja savo kaip išeivio situaciją, prisimena savo ir visos tautos negandą: „Mums laikas buvo kietas, bet mes buvome žmonės, <…> kurie nežino, bet nujaučia. Man atrodo, kad daugelis šios dienos nelaimę nujautė dar tada <…>” (Aistis 1954: 211). Įvardžio *mums* vartojimas leidžia teigti, kad autorius susitapatina su visa lietuvių tauta, kuriai norint išlikti laisvai teko palikti šalį. Jis vertina rašymo momentu, jau

būdamas išeiviu ir kaip daugelis tautiečių gyvendamas svetimoje žemėje. Šią būseną pasakotojas įvardija kaip „šios dienos nelaimę" ir tokiu būdu liudija išeivijos inteligentų gyvenimo faktus.

M. Vaitkaus memuaruose ryškus žiūrėjimas ir vertinimas dvasininko, kartais poeto akimis. Autorius rašo kaip liudytojas, dalyvis, vertintojas. Būdamas poetas ir kunigas, jis liudija tam tikrų socialinių ir istorinių grupių gyvenimo faktus. Tai svarbus atsiminimų momentas. Kaip kunigas jis atstovauja seminarijai ir bažnyčiai. Kaip poetas jis pristato kultūrinį Kauno gyvenimą. Socialinis dvasininkijos luomas nušviestas labai aiškiai. Pats M. Vaitkus jam priklausė, jame gyveno. Daug laiko jis praleido seminarijoje, dėstė studentams, laikė pamaldas. Todėl atsiminimuose minima, o kartais ir plačiai aprašoma nemažai dvasininkijos luomo atstovų: prelatas Aleksandras Dambrauskas – Adomas Jakštas, išpranašavęs nepriklausomybės žūtį, Juozas Tumas-Vaižgantas, Maironis, vyskupas Justinas Staugaitis, metropolitas Juozapas Skvireckas, vyskupas Vincentas Brizgys ir kiti. Paskutiniajame atsiminimų tome daug pasakojama apie bolševikų okupaciją, kuri paveikė ir dvasininkijos luomą. Seminarija buvo užimta rusų karių, o dvasininkai turėjo ieškotis prieglobsčio. Minimas įvykis, kai visai Lietuvai buvo palikta tik viena, Kauno seminarija, į kurią suvažiavo studentai ir dėstytojai iš visų miestų. Kasdieninis ėjimas laikyti mišių, rūpinimasis bažnytiniais reikalais skaitytoją įtraukia į tam tikrą dvasininkijos gyvenimo tempą, neleidžia pamiršti fakto, jog rašantysis, pasakotojas yra kunigas.

Aptarti memuarai atsiduria tarpinėje padėtyje: jie jau nebėra dokumentiniai, tačiau dar ne visai asmeniniai. Jie balansuoja ant istorijos ir žmogaus raiškos. Istorija šiuose atsiminimuose skleidžiasi per žmogų, jo sampratą. Todėl tokio pobūdžio tekstuose daug beletrizacijos ir juos vadiname literatūriniais memuarais. Juose ryškiai skleidžiasi **literatūriškumas.** Ši savybė, tiesos ir fikcijos skirtis ypač būdinga J. Aisčio memuarams. Autorius neapsieina be daugybės vaizdingų dialogų, aprašymų. Prisiminti tai po keleto dešimtmečių neįmanoma, todėl atminties spragas užpildo vaizduotė. Skaitytojas regi pažįstamas Kauno vietas, mato gerai žinomų žmonių portretus. Tik jie kiek kitoki nei įprasta skaityti įvairiose monografijose. Jie ne tik poetai ar kultūrininkai, bet ir paprasti žmonės su savo vertybėmis ir ydomis. Apie Jurgį Savickį autorius kalba: „kaikas jį matys tik frakuotą ir ordenuotą diplomatą, o aš jį mačiau suskirdusiomis rankomis daržininką, gal dar didesnį ir meilesnį žmogų" (Aistis 1954: 147). Rašytojas parodo dvi vienos asmenybės puses – išorinę, auksu tviskančią, ir vidinę, tikrąją, matomą tik artimiausio žmogaus. Daug herojiškumo suteikiama Kazio Binkio portretui. Jis vaizduojamas kaip vienas svarbiausių žmonių tiek asmeniniame, tiek kūrybiniame pasakotojo gyvenime. Autorius pateikia privataus gyvenimo detalių, parodo K. Binkį kasdienybėje – jis vaizduojamas basas traukiantis į žvejybą, dirbantis ūkyje. Vėliau jis garbinamas lyg stabas, visapusiškai idealus ir sektinas pavyzdys dar gimnazisto suole sėdinčiam J. Aisčiui: „Jis buvo lygiai šaunus ir didelis, kaip ir visa tai, ką rašė" (Aistis 1954: 15).

M. Vaitkaus aštuonios atsiminimų knygos yra dar vienos išeivijos rašytojų memuarų raidos etapas. Jos išties stipriai beletrizuotos, primena grožinį kūrinį, tačiau išsiskiria ir savo struktūra. Jau tai, kad visi aštuoni atsiminimų tomai susieti tarpusavyje ir yra vienos nenutrūkstamos istorijos atskiros dalys, verčia į juos žiūrėti ypatingai. Kiekviena knyga baigiasi tuo, kuo pradedama kita, pvz.: „Tačiau gana! Atgal į 1899 metų Palangą. Jau metas, Onyte, mudviem vykt į Liepoją“ (Vaitkus 1962: 210). Antrasis tomas pasakoja apie M. Vaitkaus ir jo sesers gyvenimą ir mokslus Liepojos gimnazijoje. Arba: „Taip. Bet reikia tą tomą baigt. Todėl mandagiai paprašysiu tą malonią, visapusišką damą (Elena Kiprienė – a.p) grakščiai peržengti ne per platų tarpą tarp šio ir sekančio tomo. Ten jai paskirsim tinkamą vietą“ (Vaitkus 1968: 287). Tuo tarpu šeštasis tomas pradedamas taip: „Pačiame praeitojo tomo galiuke rimtai parašiau, kad pakviesiu ponią Eleną Kiprienę-Žalinkevičiūtę į Nepriklausomybės saulės antrąją dalį„ (Vaitkus 1968a: 5). Kaip matyti, tąsa tarp knygos tomų neabejotinai yra. Taip pat akivaizdus ir M. Vaitkaus kaip dvasininkijos luomo atstovo vaidmuo memuarauose. Jo knygose galima įžvelgti dvejopą polinkį: literatūrinį ir dvasininko. Atsiminimuose gausu beletristinių elementų. M. Vaitkus buvo ne tik kunigas, bet ir poetas, todėl net užrašydamas atsiminimus nuo meninės savo prigimties jis nepasitraukia. Tekste gausu metaforinių pasakymų, epitetų, sušukimų, retorinių klausimų, lyrinių nukrypimų, patoso, daugybė dialogų, kruopščiai aprašomi veikėjai. Būdamas poetas savo gyvenimą M. Vaitkus praleido inteligentų, rašytojų, menininkų draugijose, todėl memuaruose ne vieną puslapį skiria Maironiui, Salomėjai Nėriai, Albinui Herbačiauskui, Sofijai Čiurlionienei, Tumui-Vaižgantui, Vincui Mykolaičiui-Putinui, Kiprui Petrauskui ir kitiems. Būnant toli nuo pamėgtos ir pamiltos kultūrinės, bažnytinės aplinkos rašytojui buvo svarbu papasakoti apie savo gyvenimą, apibendrinti savo profesinę, visuomeninę, kultūrinę patirtį.

Nagrinėjamos knygos skirtingos savo tematika ir rašymo pobūdžiu, autoriaus stilistika, tačiau visos jos priklauso išeivijos rašytojų memuaristikos subjektyvėjimo etapui: jose gausu grožinės literatūros elementų, ryškus autoriaus individualumas, o faktas, dokumentas naudojamas tik kaip struktūrinė medžiaga. B. Gaidžiūno atsiminimų struktūra ir turinys, vaizduojamų įvykių pobūdis, pasakotojo jausmai ir vertinimai atskleidžia kiekvieno karą išgyvenusio lietuvio situaciją, jo skausmą ir nusivylimą, tikėjimą gražesne ateitimi ir laisvės viltį. J. Švaisto memuaruose liudijama karą išgyvenančio žmogaus padėtis, pabrėžiama, kad asmeniniai poreikiai nublanksta prieš istorijos galią. Emocinėmis išraiškos priemonėmis – lyrizmu, graudesiu, pagarba, nostalgija, pašaipa – kurdamas pagrindinių personažų paveikslus remiasi J. Aistis. Net ir prozoje autorius nesugeba pabėgti nuo menininko prigimties – jo sielos gelmės, emocinis, lyrinis santykis su pasauliu yra atsiminimų konstravimo pagrindas. M. Vaitkaus gyvenimo kelias – būti dvasininku – nulėmė ir atsiminimų pobūdį: į praeitį žvelgti kunigo akimis, pasakoti apie dvasininkų luomo gyvenimo ypatumus, pasaulėjautą. Tačiau meniška rašytojo prigimtis neretai išsiveržia ne tik rašant

eilėraštį, bet ir fiksuojant praeities įvykius. St. Ylos memuarai išskirtiniai savo psichologine prigimtimi, bandymu gilintis į ribinėje situacijoje atsidūrusio žmogaus jausenas.

3.1.2.2. Savęs ir kito refleksija memuaruose

Atsiminimų knygos

Memuarų paskirtis yra vaizduoti išorinius įvykius, tačiau apsieiti be asmens, liudijančio praeitį, gyvenimo niuansų, nėra įmanoma. M. Vaitkus, J. Aistis, St. Yla, B. Gaidžiūnas ir J. Švaistas memuaruose svarbius istorinius įvykius perteikia per savo asmenybę. Jų tikslas – liudyti lietuvių tautai svarbius istorinius procesus. Išeivijos rašytojų M. Aukštaitės, J. Narūnės, M. Mykolaitytės-Slavėnienės, E. Juodvalkės atsiminimuose dėmesys skiriamas asmens gyvenimui, jo tapsmo istorija užgožia net istorinį vyksmą. Šitokia tendencija išeivijos memuaristikoje įsivyravo 7-8 XX amžiaus dešimtmetyje, kai skaudžiausios istorinės nelaimės liko toli praeityje, jos nebeatrodė visa aprėpiančios ir nenugalimos. Pamažu prisitaikoma prie naujos padėties, atsiranda vietos ir asmeniniams poreikiams: imama kalbėti apie žmogų, jo emocijas, išgyvenimus, praeitį ir ateitį.

Nors yra asmeniški, minėtieji memuarai turi ryšių su tikrove. **Autobiografinė sutartis** yra viena iš nedaugelio asmeninių memuarų sąsajų su išoriniu pasauliu, realybe. Remiantis ja, atsiminimus galima vertinti kaip autoriaus gyvenimo atspindį. Šiuo atveju tai vienintelė autobiografinės sutarties funkcija. Lyginat su anksčiau aptartais memuarais, ji patiria pokytį ir praranda svarbą. Vyraujantis dėmesys asmeniniam gyvenimui, detalių gausa ir emocingas įvykių vertinimas būdingas moteriškam rašymui. Tačiau tai būdinga ir išeivijos memuaristikos subjektyvėjimo etapui. M. Aukštaitė – viena pirmųjų išeivijos memuarisčių, kurios kūryba pasižymi šiomis savybėmis. Galbūt lyriška rašytojos prigimtis nulėmė ne tik jos poetinių kūrinių pobūdį, bet ir emocijomis paremtas memuarines knygas. M. Aukštaitės memuarai sudaryti iš keturių tomų ir pavadinti tiesiog *Išeivės memuarai* (1962-1993).

M. Aukštaitės knygų antraštės tampa atvira autobiografinės sutarties su skaitytoju forma. Šiuos kūrinius galima vertinti kaip memuarus, kuriuose pabrėžiami išorinio pasaulio įvykiai. Žodžio „išeivė" panaudojimas antraštėje nusako atsiminimų tikslą – atskleisti egzilo gyvenimo ypatumus. Pirmasis tomas *Montrealio dienos* pasakoja autorės ir jos šeimos istoriją apie atvykimą ir gyvenimą Montrealyje. Būdama poete M. Aukštaitė ir atsiminimuose vartoja lyrinius intarpus. Memuarai pradedami poezijos posmu: „O, Montreali, gražus, didingas, / Ar tu man būsi sodas ūksmingas? / Ar tu man būsi Rojaus salelė, / Kai tapsiu tavo ūksmių bitelė?!". Šiose eilutėse išsakyta pagrindinė atsiminimų tema – skaudus autorės ir jos šeimos gyvenimo įvykis – pasitraukimas iš Lietuvos į nepažintą kraštą. Eilutėse išreikštas poetės širdies nerimas – ar pavyks

pritapti naujuose namuose, ar galės ten realizuoti save, gyventi ir dirbti? Memuarai rašomi abejojant. Naujoji buveinė – Montrealis – dar nepažįstama, svetima, graži ir didinga vieta. Kaip ji priims – svarbiausias klausimas, keliantis daugybę abejonių autorės širdyje.

Dvejose J. Narūnės memuarinėse knygose, pasakojančiose asmens tapsmo istoriją, randamas prierašas, kad tai autobiografiniai atsiminimai, tampa sutartimi su skaitytoju, kreipia į dvejopą knygų skaitymą: ieškoti knygoje asmens tapsmo elementų – kaip autobiografijoje, o kartu prabėgusio gyvenimo įvykių – kaip memuaruose. Prancūzų teoretikas Ph. Lejeune`as pabrėžia, kad toks autobiografijos ir memuarų skirtumas buvo suvoktas dar XIX a. viduryje: autobiografija galima vadinti memuarus, daugiau pasakojančius apie žmones. Memuarai arba atsiminimai – tai užrašai apie įvykius, kuriuose dalyvavo arba kurių liudytoju buvo užrašų autorius. J. Narūnė rašo kaip liudytoja: ji pasakoja apie įvykius, kuriuose dalyvavo ne tik ji pati, bet ir kiti žmonės. Ji mato, veikia ir liudija.

Dviejų asmenybių – savęs ir kito – gyvenimo istorija virsta knyga *Prisiminimai apie Putiną*. Kūrinio antraštėje sudaryta atviros formos autobiografinė sutartis su skaitytoju. Tai atsiminimai, todėl adresatas turi teisę knygoje ieškoti tikrovę atspindinčių faktų, reikalauti autentiškumo. Pirmojoje memuarų dalyje autorė pasakoja remdamasi kitų pasakojimais, laiškais ir faktais, todėl tekstas šioje vietoje ganėtinai dokumentiškas, jame daug aprašymų, interpretacijų, spėjimų. Autorė stengiasi aprėpti labai daug: ji pasakoja apie tėviškę – kaimo gyventojus, papročius, darbus ir žaidimus, gamtą, taip pat bando aiškinti senelių ir prosenelių kilmę, siekia pristatyti šeimą. Daugiausia dėmesio skiria vyriausiajam broliui, būsimajam Putinui: aprašo jo gimimą, pirmuosius žingsnius, mokslus, pomėgius, polinkį į poeziją. Šioje dalyje autorė daugelyje vietų vartoja žodžius, nurodančius spėjimą – „turėdavo pajusti“, „man rodos“ ir pan. M. Mykolaitytė-Slavėnienė parašė memuarus, kurių tikslas – atskleisti nežinomas vyresniojo brolio gyvenimo detales, papasakoti, kaip garsų poetą gyvendama kartu matė ir suprato ji pati. Tačiau rašytojai nepavyko apsiriboti tik Putino individualybės kūrimu. Taip pat detaliai atskleidžiamas autorės gyvenimas, vidinio pasaulio raiška, emocijos. Tai didina knygos subjektyvumą.

Subjektyvių, asmeninių memuarų savybes atitinka E. Juodvalkės knyga *Cukraus kalnas*. Ganėtinai sudėtingas šių atsiminimų žanrinis pasirinkimas. „Mano pasirinktas memuarų žanras lengvesnis, nes rašai apie save, savo jausmus, išgyvenimus, ir kas gali ginčytis, kad buvo kitaip. O kurti tikrąją prozą labai sunku”, – apie žanrų skirtumus kalba pati E. Juodvalkė (Žemgulytė 2000: 1). Yra ir atvirkštinė nuomonė. R. Pociūtė teigia, kad memuarai įspraudžia į tam tikrus rėmus. „Beletrizuoti atsiminimai”, „memuarai” – tai daugelio tyrinėtojų įvardijimai kalbant apie E. Juodvalkės knygą. Ne tik beletrizacija ar minėtas autorės pasisakymas apie žanrus leidžia teigti, kad faktografiškumas toli gražu nėra memuarų pagrindas. „Nesistengti pernelyg tiksliai atkurti tikrovę, o dėl meninės tiesos ją pagražinti”, – kūrybos paslaptimis dalijasi autorė (Kniežaitė 2000:

19). Pasak *Cukraus kalno* recenzentės G. Vanagaitės (2000: 6), šiai knygai žanrą suteikė pati autorė. Literatūrologė teigia: „Eglės Juodvalkės knyga Cukraus kalnas laikytina autobiografija dėl šį žanrą nusakančių elementų sklaidos – retrospekcijos, autoriaus-pasakotojo-personažo tapatybės, koncentracijos į individualų žmogaus gyvenimą, o ypač asmenybės istoriją“ (Vanagaitė 2002: 24). Visos išvardintos savybės iliustruoja ne tik autobiografiją, bet ir memuarus. Vienintelė asmenybės istorija, pasak Ph. Lejeune`o, tinkama tik autobiografijai. Straipsnio autorei atrodo, jog labiau čia tiktų paantarštė autobiografija, o ne memuarai. Šiuos žanrus sunku atskirti, bet autobiografijos centre – pats autorius, jo individualus gyvenimas, o memuaruose žvilgsnis nukrypsta į kitus. Literatūrologė teigia, kad E. Juodvalkės kūrinyje „būtent „aš”, o ne išorinis pasaulis yra dėmesio centras” (Vanagaitė 2002: 24). Nors knygoje nemažai vietos yra skiriama išoriniam pasauliui, jis tik padeda suvokti „aš” specifiškumą, t.y. prisideda prie autobiografiškumo. Beje, išorinis pasaulis, ypač antroje knygos pusėje, dominuoja. Autorė daug vietos skiria darbo, kelionių aprašymams, o išgyvenimai tuo tarpu lieka nuošaly. Darbe liksime prie memuarų žanro, kuris aiškiai nusakytas knygos antraštėje. O asmeniškumą pateisinsime priskirdami E. Juodvalkės atsiminimus asmeninių memuarų tipui. Viena pagrindinių E. Juodvalkės atsiminimų temų – gyvenimo daugiakultūrėje terpėje ypatumai. Autorė – išeivė kiek kitokia prasme: ji gimė ir augo Amerikoje išeivių iš Lietuvos šeimoje. Šie žmonės nepatyrė karo ir okupacijos siaubo, priverstinio bėgimo iš namų saugant asmeninę laisvę, tėvynės ilgesio. Tačiau juos kankina kitokios, nemažiau reikšmingos ir skausmingos problemos. Kaip gyventi daugiakultūrėje terpėje, kaip susidoroti su dviguba tapatybe, kuo būti – lietuviu ar amerikiečiu, kodėl turiu būti be kaltės kaltas? Panašius klausimus memuaruose *Cukraus kalnas* kelia rašytoja E. Juodvalkė. Šalia pastarosios iškyla dar viena, kur kas asmeniškesnė tema, išsakyta jau knygos antraštėje – diabetu sergančio žmogaus istorija. Tai rodo dar didesnį subjektyvėjimą išeivijos memuaristikoje.

Asmeniškumas, savęs ir kito refleksija tiesiogiai priklauso, pasak P. Lejeune`o, nuo **pasakotojo padėties**: kuo jis yra pasakojimo ir aprašomuoju laikotarpiu. Nuo to priklauso praeities vertinimas, savęs ir kito pristatymo forma ir memuarų pobūdis. Lyginant su anksčiau aptartais memuarais, galima teigti, kad autoriaus užimama pozicija, kaip ir patys atsiminimai, vis labiau subjektyvėja. Save ir kitą reflektuojančiuose memuaruose autoriais dažniausiai yra rašytojai, visuomenės veikėjai.

Nuo mažens neturėdama konkretaus atsiminimų objekto, E. Juodvalkė apie tai, ką ir kaip matė, pradeda kalbėti sulaukusi penkiasdešimties, t.y. jau gana brandžiame amžiuje, kai gauna galimybę aplankyti Lietuvą. Knygoje dvi pagrindinės temos: diabetas (liga, kuria nuo penkerių metų serga rašytoja) ir lietuvybė. Autorė beveik chronologiškai, papildydama intarpais, pasakoja savo gyvenimo istoriją nuo gimimo iki knygos išleidimo datos. Be abejo, į pasakojimą įsiterpia ir tėvų gyvenimo aprašymas, nes jų situacija įtakojo Eglės likimą. Kaip sako pati rašytoja,

„pasinaudojau visų savo intelektualinių žaidimų arsenalu: nuotykiu, reportažu, pasaka, kelionių aprašymu" (Birgerytė 2001: 3). Iš tiesų knygoje gausu nuotykių, perpintų humoru ir ironija. Visi įvykiai tiesiog persunkti diabeto ir lietuvybės motyvais. Be šių dviejų aspektų rašytojos gyvenimas tiesiog neįsivaizduojamas.

Memuarai *Putinas mano atsiminimuose* – retrospektyvus pasakojimas, kurį užrašė jau visiškai subrendusi moteris, turinti daug gyvenimiškos patirties ir žvelgianti į nueitus metus iš tam tikro – laiko ir erdvės suformuoto – atstumo. Knyga pasirodė 1977 metais, nuo Putino mirties praėjus dešimtmečiui. Autorei buvo svarbu papasakoti savo šeimos, o ypač garsiausio šeimos nario – rašytojo, profesoriaus Putino istoriją. Daug faktų jau seniai buvo žinoma, daug apie rašytoją pripasakota ir prirašyta, tačiau šie memuarai leidžia paskelbti naujus Putino gyvenimo aspektus. Poeto paveikslas rodomas per jo sesers asmenybę. Ji dalyvauja jo aplinkoje, liudija, vertina. Ji pasakoja tai, ko negalėjo matyti ar girdėti kiti, negyvenę taip arti poeto. Kartu skleidžiasi ir rašytojos asmuo, jos gyvenimo detalės.

J. Narūnės asmens tapsmo istorija vaizduojama net dvejose autobiografinių atsiminimų knygose: *Vaikystė* ir *Jaunystė*. Juos užrašė jau subrendusi, į devintą dešimtį įžengusi rašytoja, jaučianti artėjant gyvenimo pabaigą. Toks pasirinkimas – tai natūralus memuarų atsiradimo momentas. Daugelyje memuarų vietų galima pajusti atstumą tarp prisimenančios ir jaunų dienų įspūdžius užrašančios autorės ir prisimenamojo laikotarpio. Susidaro didelis, septynių dešimtmečių laiko tarpas ir prisiminti tikslius dialogus, mintis, emocijas nėra įmanoma, todėl memuaruose ryškus beletrizacijos laipsnis. Šį įspūdį sustiprina knygų struktūra: tekstas padalintas į smulkius skirsnelius, tarsi kasdienio gyvenimo nuotrupas. Kiekviena dalis turi atskirą pavadinimą, nusakantį atitinkamo pasakojimo temą. Tokios savybės primena novelių rinkinį, tačiau visas jas sieja bendri veikėjai ir kiekviename pasakojime – prisiminime brėstanti ir tobulėjanti asmenybė. Memuarus galima pavadinti asmeniniais, nes juose pagrindinis dėmesys sutelktas į J. Narūnės gyvenimo raidą: vaikystės įspūdžius, mokinės nuotykius, gimnazistės siekius, studentės ryžtą. Tačiau asmeninio gyvenimo momentai persunkti bendra istorija, kultūra, tradicijomis, kas leidžia atsiminimuose įžvelgti visuotinių niuansų.

M. Aukštaitės memuaruose nusakomas tikslus laikas ir konkreti vieta: „1930-tais metais, lapkričio 6-tos dienos vakare, dešimtą valandą – mes su taksiu parvažiavom iš traukinių stoties, į Aniuškos namą" (Aukštaitė 1993: 7). Atsiminimai rašomi praėjus trisdešimtmečiui nuo atvykimo datos, kai gyvenimas jau nusistovėjęs, prie naujų namų bent jau oficialiai priprasta. Tačiau memuarų atsiradimo faktas rodo, kad abejonės dėl išvykimo liko visam gyvenimui ir net praėjus daugeliui metų iškilo būtinybė papasakoti sudėtingą išeivio istoriją. Tiksli data tarsi nubrėžia naujo gyvenimo štrichus: tais metais, tą dieną ir valandą atvykstama į naują vietą. Naujuose namuose laukia vyras, draugai. Tačiau nerimas dėl savo šeimos padėties nepalieka

autorės širdies: „Ir širdis – su ja verkia: kad liko tėvynė, liko Jonelis, tėveliai ir visi giminės… Dievuli mano, kur aš atsidūriau?..” (Aukštaitė 1993: 11). Lietuviškos dainos sutiktuvių proga sukelia prisiminimus. Prie tėvynės praradimo skausmo prisideda motinos skausmas dėl palikto vaiko (dėl lėšų stygiaus vyriausiasis autorės sūnus liko Lietuvoje baigti mokslų). Kartu kyla abėjonės dėl tokio pasirinkimo. Ne tik abejonės, bet ir kiti prieštaringi jausmai lydi autorę likusiuose memuarų tomuose.

Kad ir kiek asmeninio pobūdžio memuarai būtų, jie vis tiek liudija ne tik savo, bet ir kitų **socialinių grupių gyvenimo faktus**. Tai, pasak Ph. Lejeune`o, privaloma kiekvienų atsiminimų užduotis. Liudijimas, lyginant su jau aptartais memuarais, pakitęs. Atsiminimuose nėra liečiami politiniai įvykiai, daugiausia tai, kas asmeniška – šeima, pažįstami, kolegos ir neišvengiami istoriniai įvykiai. Nors aprašomojo laikotarpio memuarai ganėtinai subjektyvūs ir juose aptariamos daugiausiai asmeninės problemos, tačiau visuotiniai faktai užima savo vietą.

Pirmojoje knygos apie Putiną dalyje M. Mykolaitytė-Slavėnienė, liudydama savo šeimos gyvenimo faktus, kalba trečiuoju asmeniu, antrosios pagrindą sudaro pačios autorės matyti, girdėti ir patirti įvykiai, perteikti pirmuoju asmeniu. Knygos antraštė – *Putinas mano atsiminimuose* – rodo autorės svarbą. Skaitytojas regi Putiną per jo sesers sampratą, susipažįsta su jos nuomone ir vertinimais. Tai atsiminimai apie Putiną ir jo paveikslą kuriančią knygos autorę. Naracijos forma – perėjimas nuo trečio prie pirmo asmens – demonstruoja pasakotojo ir aprašomojo subjekto santykio pokytį. „Tuo pačiu laiku, tik įsėdus su Putinu į traukinį, persijungė į naujus bėgius ir viso mano gyvenimo traukinys” (Mykolaitytė-Slavėnienė 1977: 216), – rašo autorė. Jos ir vyresniojo brolio gyvenimai suartėjo: atvykusi į Kauną, ji gyveno pas Putiną arba dažnai jį lankydavo, todėl ir pasakojimų apie brolį daugiausia iš šio laikotarpio. Informacija apie mokslus Kauno Saulės gimnazijoje, pasivaikščiojimai po Laisvės alėją, Vytauto prospektą, Mickevičiaus gatvę, teatro lankymas atskleidžia autorės naujo gyvenimo spalvas, o kartu išduoda susižavėjimą naująja aplinka. Memuaristė liudija Kauno visuomenės veikėjų, inteligentų sluoksnio gyvenimo faktus. Atsidūrusi Kaune, ji patenka į kultūros veikėjų aplinką. Putinas buvo universiteto profesorius, įvairių organizacijų įkūrėjas ir dalyvis (žurnalas „Židinys”, Šatrijos organizacija), prie jo veiklos prisidėjo ir sesuo. Todėl atsiminimuose regime šiandien jau klasikais tapusius rašytojus, filosofus, teatralus ir kitokius menininkus. Naujų niuansų galima įžvelgti Liudo Giros, Salomėjos Nėries, Petronėlės Orintaitės, prof. Ereto portretuose. Minimi visiems žinomi vardai: Jonas Grinius, Juozas Grušas, Juozas Paukštelis, Juozas Keliuotis, Vladas Kulbokas, Vincas Ramonas, Juozas Ambrazevičius, Gražina Tulauskaitė, Mykolas Vaitkus ir kt. Visa tai žmonės, supę Putiną ir jo seserį, formavę merginos pasaulėžiūrą ir literatūrinį skonį. Iš memuarų susidaro puikus tarpukario Kauno kultūrinio gyvenimo vaizdas. Siekdama aprašyti savo ir brolio gyvenimo peripetijas, autorė

pateikia svarbių to meto visuomeninio gyvenimo momentų, pristato akademinio jaunimo ir profesūros santykius.

Kaip ir kiekvieną XX amžiaus žmogaus, taip ir Putino bei jo aplinkos žmonių gyvenimą įtakojo Antrasis pasaulinis karas, okupacija, trėmimai ir emigracijos. Parodyti istorijos vaidmens svarbą tenka ir M. Mykolaitytei-Slavėnienei. Autorė aprašo okupuotos Lietuvos laikotarpį, parodo jo įtaką brolio kasdienybei. Prasidėjus šnipinėjimams, trėmimams, nuolatinei baimei ir nevilčiai (minimas ir 1941 metų birželio trėmimas į Sibirą, visus inteligentus sukrėtęs prof. B. Sruogos išvežimas į koncentracijos stovyklą) autorei kyla dilema: „Ką daryti? – Ar pasilikti iš naujo rusų okupuojamoje savo tėvynėje, ar pasitraukti Vokietijon, kaip tada atrodė, gal tik laikinai, - kol pasibaigs karas?" (Mykolaitytė-Slavėnienė 1977: 392). Putinas net nesvarstė tokios galimybės, dėl silpnos sveikatos išvažiuoti nepanoro, tik persikėlė į Vilnių. Rašytoja tuo tarpu pasirinko emigraciją. Tik prabėgus dešimtmečiui po išvykimo, ėmė susirašinėti su Putinu. Išvykusi autorė taip ir nesugrįžo į Lietuvą: gyveno Vokietijoje, vėliau Kanadoje, Australijoje. „Mūsų likimas – klajonė svetimų kraštų nepažįstamuose takuose" (Mykolaitytė-Slavėnienė 1977: 394), – emigrantišką savo ir kitų tautiečių likimą liudija M. Mykolaitytė-Slavėnienė.

E. Juodvalkės memuaruose akcentuojami asmeniniai potyriai ir individuali patirtis – gyvenimas sergant cukralige, buvimas lietuve tarp amerikiečių, tačiau kartu yra liudijami tam tikrų socialinių grupių faktai. Autorė yra viena iš daugelio pasaulio žmonių, sergančių diabetu ir savo gyvenimo istorija ji atkartoja visiems tokio likimo žmonėms bendras problemas, pojūčius. Taip pat ji kalba jaunosios išeivių kartos vardu ir demonstruoja jų gyvenimo niuansus – identiteto dvilypumą, santykius su Lietuvoje likusiais giminėmis, mokslo ir studijų ypatumus, tėvų gyvenimo istorijos įtaką. Iš dalies autorė aprašo ir tikrųjų išeivių situaciją. E. Juodvalkė visiškai chronologiškai atkartoja istorines ir politines to meto sąlygas, tik, žinoma, pateikia asmeninę versiją – knygos pradžioje ji pasakoja apie savo tėvus istorijos sūkuryje. Memuaruose istoriniams nukrypimams skirtos ištisos pastraipos. Tekste randame pasakojimus, kurie primena istorijos vadovėlio stilių. Apskritai, visa knygos pradžia – tarsi įvadas, skirtas pačios Eglės kilmės paaiškinimams, o kartu ir jos tėvų gyvenimo Lietuvoje, emigracijos, susipažinimo, santuokos, įsikūrimo užjūryje, darbo bei vaikų gimimo aprašymams. Tai konkreti Juodvalkių šeimos istorija, kurią persunkia visuotinė politinė ir istorinė to meto situacija. Lygiai taip pat išvadose – epiloge daugybė tiesioginių istorinių žinių apie išsivadavusią Lietuvą, jos žmones, gyvenimo sąlygas, kultūrinę aplinką (Juodvalkė 2000: 273-274).

J. Narūnės memuaruose miesto ir kaimo žmonių gyvenimo faktus liudija vaikas. Jo akimis regime miesto prabangą: „Ilgai ilgai mudvi keliavome, kol priartėjome prie miesto aikštės su dideliais dviejų aukštų mediniais namais, kuriuose gyveno sena generolo našlė <…> Mus įleido besišypsanti mergina, mezginiuotu baltu gobtuvėliu ant galvos <…>. / Padaryk reveransą! –

išgirdau mamos tylų paraginimą" (Narūnė 1975: 9). Šalia to kaip kontrastas vaizduojamas kaimo gyvenimas: „Mama buvo pavargusi ir susirūpinusi, kaip reikės čia gyventi, kai nėra reikalingiausių krautuvių, o ir namie nėra jokių patogumų…" (Narūnė 1975: 15). Ypač pabrėžiami gyvenimo kaime pliusai: sveikesnis oras, ežerai, nuoširdūs ir dori žmonės. „Tėveliams Balnininkuose buvo tikrai nuobodu. Bet mano mažutis pasaulis tenai praplito ir pražydo visais margų margiausiais žiedais" (Narūnė 1975: 21), – pokyčiais džiaugiasi pasakotoja. Galima teigti, kad autorė įsiliedama į kaimo gyventojų socialinę grupę, liudija jos gyvenimo faktus, t.y. pasakodama apie savo gyvenimą kaime, ji neapsieina be tradicinio kaimo gyvenimo apibūdinimo. Mergaitė pristato savo senelę, kuri turėjo didelį vaistažolių darželį, ožkytę, skrynią, pilną senovinių rankdarbių: „Mano senelė buvo labai pamaldi. Namie kas dieną kalbėdavo rožančių. Kas sekmadienį, kad ir blogiausiam orui pasitaikius, eidavo į bažnyčią" (Narūnė 1975: 78). J. Narūnės senelės asmenyje atsispindi daugumos kaimo žmonių gyvenimo tradicijos.

Antroji knyga *Jaunystė* kur kas problemiškesnė. Joje susiduriama su tikruoju pasauliu, nuo kurio tėvai nebegali apsaugoti savo meile ir šiluma. Knygoje atsiranda daugiau veikėjų, įvykių, problemų. Pirmosios knygos veiksmas vyksta kaime, gamtoje, tarp nuoširdžių ir dorų žmonių, antrojoje veiksmas persikelia į miesto erdvę – Panevėžį, Kauną, Vilnių, Petrapilį. Autorė liudija Panevėžio gimnazijos, jo kultūrininkų grupės ypatybes, baigusi gimnaziją persikelia į Petrapilį, kur įsijungia į studentų draugijos veiklą, išsamiai pasakoja apie M. Yčą, J. Zikarą, P. Rimšą, J. Tūbelį, K. Petrauską ir kitus. Kadangi J. Narūnė studijavo agronomiją, daug sužinome apie agronomų kuopelės veiklą. Natūralus žmogaus gyvenimo tempas diktuoja pokyčius – emocinius, fizinius, galų gale aplinkos. Taip pat natūraliai aplinka, nuotaika, netgi istorija ir politika kinta ir atsiminimuose. Istorinė situacija priverčia žmogų atsidurti karo gniaužtuose, kentėti badą, nepriteklius, trėmimus: „Vis dėlto neramumai mieste, plėšimai, šaudymai gatvėse ir didelis badas privertė mane palikti sostinę" (Narūnė 1978: 158). Jos asmeninė patirtis – evakuacija, sužeistų ligonių slaugymas, darbas karo išsigandusių provincijos vaikų prieglaudoje, bandymai grįžti į tėvynę patiriant „karantiną" – liudija daugelio to meto lietuvių gyvenimą, pabrėžia skausmingų istorinių įvykių pasekmes. Tokios sąlygos keičia žmogaus asmeninį gyvenimą, jo dvasią: optimizmą keičia liūdesys, gyvenimo džiaugsmą ir viltį – ateities grėsmė. Antrojoje knygoje kartais kalbama ne pirmuoju, bet trečiuoju asmeniu, *mes* vardu, nes ne asmeninis, o visuotinis-istorinis gyvenimas tampa svarbiausiu: „Mūsų maisto atsargos baigėsi, su baime žiūrėjome į žemėlapį, ar greit pasieksime sieną?.." (Narūnė 1978: 167). Ribinė situacija suvienija žmones. Kiekvienas pasijunta lietuvių tautos atstovu. Mes – tai tauta, patirianti karo įvykius ir trokštanti grįžti į tėvynę. Bendros jausenos, istorinių įvykių griūtis užgožia bet kokias asmenines problemas, įtraukia kiekvieną žmogų. Jis praranda asmeniškumą ir tampa tautos dalimi.

Svarbus M. Aukštaitės kūrybos kontekste memuarinis pasakojimas *Išeivė*. Jame autorė yra ne tik visažinė pasakotoja, bet ir įvykių liudininkė bei dalyvė. Ji pasakoja apie kelionės į Ameriką metu laive sutiktus žmones, pateikia jų gyvenimo ypatumus, išreiškia savo vertinimus bei emocijas. Kūrinyje daug poetinių įvaizdžių, lyrizmo, metaforų, nutylėjimų, dialogų. Autorė perteikia ne tik savo gyvenimo istorijos atkarpą, ji liudija visuotinį lietuvių tautos skausmą. Daug kalbama apie asmeninę kančią, abejones: „Bet kur likimas mus nuneš?... Kokią ateitį nulems?...Tik tiek žinau, kad tolstu nuo tėvynės, kad su šio laivo įsibėgėjimu – bėga mano gyvenimas į nežinią, į svetimumą…" (Aukštaitė 1980: 68). Gausu tekste patriotizmo, tėvynės meilės. Autorė pasakoja apie šalį ir tautą ištikusias nelaimes: „Stalino despotiškas delnas užspaudė kankinės Lietuvos burną… <…> Gyveno visa tauta tragedijoj ir genocide siautėjime…" (Aukštaitė 1980: 257). Per asmeninę tragediją, sūnaus netektį autorė paliudija ir visos tautos negandą. Jos gyvenimo istorija atspindi daugelio lietuvių situaciją, išeiviškąją būtį. Ji tėra viena iš daugelio, tautos dalis, ir jos širdgėla tėra smiltelė lyginant su niokojamos tautos skausmu. Nors tarp šių patriotinių pliūpsnių bei pamąstymų svarbią vietą užima kiti laivo keleiviai, su kuriais bendrauja autorė, kurių gyvenimo istorijas bando perteikti, tačiau pagrindine tema lieka išeivio jausmai paliekant tėvynę.

Kai kuriuose memuaruose akcentuojama **vaikystė** – vienas svarbiausių žmogaus gyvenimo istorijos etapų. Vaikystės svarbą savo teorijoje pabrėžia ir P. Lejeune`as. J. Narūnės knygų pavadinimai nurodo į jauno žmogaus gyvenimo raidą. Autorė pasirenka prisiminti ir įamžinti vaikystę ir jaunystę. Šie etapai nepaprastai reikšmingi individo tobulėjimo kelyje. J. Narūnė laikosi chronologinės pasakojimo linijos, visi įvykiai vyksta tam skirtu laiku. Matyti harmoninga žmogaus gyvenimo įvykių seka, juntamas asmenybės tapsmas: vienaip vertina maža mergaitė, kitaip gimnazistė ar studentė. Pirmoji atsiminimų dalis linksma ir nerūpestinga, apgaubta šviesios ir optimistinės gaidos. Knygos *Vaikystė* pradžioje pateiktas epigrafas-dedikacija: „Palaimintos saulėtos be rūpesčių dienos, tėvo-motinos begalinės meilės palydėtos!" (Narūnė 1975: 5). Vaikystę autorė vertina itin teigiamai, apie ją atsiliepia gražiausiais žodžiais ir nuopelnus už gyvenimo džiaugsmą skiria tėvams. Darna, vidinė šeimos harmonija, artimųjų meilė ir ištikimybė sklinda iš kiekvieno puslapio. Tekste pasakojama pirmuoju asmeniu: „Aš buvau dar labai maža" (Narūnė 1975: 9). Pagrindinės veikėjos gyvenimas regimas jos akimis, perteikiamas per jos sąmonę. Žinant, kad memuarai parašyti senyvame amžiuje paaiškėja ir neįtikėtinai švelnios ir optimistinės gaidos priežastis. Tik subrendęs, daug patyręs ir vertybes suvokęs žmogus gali suprasti ir įvertinti tam tikrus gyvenimo momentus. Autorė išskiria pagrindinius jos gyvenimo kokybę nulėmusius reiškinius: tai tėvų meilė ir atsidavimas, kaimo žmogaus dora ir gamtos grožis. „Kaimo gyvenimo grožį norėjau šitoje knygoje, kiek galėdama, atskleisti ir perduoti tiems, kaip ir aš, miestiečiams, mūsų jaunimui išeivijoje" (Narūnė 1975: 8), – rašo autorė. Pradedami memuarai nuo tada, kai „buvau dar labai maža" (Narūnė 1975: 9), pereinama per daugelį vaiko ir jaunuolio

augimo etapų – mokykla, gimnazija, universitetas, darbas, emigracija. Taip dvi autobiografinių atsiminimų dalys piešia autorės gyvenimą. „Skaisčiai žydėjusios vaikystės dienos nubėgo negrįžtamai į tolius… Tik atminimai iškyla ir ilgesingai skrenda į žiedais apkritusius vaikystės sodus…" (Narūnė 1975: 7), – ilgesingai įžangos žodį pradeda autorė. Vienoje frazėje telpa visos pagrindinės mintys apie knygą: laimingos ir šviesios vaikystės ilgesys, nostalgija priverčia dar kartą kalbėti apie praeitį, tuomet patirtą džiaugsmą. Pasakojimas – tai išgyvenimas, noras dar kartą patirti tėvų rankų šilumą, nerūpestingus žaidimus su vaikais, nuoširdų žavėjimąsi gamtos grožiu.

Nuklydimai į kilmės ir šeimos istoriją M. Mykolaitytės-Slavėnienės knygoje padeda atskleisti autorės ir aprašomo subjekto – Putino vaikystės reikšmę tolesniam gyvenimui, parodo brolio ir sesers santykius. Autorę ir Putiną skiria penkiolikos metų skirtumas, todėl atsiminimuose pabrėžiama mergaitės pagarba didžiajam broliui. Nemažai vietos knygoje skiriama Putino jaunoms dienoms. Tuose skyriuose ypač daug autorės interpretacijos, juose remiamasi kitų pasakojimais. „Mūsų vyriausias broliukas Vincukas, kaip mama pasakodavo, gimė „silpno sudėjimo" (Mykolaitytė-Slavėnienė 1977: 46), – rašo autorė. Jau vaikystėje Putinas nepasižymėjo stipria sveikata, dėl to problemų turėjo visą gyvenimą. Vos gimęs buvo visų mylimas ir mėgiamas. Tapo kunigu, poetu, profesoriumi – dėmesio nestokojo niekada. Įsimintina autorei pasirodė mamos papasakota Vincuko gimimo aplinkybė: jis gimė saulei tekant, vos gimus jį apšvietė saulės spinduliai, todėl mama sakydavo, kad „Vincuko gyvenimas turėsiąs būti gražus, laimingas, saulėtas" (Mykolaitytė-Slavėnienė 1977: 44). Kunigystė, profesinė veikla atrodė to saulėto gyvenimo išsipildymas, tačiau taip atrodė tik motinai. Gyvenimo saulė Putinui iš tiesų buvo literatūra. Tikėjimas šviesia vaiko ateitimi išaugino jame talentą. O tėvų noras matyti vyriausią sūnų kunigu atrodė vaikui savaime suprantamas ir priimtinas. Jis net nesusimąstė apie norus, sutiko išpildyti tėvų viltį. Tik suvokęs savo esmę ir pašaukimą, supratęs, ko nori, išdrįso nuvilti tėvus ir eiti savo keliu.

Nemažai dėmesio vaiko gyvenimui, asmenybės tapsmui knygoje *Cukraus kalnas* skiria E. Juodvalkė. Rašytoja gimė pabėgėlių iš Lietuvos, išeivių, įsikūrusių Amerikoje, šeimoje. Nors ji pati sako: „aš gimiau ir augau visai kitoje šalyje, sukurtoje iš savo lietuvių tėvų atsiminimų, pasakojimų, iš išeivijoje leistų Lietuvos istorijos bei grožinės literatūros knygų, iš šeštadienio lituanistinės mokyklos, skautų ir neolituanų organizacijų ir iš daugelį metų pro geležinę uždangą sunkiai prasiskverbusių žinių apie okupuotą Lietuvą" (Bradūnas, Šilbajoris 1992: 358). Jos gimtinę galima pavadinti „lietuviškąja Amerika" arba „amerikietiškąja Lietuva", kur mergaitę formavo dvi kultūros: lietuviškas tėvų auklėjimas ir liberali Amerikos universiteto aplinka. Sulaukusi 25-erių rašytoja pirmą kartą aplankė Kauną ir Vilnių. Netrukus pradėjo dirbti „Laisvės" ir „Laisvosios Europos" radijuje (iki 1995 m.). Labai rūpinosi lietuviškumu. Tokį patriotizmą jai įskiepijo tėvai.

Identiteto dvilypumas – svarbi kiekvieno išeivio problema. E. Juodvalkė daugelyje memuarų vietų, taip pat interviu, kalba apie savo identiteto dvilypumą. Tai pagrindinė išeivių, įsikūrusių svetimoje žemėje, palikuonių problema. Autorė teigia: esu „Lietuvos pilietė, gyvenanti užsienyje" (Juodvalkė 2000: 275), „lietuvė iš Amerikos" (Juodvalkė 2000: 159) ir pan. Knygos antraštėje ji be jokių abejonių vadina save „lietuve cukrininke", patyrusia nuotykių Amerikoje ir kitose šalyse. Net Amerika, šalis, kurioje gimė rašytoja, neturi jokių privilegijų prieš kitas, ji tiesiog viena iš daugelio. Tai rodo besąlygišką atsidavimą Lietuvai. Savo autobiografijoje Eglė pabrėžia lietuviškos – europietiškos bei liberalios amerikietiškos pasaulėžiūros įtaką jos gyvenimui (Bradūnas, Šilbajoris 1992: 361). Pasirodo, net Amerikoje Juodvalkių šeimoje buvo kalbama tik lietuviškai, bibliotekoje mamos uždrausta mergaitei išduoti angliškas knygas, nei vienas jų nelaikė savęs amerikiečiu ir gyveno viltimi grįžti į tėvynę. Tokių minčių gausu ne tik memuaruose, bet ir straipsniuose. „Gyvenau dviejuose pasauliuose ir sėmiausi iš abiejų", – teigia autorė (Subačienė 1997: 15). „Lietuva yra mano asmenybės identiteto atrama", – drąsiai atsako kitur (Birgerytė 2001: 3). O štai dar vienas visuotinės išeiviškos situacijos pavyzdys: „Išeiviai rašytojai pusę šimtmečio gyveno ne Lietuvoje, bet jie liko lietuviai, nes išsivežė kalbą. Aš į pasaulį žiūriu pro lietuviškus akinius, bet jie pagaminti Amerikoje. Lietuva yra ten, kur aš esu" (Birgerytė 2001: 3). Iš visų E. Juodvalkės atsakymų interviu, iš kiekvieno memuarų puslapio alsuoja patriotizmas, pasiaukojimas Lietuvos vardan. Ji gimė ir augo „sulietuvintoje" Amerikoje, todėl, be abejo, neapsieinama be dvigubos kultūros. Vis tik lietuviškoji juntama kur kas stipriau.

Pasak Ph. Lejeune`o, autobiografija nuo memuarų skiriasi tuo, jog pirmojoje kuriama asmens, o ne epochos istorija. Remiantis prancūzų teoretiku, galima teigti, kad J. Narūnės, M. Aukštaitės, E. Juodvalkės, M. Mykolaitytės-Slavėnienės atsiminimų knygose ryškūs abu – autobiografinis ir memuarinis – momentai. Autorės pasakoja savo gyvenimo istoriją, atskleidžia vienus ar kitus visuomenės modelius (kaimo tradicijos, kultūrinė miesto terpė), konstatuoja istorinius įvykius ir faktus. Atsiminimų tikslas, nusakytas knygų antraštėse, ir teksto struktūros bei turinio pobūdis leidžia teigti, kad autorės kuria savo asmens tapsmo istoriją. Išgyvenimai, emocijos ir vidiniai potyriai išstumia istorinius įvykius ir tampa memuarų pagrindu.

Atsiminimų rinkiniai

Ligi šiol buvo aptartos vieno autoriaus knygos, atsiminimai, sutelkti vieno asmens. Išeivijoje pasirodė keletas kitokio pobūdžio memuarinių knygų – rinkinių, kuriuose apie tam tikrą laiko tarpą ar žmogų praeities atsiminimais dalijasi visa grupė asmenų. Tokio pobūdžio kūriniai parodo išeivijos memuaristikos subjektyvėjimo raidą.

Svarbi aprašomuoju objektu V. Daugirdaitės-Sruogienės sudaryta atsiminimų knyga *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*. Rinkinio tikslas – atskleisti žymaus lietuvių rašytojo B. Sruogos asmenybę. Atskirų, knygą sudarančių straipsnių autoriai – daugiau ar mažiau rašytoją pažinoję jo aplinkos žmonės. Prisiminimais apie B. Sruogą dalijasi jo žmona Vanda, dukra Dalia, artimi draugai ir kolegos Vincas Krėvė, Vincas Mykolaitis-Putinas, Mykolas Biržiška, studentai Petronėlė Orintaitė, Pulgis Andriušis, Bronys Raila, Antanas Gustaitis, Jurgis Blekaitis, Kazys Bradūnas, Juozas Švaistas, Stasys Santvaras ir daugelis kitų. Taip pat kartu Štuthofe kalėję Henrikas Blazas, Jonas Šernas, Mečys Mackevičius ir kiti. Daugelis prisimenančiųjų šioje knygoje – išeiviai rašytojai ar kitų profesijų atstovai, gyvenę ir kūrę šalia didžiojo B. Sruogos. „<...> čia apsiribojama liudijimais asmenų, atsidūrusių tremtyje“, - knygos išskirtinumą pabrėžia V. Daugirdaitė-Sruogienė (1974: XIII).

Rinkinio antraštė gana informatyvi. Joje atsispindi knygos forma ir struktūra. Įvardžio *mūsų* vartojimas nurodo apie daugiau nei vieną pasakotoją, atsiminimų fiksuotoją. Taip pat aiškiai apibrėžtas atsiminimų objektas – Balys Sruoga. Pavadinimas yra atvira autobiografinė sutartis su skaitytoju. Aišku, jog rinkinys parašytas atsiminimų forma, todėl adresatas turi teisę pasitikėti autorių liudijimais ir knygos autentiškumu.

Knygoje *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose* pasakojama apie vieną žmogų, remiantis atskirų asmenų liudijimais, kuriama jo asmenybė. Publicisto J. Prunskio sudarytame straipsnių rinkinyje *Bėgome nuo teroro* atsimenamas vienas svarbiausių išeiviams istorijos tarpsnių – okupantų teroro išprovokuotas lietuvių bėgimas į svetimus kraštus siekiant išsaugoti fizinę ir moralinę laisvę. Knyga sudaryta iš atskirų įvairių luomų, profesijų, įvairaus amžiaus žmonių atsiminimų, pasakojimų. Visi jie bando atsakyti į klausimą, kodėl tokia didelė dalis žmonių ryžosi palikti savo namus ir trauktis į nežinią. Ką jie patyrė šioje kai kuriems tragiškai pasibaigusioje kelionėje?

Knygos paantraštėje pateiktas apibūdinimas – „Iš tėvynės išblokštųjų atsiminimai”. Tai tiesiogine ir atvira forma su skaitytoju sudaryta autobiografinė sutartis, nurodanti liudijimų autentiškumą. Tokio pobūdžio knygos nauda akivaizdi – palikti ateities kartoms liudijimą apie sudėtingą Lietuvai istorinį metą, apie žmonių patirtas kančias. Atsiminimus pateikia P. Maldeikis, J. Gliauda, J. Jankus, J. Grinius, Alė Rūta, Pr. Naujokaitis, A. Nakas ir daugelis kitų, apie keturiasdešimt išeivių. Jų pasakojimai skiriasi savo stilistika ir forma: vieni renkasi dienoraščio žanrą, kiti faktų konstatavimą, autobiografinį ar beletrizuotą pasakojimą. Iš memuarų sužinome nemažai istorinių, politinių to meto detalių.

Svarbi, pasak Ph. Lejeune`o, autoriaus pozicija rašymo momentu. Ji nusako subjektyvų pasakotojo santykį su praeitimi. Rinkinyje *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose* pateiktus atsiminimus užrašė jau subrendę, daug patirties įgyję žmonės, galintys vertinti praeities įvykius iš tam tikro

nuotolio. Memuarai fiksuoti daugelio autorių, todėl ir data nėra vieninga, tačiau nuo prisimenamų įvykių jau buvo praėjęs bene dvidešimtmetis. Tam, kad išgyventų didžiajai daliai liudininkų teko palikti Lietuvą. Nutolę nuo aprašomų įvykių laiku ir atstumu (daugelis įsikūrę JAV), jie prisimena žymaus kūrėjo buvimą. B. Sruoga plačiai žinomas žmogus, todėl ir atsiminimai apie jį yra vertingas ir daugelį dominantis reiškinys.

Rinkinys *Bėgome nuo teroro* pasirodė 1980 metais, praėjus beveik keturiasdešimtmečiui po tragiškų įvykių. Todėl kiekviename tekste jaučiamas laiko tarpas tarp *čia* ir *dabar* arba rašymo momento ir *tada*, kai buvo bėgama. J. Gliauda rašo: „Geri, darbštūs, kuklūs. Apie jų likimą trėmime, kartais tenka sužinoti tik dabar, Amerikoje" (Prunskis 1980: 22). Lemtingoji antroji bolševikų okupacija daugeliui lietuvių tapo kryžkele – likti ar bėgti. Nuo to, kokį kelią kuris pasirinko, priklauso ir aprašomoji dabartis. J. Gliauda pabėgo ir liko gyvas, daugelis jo artimųjų pasiliko ir jų nebėra gyvųjų tarpe. „Šiandien noriu atvira širdimi liudyti, kodėl palikau tėviškės gimtuosius namus, kodėl apleidau tėvynę sunkiausiose dienose" (Prunskis 1980: 164), – rašymo motyvą nurodo J. Janušaitis. Veiksmažodžių „palikau", „apleidau" vartojimas slepia kaltės jausmą, o žodžių junginys „atvira širdimi" turi išpažinties konotaciją. Atsiminimai yra išsivadavimas iš skausmingos praeities. To paties autoriaus atsiminime randame ir pasilikusiojo tėvynėje poziciją: „Ar tu kvailioji, niekus kalbi. Palikti savo namus, gimtąją žemę ir bėgti į svetimus kraštus būtų nusikaltimas. O už ką mane turi suimti ir bausti, ar už tai, kad sąžiningai tarnavau, kad mylėjau savo gimtąjį kraštą ir žmones? Nesąmonė, broli, pasilieku savo tėvynėje" (Prunskis 1980: 166). Šis liudijimas atspindi didelės dalies lietuvių, kuriems pati logika diktavo tokį pasirinkimą, mintis. Tačiau istorija rodo, kad gyvi liko tie, kurie vadovavosi nuojauta, o ne protu. Aprašytas pasiliekantis brolis simbolizuoja lietuvių tautos dalį, pasirinkusią likti gimtinėje ligi galo, kas beatsitiktų.

Knyga apie Balį Sruogą yra ganėtinai asmeniška, tačiau pradedama ji gana išsamiu, formaliu, daug žinių bei faktų apie rašytoją pateikiančiu Antano Rūko straipsniu, kuriame paliečiami svarbiausi B. Sruogos gyvenimo momentai. Autorius išskiria ir apibūdina penkis svarbiausius periodus kolegos gyvenime, fiksuoja jo asmenybės tapsmo istoriją: namus, vaikystę, vėliau mokslus Panevėžio gimnazijoje, kur poetas skurdo, buvo silpnos sveikatos, jautėsi vienišas, jautrus, bet karštas patriotas, lietuvis. Antrasis periodas – tai metai, praleisti Maskvoje, kur rašytojas linko į originalumą, pasitikėjimą savimi, nors išliko toks pat užsisklendęs, taip pat pirmieji mokytojo žingsniai Vilniuje, kur B. Sruoga sielojosi dėl Lietuvos kultūros ir kovojo su neteisybėmis. Trečiasis etapas – tai studijos Miunchene, kur rašytojas gavo daktaro laipsnį, grįžimas į gimtinę, vedybos, darbas universitete, teatro seminaras ir kūrybiniai blaškymaisi. Ketvirtasis periodas vaisingas kūrybiškai, daug keliaujama po Lietuvą, persikeliama gyventi į nuosavus namus. Na, o penktuoju ateina okupacijos laikotarpis, B. Sruoga persekiojamas ir

išvežamas į koncentracijos lagerį. Šio straipsnio autorius pateikia įprastus, daugelio kritikų akcentuojamus faktus apie poeto gyvenimą. Pirmuoju šis liudijimas pasirinktas neatsitiktinai – šitaip skaitytojas įvedamas į rašytojo gyvenimą, primenamos svarbiausios jo egzistencijos detalės. Vėliau tokios dokumentinės apžvalgos nepasitaiko, kitų asmenų liudijimai pasižymi asmeniškumu ir emocijomis.

Informatyvūs ir iškalbūs artmiausio B. Sruogai žmogaus – žmonos Vandos atsiminimai. Juose galima pažinti kiek kitokį nei įprasta rašytoją: šeimyninį, mylintį, teisingą, atidų, atsakingą, darbštų, „gaspadorišką“, dėmesingą. O juk dažnas kolega ar studentas jį apibūdina kaip cinišką, griežtą, pašaipų, kandų ir išdidų. „Sunku apibūdinti artimiausią gyvenime žmogų, kurs buvo ištikimas draugas, vyras, mokytojas, o kartais lyg tėvas, brolis, net vaikas...“ (Daugirdaitė-Sruogienė 1974: 137), – prisipažįsta poeto žmona. Ji papasakoja ne tik apie B. Sruogos kaip paprasto žmogaus kasdienio gyvenimo ypatumus, bet ir B.Sruogos kaip kūrėjo įpročius. Žmona buvo arčiausiai rašytojo, matė, kaip jis kuria paskendęs savo mintyse, ištisomis dienomis neprataria nė žodžio. Sruogienė atskleidžia ir kūrybinio proceso virtuvę: „Pradžioje juodraščius rašydavo pieštuku ar plunksna, vartojo ploną popierių, supiaustytą siaurai per pusę puslapio“ (Daugirdaitė-Sruogienė 1974: 145). Per daugelį metų istorikė pažino ir tam tikras jos vyro kūrybai reikalingas sąlygas: vienumą ir ramybę. Atsiminimuose V. Sruogienė iškyla kaip rūpestinga ir mylinti žmona, sugebanti sutramdyti vyro žalingus įpročius: bohemiško gyvenimo viliones ir jo karštą būdą.

Dar vieną – kūrėjo-tėvo – tapatybę šiltai ir su humoru atskleidžia dukra Dalia. Ji kalba apie ypatingą ryšį su tėvu. „Balys. Tiktai Balys. Kitaip jo nevadinau, ir ilgai man žodis „tėvas“ buvo svetimas. Kai buvau visai maža, klausdavau draugų: „Kur tavo Balys?“ (Daugirdaitė-Sruogienė 1974: 165), – prisimena D. Sruogaitė-Bylienė. Būdama vaikas, ji nesuvokė tėvo darbų didumo. Taip pat paprastai jai atrodė ir kiti, šiandien klasikais vadinami, intelektualai, kultūrininkai, kuriuos tekdavo matyti, sutikti savo namuose. Mergaitei teko susidurti su Salomėja Nėrimi, Ignu Šeiniumi, Jurgiu Baltrušaičiu, Petru Cvirka, Kaziu Boruta ir kitais. „Atmintyje apie juos išliko tik nuotrupos, tik kai kurios smulkmenos, be apipavidalinto vaizdo...“ (Daugirdienė-Sruogienė 1974: 184), - prisimena Dalia.

Prie įvairiapusio B. Sruogos paveikslo kūrimo prisideda ir dukros draugės Danutės Bilevičiūtės – Danienės prisiminimai. Moters atminty išliko pirminis draugės tėvo paliktas įspūdis – B. Sruoga jai atrodė labai rimtas, nekalbus, šaltas, kėlė baimę. Tačiau iškyla į gamtą, keletas pokalbių pakeitė tuomet dar mergaitės nuomonę. B. Sruoga buvo „<...> mažai kalbus mieste, o linksmas ir gyvas gamtoje“ (Daugirdaitė-Sruogienė 1974: 201), – apibendrina liudininkė.

B. Sruoga jį supusiems žmonėms atrodė savotiškas, originalus (Pr. Skardžius), „tikras ir autentiškas revoliucionierius“ (Nyka-Niliūnas 1996: 367), užsidaręs, susigūžęs, įsitempęs dėstydamas, kantrus, atlaidus ir taktiškas kovotojas, skelbėjas, judintojas teatro seminare (A. Nyka-

Niliūnas), nenuspėjamas (A. Gustaitis), karštas patriotas, smarkus kritikas (J. Narūnė-Narutavičienė) ir t.t. Atsidūręs ant gyvenimo ir mirties slenksčio – konclageryje „Sruoga, užsidaręs savo kiaute, meditavo, puoselėjo vidinę dvasinę rezistenciją. Kurį laiką buvo visiškas atsiskyrėlis“ (Daugirdaitė-Sruogienė 1974: 458), – prisimena kartu kalėjęs M. Mackevičius. Iš prigimties rašytojas mėgo vienatvę, to reikalavo kūryba, menininko pasaulis. Išplėštas iš šeimos, gimtojo krašto, įprasto gyvenimo, kiekvienas sutrinka, o patekus į koncentracijos stovyklą, kur žmoniškumą keičia gyvuliški metodai, kur nebelieka jokių vertybių, kur pagarba žmogui ir jo gyvybė atsiduria paskutinėje vietoje, egzistuoti pasidaro nepakeliamai sunku. Kai nebėra kur atsiremti, paskutine viltimi tampa vidiniai resursai. Vėliau, galbūt praėjus pirmajam sukrėtimui, „jis ne tik pradėjo su mumis kalbėtis, bet ir dalintis įspūdžiais, o svarbiausia – kurti“ (Daugirdaitė-Sruogienė 1974: 458), – pasakoja tas pats kameros draugas. B. Sruogos gyvenimo liudininkas pabrėžia, kad meilės kūrybai, gimtajai žemei ir žmogui nesunaikino net kraštutiniai individo kankinimo būdai.

Knygoje pateikti įvairiausio pobūdžio, subjektyvūs atsiminimai suteikia Sruogos paveikslui konkretumo. Kolegų, bendradarbių mintys atskleidžia vieną rašytojo asmenybės pusę, studentai pasakoja apie kitokį, griežtą, atsidavusį savo darbui, ypač teatro seminarui, profesorių. Žmonos prisiminimai supažindina su kasdieniu, „buitiniu“ B. Sruoga – vyru, šeimos galva. Dukros žodžiais kalbama apie dar vieną – mylinčio, dėl šeimos kovojančio tėvo – portretą. Knygoje sudėti atsiminimai daugiausia atspindi B. Sruogos asmenybės ypatumus. Toks yra knygos tikslas.

Kad ir kiek subjektyvūs atsiminimai būtų, neapsieinama be tam tikrų istorinių faktų ar žmonių grupių gyvenimo liudijimų. Kalbėdami apie rašytoją, memuaristai paliečia ir kitus panašaus, daugiausia kultūrinio sluoksnio žmones bei jų gyvenimo faktus, atspindi istorines to meto aplinkybes. Studentai, prisimindami Sruogą kaip profesorių, papasakoja apie kitus dėstytojus – Vincą Krėvę ar Vincą Mykolaitį Putiną. Visus juos siejo viena ypatybė – jie buvo Vytauto Didžiojo universiteto profesoriai, visi dėstė, pasak studentų, sausai, šaltai, ne itin įdomiai, tačiau visi buvo didūs menininkai, kūrėjai. B. Sruoga sukūrė teatro seminarą, labai juo didžiavosi ir mėgo šį darbą, didelę vietą jo gyvenime užėmė teatrinė veikla, aktoriai ir teatralai. Todėl prisiminimuose atskleidžiama lietuvių teatro kultūra. Memuaruose minimi įvairūs vakarėliai, susibūrimai, pokalbiai apie politinius ar kultūrinius reiškinius leidžia spręsti ir apie kultūrinio bei politinio gyvenimo įvykius. Prasidėjus okupacijai, žmones apėmė didžiulė baimė ir panika, ištrėmimo galimybė ėmė grėsti daugeliui intelektualų, tarp jų ir B. Sruogai. Rašytojui atsidūrus lageryje, prisiminimuose atsiveria ir ši istorinė situacija. Liudininkų akimis regime žmonių nusivylimą, kančias, skausmą.

Atsiminimuose *Bėgome nuo teroro* liudijamas visų iš tėvynės priverstų bėgti žmonių išskirtinis gyvenimo etapas. Randame ne vieną rašančiojo savęs apibūdinimą. Tekstų autoriai vadina save politiniais pabėgėliais, išeiviais be tėvynės, tremtiniais. Kiekvienas savaip įvardija bėgimo iš gimtojo krašto priežastis, bet viena jų sieja visus – bėgta tam, kad išgelbėtų savo kūną ir

sielą. Iš tėvynės žmonės traukėsi nuo nelaisvės, trėmimų, kankinimų, bado, žudymų. Atsiminimuose atskleidžiami sovietų armijos tikslai – masinis žmonių naikinimas, tautžudystė. Ypač stengtasi pašalinti aktyviąją tautos dalį, todėl egzilyje atsidūrė tiek daug intelektualų. Didelę tautos dalį išgąsdino 1941 metų birželio 14 ir 15 dienos, kai masiškai buvo tremiami lietuviai. Ši tragiška data minima daugelyje išeivių liudijimų. Ji yra tarsi riba, leidusi suprasti, kad bolševikų ketinimai išties žiaurūs ir jie neketina sustoti. Atsidūrus tokioje padėtyje, daugeliui kilo dilema: „<…> laikytis savo žemėje, nepaisant kas čia teks pergyventi, ar trauktis nuo į Lietuvą sugrįžtančio grėsmingo okupanto, kol dar galima ir kur galima" (Prunskis 1980: 12). Daugelyje atsiminimų šis apsisprendimas ypač akcentuojamas. Dažnai jį bandoma motyvuoti, tarsi jaučiant kaltę dėl išėjimo, pabėgimo, paliekant tautiečius kančiai. Natūralu, kad žmogus bėga nuo fizinio, moralinio skausmo. Bandymai liudyti pabėgimą yra savotiškas savęs pateisinimas. „Jei tie tūkstančiai mūsų tautiečių nebūtų pasitraukę iš Lietuvos, pirmiausia nebūtų, kas liudija apie bolševikų darbus mūsų krašte ir nebūtų, kas kovoja už Lietuvos laisvės atstatymą" (Prunskis 1980: 16), – pasakoja Č. Grincevičius. Šitaip mėginama pagrįsti kardinaliai po pabėgimo pasikeitusio gyvenimo prasmę. Panašiai apie išeivių misiją kalba J. Grinius: „Apvaizdos siųsta pagalba mums karo audrose, kad, iš jų išėję sveiki ir darbingi, pajėgtume atlikti bent dalį tokių pareigų ir darbų, kokie yra neįmanomi sesėms ir broliams pavergtoje tėvynėje" (Prunskis 1980: 61). Išsakytuose žodžiuose juntama pareiga ir atsakomybė, netgi dieviškojo prado įsikišimas. Išeiviai yra išrinktieji, ganytojai, siekiantys tautos laisvės. „Ir tas sprendimas (palikti Lietuvą – a.p.) bene ir bus mano gyvenimo tamsiausioji diena", – prisipažįsta J. Janušaitis (Prunskis 1980: 164). Akivaizdu, kad palikti gimtus namus, artimuosius, draugus – nelengvas sprendimas. Kaltė dėl to jaučiama ir po daugybės gyvenimo metų. Kiekvienas, prievarta bėgantis iš savo krašto, paliekantis namus ir artimuosius, manė, kad išvyksta laikinai. Viltis, jog greitai viskas pasikeis, buvo gyva bėgančiųjų sąmonėje. Išskirtinės knygos kontekste Kanadoje gyvenančios E. Plioplytės-Steiblienės dienoraščio ištraukos. Ji, būdama penkiolikos metų, patyrė sovietų okupaciją ir turėjo bėgti iš tėvynės. Autorės liudijimuose daug jauno žmogaus, mergaitės-bėglės išgyvenimų: baimės, tėvynės meilės, religinių jausmų, netgi romantikos. Atsiminimų paantraštėje nėra minima rašančiosios pavardė, tėra užrašas „Lietuvaitės dienoraštis" (Prunskis 1980: 24). Šis faktas suteikia dienoraščiui universalumo. Nors yra žinoma, kad tai asmeninis vienos merginos gyvenimo pasakojimas, akivaizdu, kad jis liudija daugelio to meto jaunimo situaciją. Jo autorė galėtų būti bet kuri mergaitė bėglė.

Knygoje apie Balį Sruogą vaizduojamas įvairiapusis individo gyvenimo paveikslas, jo būties momentai, pastebėti artimųjų, šalia buvusių asmenų. Rinkiniu kuriama Balio Sruogos gyvenimo istorija. Knygoje *Bėgome nuo teroro* atspindimas visos lietuvių tautos likimas, tačiau kiekvienoje jų slepiasi ir individo drama. Atsiminimai liudija visuotinę tautos tragediją – bėgimą

nuo okupantų, pasitraukimą į nežinią, tačiau išgyventa ši situacija kiekvieno skirtingai, savaip, individualiai.

Atsiminimai spaudoje

XX amžiuje išeivijoje pasirodė ne tik memuarinių knygų, rinkinių, bet ir atskirų atsiminimų spaudoje. Daugiausiai jų buvo publikuota *Metmenyse*, keletas *Aiduose*, vėliau jie buvo perspausdinti straipsnių rinkiniuose. Šių atsiminimų autoriai – gerai žinomi to meto rašytojai K. Ostrauskas, J. Blekaitis, A. Nyka-Niliūnas, H. Nagys ir kiti. Straipsniai buvo spausdinami 8-9 dešimtmetyje, o jų objektas – taip pat rašytojai. K. Ostrauskas rašė apie V. Krėvę, J. Kaupą, A. Mackų, M. Katiliškį, J. Blekaitis dalijosi prisiminimais apie H. Radauską, B. Sruogą, A. Mackų, A. Nyka-Niliūnas pasakojo apie J. Kaupą, V. Krėvę, H. Radauską, V. Mačernį, H. Nagys pateikė prisiminimus apie J. Kaupą. Apie savo amžininkus taip pat rašė A. Gustaitis, V. Maciūnas, K. Žukas, M. Katiliškis, E. Žeivys, J. Greimas. Šiuos atsiminimus galima priskirti trečiajam – subjektyviam, save ir kitą reflektuojančiam – išeivijos memuaristikos raidos etapui.

Atsiminimuose esanti autobiografinė sutartis su skaitytoju įgalina suvokti skaitomą tekstą kaip tiesą, autoriaus gyvenimo dalį. Tai privalomas memuarų reiškinys, įrodantis teksto autentiškumą. Minėtuose straipsniuose sutartis dažniausiai yra akivaizdi ir tiesioginė. Atsiminimų objektas nusakomas jau teksto antraštėje: „Du apie Mackų“, „Julius. Keli praeities nutikimai“, „Henriko Radausko jaunos dienos. Pagal brolio Bruno Radausko atsiminimus“, „Radauskas“, „Atsiminimų nuotrupos apie Krėvę“ ir panašiai. Be to, straipsniuose nuolat minimi žodžiai „kaip atsimenu“ (K. Ostrauskas), „iš visų mano atsiminimų“ (J. Blekaitis), „kaip per miglas atsimenu“ (V. Daugirdaitė-Sruogienė), „drįstu prisiminti“ (A. Gustaitis), „iš atminties man neišdyla“ (S. Pilka) ir t.t. Tai akivaizdi nuoroda, jog dėstoma tai, kas prisimenama. Teksto rišlumui ir tikslumui įtakos turi ribota žmogaus atmintis, verčianti daryti atranką, užpildyti spragas. Tą vienuose atsiminimuose apie Radauską pripažįsta ir J. Blekaitis (1977: 13-67): „Vieno žmogaus įspūdžiai bei prisiminimai – visada riboti, asmeniški, atminties kaprizingai atrinkti“. Daugelyje vietų pasakotojai abejoja, nėra tikri savo tiesa. „Berods tai buvo jau pasitraukus iš Lietuvos <...>“ (Blekaitis 1977: 13-67), „Neatmenu, apie ką būtent šnekėjome su Radausku“ (Blekaitis 1977: 13-67), „Galėjo būti 1953 metų pradžia New Yorke“, - teigia J. Blekaitis (1977: 13-67). „Taip ir neatsimenu, kada ir kur mudu pirmą kartą susitikom ir pasipažinom“, „<...> neatsimenu nei kada nei kaip <...>“, – rašo K. Ostrauskas (2006: 15-22) apie J. Kaupą. „Nebeatsimenu, kas buvo sakoma <...>“, – teigia Ž. Bilaišytė (1981: 151-166).

Autoriaus socialinė, kultūrinė padėtis yra svarbi rašymo, vertinimo momentu. Nuo jo užimamos pozicijos priklauso atsiminimų pobūdis. Daugelis straipsnių autorių prisimena būdami

egzilyje. Jie dirba sunkius fizinius darbus, kad išgyventų, laisvalaikiu kuria, susitinka su kolegomis rašytojais. Apie tokią išeivių kasdienybę rašoma atsiminimuose. Iš tokios dabarties yra prisimenama. „Ir vis dėlto dabar, stengdamasis grįžti prie jo, vėl skaitydamas jo kūrybą, jo straipsnius, nuotolio šviesoje matau, kad jo nepažinau“, – teigia J. Blekaitis (1977: 13-67). Autorius kalba apie nuotolį, iš kurio vertina prisiminimų subjektą, kolegą ir draugą A. Mackų. Matyti pastangos, siekiant susigrąžinti praeitį – pasakotojas skaito kūrybą, straipsnius. Šitokiu būdu atskleidžiamas atsiminimų konstravimo momentas. Jie kuriami, dėliojami, neatsiranda savaime. Tai subjektyvių emocijų ir vertinimų rezultatas, autoriaus savirefleksija. V. Daugirdaitė-Sruogienė (1983: 27-53) atsiminimuose mąsto apie atminties neatitikimus, žmogui nesuprantamą ir nepavaldų veikimą: „Keistas dalykas, kai kurie nereikšmingi posakiai, momentai užsifiksavo atminty nepaprastu ryškumu, o daug svarbių įvykių visai pamiršti“. Šis sakinys patvirtinta Ph. Lejeune`o teorijoje iškeltą mintį, jog rašant atsiminimus atliekama dviguba faktų atranka: pirmiausiai faktus atrenka atmintis, vėliau pats autorius.

Laiko ir erdvės kaita atsiminimais paremtuose straipsniuose akivaizdi. Dažniausiai rašoma praėjus keletui ar keliolikai metų, todėl susiduriama su abejonėmis. Pasakotojas vertina iš prisiminimo momento, dabarties, šiandienos. Jis, pasak V. Kubiliaus, *čia* ir *dabar* pasakoja apie tai, kas buvo *tada* ir *ten*. Tai suteikia prisiminimams rašymo momento subjektyvumo. Tekste nuolat atsiranda intarpų su nuorodomis į dabartį, šias dienas, rašymo momentą. „Ir rodos dar šiandien matau iš tos dienos sąmyšio grįžtantį sukruvintą Kazį Borutą...“, – atsimena A. Gustaitis (1981: 131-137). Itin dažnai laiko skirtį, prisimindamas V. Krėvę, pabrėžia A. Nyka-Niliūnas (1983: 131-136): „Ir keista: aš jį dabar galiu įsivaizduoti tik su ilgu, į apačią siaurėjančiu žieminiu paltu ir su lazdele <...>“, „<...> reikėjo visa tai užrašyti *tuomet,* ne dabar, kada aklai žvejoti nebūtinai visu šimtu procentų patikima atmintyje“, „Šiandien, dar kartą perleisdamas savo prisiminimų filmo juostą, matau Krėvę, stovintį su Baliu Sruoga Vilniuje“. Citatos patvirtina, jog kiekvienas atsiminimas – labai asmeniškas, subjektyvus veiksmas, visiškai priklausantis nuo pasakotojo pozicijos, atminties galių, santykio su praeitimi, aprašomuoju subjektu, galiausiai nuotaikos. Autorius pripažįsta, kad nepajėgia *dabar* prisiminti visko, kas buvo *tuomet.*

Rašydami prisiminimus autoriai pasakoja praeities įvykius, aprašo pasirinktą subjektą, perteikia emocijas. Jie liudija savo kolegų, rašytojų gyvenimo faktus, kaip jiems tuo metu atrodo, kaip jie suvokia. Vienas ar kitas subjektas atskleidžiamas per santykį su autoriumi. Lygiai taip pat pats pasakotojas atsiskleidžia per santykį su aprašomuoju žmogumi. Tokiu būdu atsiminimuose yra liudijami ne tik aptariamo subjekto, autoriaus, bet ir to meto žmonių gyvenimo faktai. Pasakodamas apie H. Radauską ir save, apie darbą fabrike, pasivaikščiojimus po miestą, kūrybines akimirkas, J. Blekaitis pristato daugelio to meto išeivių rašytojų gyvenimo būdą. Per subjektyvią būtį pažįstame objektyvią, visuotinę tikrovę.

Kiekvienas autorius pateikia subjektyvius įspūdžius apie pasirinktą prisiminimų objektą. J. Blekaitis (1977: 13-67) apie draugą ir kolegą H. Radauską rašo „<...> koks žmogus buvo tasai poezijos auksakalys, tasai tobulas esteto įsikūnijimas“, „ir nors apie tai nešaukia, bet dvelkia nepriklausomybe“, „amžinas svetimasis“, „neprijaukinamas kaip katės“, „atšiaurumas – tik tariamas: už jo slepiasi švelnus, jautrus, be galo lengvai pažeidžiamas žmogus“. S. Pilka (1994: 355) poetą vadina neeiliniu, šiltu, paslaugiu, kiek rezervuotu, savyje užsidariusiu, kukliu žmogumi. K. Ostrauskas (1978: 7-27) V. Krėvę pristato iš studento pozicijų: „Šiaip kaip profesorius Krėvė buvo tvarkingas ir rūpestingas“, „<...> su studentais Krėvė buvo korektiškas ir malonus <...>, tačiau ne saldus ir lipšnus“. A. Nyka-Niliūnas mini Krėvę kaip nelabai įdomų, išsiblaškiusį dėstytoją, kuriam nuolat šlubuodavo atmintis. Tuo tarpu V. Daugirdaitė-Sruogienė (1983: 27-53) Krėvę prisimena kaip paprastą, visiems studentams prieinamą, gamtą ir šeimą mylintį asmenį. Matyti, kad tas pats žmogus kiekvieno autoriaus prisiminimuose vaizduojamas skirtingai. Kolega, draugas piešiamas vienaip, profesorius, dėstytojas jau kiek kitaip.

Išeivijos rašytojų memuaristikos subjektyvėjimą rodo daugelio kūrinių analizė. Tai ne tik atskiros atsiminimų knygos (M. Aukštaitės, J. Narūnės, M. Mykolaitytės-Slavėnienės), bet ir atsiminimų rinkiniai (D. Daugirdaitės-Sruogienės, J. Prunskio) bei straipsniai spaudoje (J. Blekaičio, K. Ostrausko, A. Nykos-Niliūno ir kt.). Kiekviename tekste ryškus asmens gyvenimas, jo emocijų sklaida ir nuolat šalia esanti istorinė realybė.

3.2. Išeivijos rašytojų memuarų žanro transformacijos

Pasaulio kaitos akivaizdoje žanrų ribos ima trintis ir siaurėti. Jeigu ligi šiol aptarti autoriai savo atsiminimų knygas dažniausiai įvardydavo viena žanrine forma – išgyvenimai, memuarai, atsiminimai ir pan., tai šioje vietoje bus mėginama aptarti tam tikras memuarinių kūrinių žanrines transformacijas. Šitokia tendencija išeivijos memuaristikoje atsiranda XX amžiaus antrojoje pusėje – 6-7 dešimtmečiuose. Šis pokytis sutampa su subjektyvumo laipsnio memuaruose padidėjimu: į pirmą vietą atsiminimuose iškyla asmuo, jo vidinis pasaulis, jausmai ir išgyvenimai, istorija lieka nuošalyje, šalia žmogaus. Savo knygų žanrui nusakyti autoriams nepakanka tik memuarų termino. Šalia jo atsiduria autobiografija, dienoraštis, apybraiža, esė. Šiame skyriuje panagrinėsime konkrečius šių žanrų sankirtos momentus. Juos iliustruosime tipiškiausiai šią situaciją reprezentuojančiais kūriniais.

3.2.1. Pulgio Andriušio knyga „Septinton įleidus”: tarp memuarų ir autobiografijos

Knygos *Septinton įleidus* paantraštei Pulgis Andriušis pasirenka memuarus ir autobiografiją, įvardydamas ją „memuaro-autobiografiniais apmatais“. Kritikų nuomone, tai viena įdomiausių tokio pobūdžio knygų lietuvių literatūroje. Joje susipina platūs Andriušio lyriko ir feljetonisto pradai. Greičiausiai iš pastarojo kilusi kūrinį visapusiškai apgaubianti ironija, kai kur užleidžianti vietą emociniams vertinimams. Pasakoti apie praeitį, perteikti skaudžius išgyvenimus daug lengviau apsiginklavus humoru. Aprašydamas lageriuose praleistas dienas, šį vaizdavimo būdą Lietuvių literatūroje įprasmino B. Sruoga. Sarkazmo gaidelės buvo pastebėtos ir J. Aisčio prisiminimuose. Siekdamas objektyvią įvykių versiją sieti su subjektyviu vertinimu, Andriušis ironišką žvilgsnį derina su lyrine praeities raiška.

Knygos antraštėje pateiktas žanrinis teksto įvertinimas yra atvira ir tiesioginė autobiografinės sutarties su skaitytoju forma. *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* (2001) sakoma, jog autobiografija yra memuarinis pasakojimas apie save. Remiantis apibrėžimu ir autoriaus įvardijimu kūrinį galima vertinti kaip autobiografiją, kurioje ryški autoriaus asmens tapsmo istorija, atsispindi vidinio pasaulio bruožai, emocijos ir vertinimai. Jame leidžiama ieškoti memuarams būdingų detalių – išorinių, rašytojo aplinkos vaizdų, istorinių įvykių bei faktų, vienaip ar kitaip veikusių Andriušio gyvenimą. Šios rašymo formos derinamos tarpusavyje ir papildo viena kitą, sukurdamos mozaikinį, bet išsamų autoriaus gyvenimo paveikslą.

„Autobiografija prasideda ir plėtojasi subjektyvumo sferoje. *Aš* yra vienintelis autobiografijos pasakotojas, kalbantis savo vardu ir atveriantis savo gyvenimo visumą“, – teigiama *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* (2001). Pulgio Andriušio knyga pradedama lyg kronika: „*Gimimo data*: kovo mėnuo, 18 diena, 1907 metai senuoju kalendorium. / *Vieta*: Gaidžių kaimas, Tauragnų valsčius, Utenos apskritis (gimimo metu – Zarasų). / *Geografinė padėtis*: šeši kilometrai į pietus nuo Kauno-Zarasų plento, išsukus Daugailių bažnytkaimyje <...>“ (Andriušis 1968: 23). Pabrėžti gyvenimo pradžią būdinga autobiografijai, naudotis faktais – memuarų paskirtis. Matyti, kad jau pradžioje derinami abu rašymo būdai. Kaip reikalauja tobula autobiografija, pirmajame skyriuje pasakojama apie gimtąjį Gaidžių kaimą, t.y. vietą, kurioje gimė ir augo autorius, jo kilmę, gimines ir artimuosius. Pristatomas rašytojo senelis, mama, tėvas, pusbroliai, atskleidžiamas kiekvieno jų vaidmuo pasakotojo gyvenime. Apie save autorius sako: „ <...> aš buvau antras iš eilės, mane pakrikštijo Tauragnų klebonas Orda, <...> suteikęs tose apylinkėse neįprastą Fulgencijaus vardą, kurio neištardami tėvai mane vadino Pulgenca arba Pulgenciuku“ (Andriušis 1968: 24). Aplinkinės vietovės ir artimi žmonės darė berniukui didelę įtaką. Senelio Tilvyčio namuose vaikas rasdavo tikras „lobių kasyklas“: knygos, laikraščiai, muzikos instrumentai, paveikslai, įrankiai, sodas ir tvenkinys. Andriušio memuaruose aiškiai skleidžiasi vaikystės pasaulis, kurio svarbą kuriant autobiografinę istoriją pabrėžia Ph. Lejeun`as. Susidūrimas su literatūra ir muzika dar vaikystėje tapo viso gyvenimo pomėgiu, profesija. Tėvas atsiminimuose piešiamas visada linksmas, pilnas

išmonių, juokų, medžiotojas, žvejys, muzikantas, teisėjas ir pasakorius (matyt, iš jo paveldėtas autoriaus humoro jausmas ir rašytojo talentas). Jis suformavo būsimojo rašytojo vaizduotės pasaulį. Šaltais rudens ir žiemos vakarais jis vesdavosi vaikus į nuostabų ir stebuklingą pasakų pasaulį. Jis išmokė berniuką žvejoti, aprodė neįprastą gimtojo kaimo gamtą. Pasakotojui, įžengusiam į septintą dešimtį, įstrigo pirmoji pažintis su Silio ežeru: „<...> pirmą kartą sąmoningame gyvenime pamačiau pro juodalksnių kamienus Silio ežero įlanką Didžiolaukiuose, staiga ėmė suktis galva ir čia pat nualpau <...>“ (Andriušis 1968: 26). Autorius pripažįsta, kad šis ežero, vandens pojūtis išliko visam gyvenimui net sapnuose. Motina buvo tėvo priešingybė: rami, dievobaiminga, graudžios ir lyriškos prigimties. Jos atgaiva buvo bažnyčia ir gėlynai, kuriuose be galo puoselėjo ir mylėjo. O didžiausias rūpestis – išmokyti vaikus poterių ir skiemenuoti iš maldaknygių. Lyriškoji autoriaus prigimties dalis vienareikšmiškai paveldėta iš motinos. Memuaruose tai pasireiškia aprašant vaikystės metus, šeimą, gimtojo krašto gamtą, o kitose knygose lyriškumo ypač daug. Iš motinos perimtas ir augalų, botanikos meilė ir pažinimas.

Rašant autobiografiją ir memuarus, ypač svarbi informacija slypi, pasak V. Kavolio, knygos pradžioje ir pabaigoje. Pirmame skyriuje pristatyti svarbiausi rašytojo vaikystės momentai. Taip skaitytojas įvedamas į būsimojo rašytojo pasaulį. Knygos pabaiga labai trumpa, sutelpanti į vieną, bet iškalbingą sakinį: „Ak, kad nereikėtų nešt tas benamystės kryželis ant pečių anapus Atlanto, anapus Amerikos, anapus Ramiojo Vandenyno, kur tik mieguose pasivaidena Kazio Gojus, aukšti Gaidžių laukai, pasigirsta lyg tarytumei ežerų Eroica, pavasarį ledus plėšiant!“ (Andriušis 1968: 185). Joje autorius vaizduoja save pasikeitusį po ilgos gyvenimo kelionės. Iš viskuo besistebinčio, meile aplinkai spinduliuojančio vaiko jis virsta skausmo ir ilgesio kankinamu žmogumi be vietos, benamiu. Pradžia ir pabaiga tarsi įrėmina memuarų tekstą. Apskritai jį galime skirti į dvi dalis: gyvenimas Lietuvoje ir išeivijoje. Apie gyvenimą Lietuvoje kalbama labai nerūpestingai, lengvai, nevengiant juoko elementų, ironiško žvilgsnio, tuo tarpu gimtojo krašto palikimas susijęs su ilgesio, liūdesio ir nerimo gaidomis. Gyvenimas svetimoje šalyje pasakotojui lygus kryžiaus nešimui ant pečių. Ir vienintelė atgaiva jo širdžiai – sapnuose pasirodantys gimtojo kaimo vaizdai. Okupacija, trėmimai padalijo pasakotojo gyvenimą į dvi dalis: pirmoji buvo nerūpestinga, pilna linksmybių, savos žemės pojūčio, antroji šalta ir tolima egzistencija svetimoje žemėje.

Pulgio Andriušio memuaruose išryškėjanti *čia* ir *dabar* bei *ten* ir *tada* skirtis nusako laiko ir erdvės modelių kaitą. Knyga pasirodė Bostone 1968 m. ligi autoriaus gyvenimo galo likus porai metų. Leidimo data bei autoriaus situacija tuo momentu paaiškina memuarų pavadinimą: septinton įleidus arba septinton dešimtin įžengus. Skaitytojas regi Pulgio Andriušio gyvenimą, koks jis rodosi pačiam autoriui į septintą dešimtį įkopus. Dažniausiai to amžiaus žmogui svarbu dar kartą įvertinti nueitą kelią, įprasminti savo egzistenciją. Autorius vertina iš *čia* ir *dabar* – Australijos, kur gyvena kaip aktyvus, bet tėvynės ilgesį ir svetimos žemės naštą jaučiantis išeivis. Pasakoja jis apie

praeitį – kas vyko *ten* ir *tada*. Šios sąvokos aprėpia gyvenimą Lietuvoje, gimtajame kaime ir kituose miestuose, o laiko atžvilgiu tęsiasi nuo gimimo ligi emigracijos. Aprašomus įvykius nuo užrašymo momento skiria ne vienodas laiko tarpas – vieni yra septynių dešimtmečių senumo, kiti vos keletos ar keliolikos metų. Daugelyje teksto vietų į rišlų pasakojimą apie vaikystės ir jaunystės metus įsilieja netikėtas kito – ateities – laiko pojūtis: „Ir kaip gailėjausi, kad negalėjau pasikinkyti arklio, kai po daug metų važiavom žemaituku aplink Europą!“ (Andriušis 1968: 29). Tokiu būdu nurodomas pasakotojo vaidmuo – jis visažinis, pasakojantis praeities istoriją iš tam tikro atstumo, žinodamas visą ateities kontekstą. Štai kalbėdamas apie savo mokytoją Pranciškėlį pasakotojas prasitaria, kad šis jį mokė nuo kūdikystės iki „paliekant Lietuvą 1944 m.“ (Andriušis 1968: 30). Dar vienas pavyzdys, kai pasakotojas kalba apie meilės laiškus, kurių per gyvenimą tėra parašęs tris, o pirmasis buvo parašytas pradžios mokykloje. Nors svarbiausia, kas norima pasakyti, tai pirmasis laiškas, tačiau jis atsiduria viso pasakotojo gyvenimo kontekste. Vėl sumaišoma dabartis ir ateitis. Pasakotojas bando pažvelgti iš pasakojimo momento, o ne iš įvykio vykimo laiko. Panaudodamas iškalbingus žodelius *vėliau, po to, kaip pamatysime, kaip atsimename, dar ir dabar* arba pateikdamas svarbios informacijos skliausteliuose autorius tyčia painioja praeitį su ateitimi arba rašymo momentą su veiksmo vykimo laiku. Taip aiškiai juntamas nuolatinis pasakotojo buvimas.

Pulgio Andriušio knygoje, kaip būdinga autobiografijai, sužinome apie svarbiausius rašytojo gyvenimo įvykius. Daugelis jų pasakojama nuotaikinga, humoro prisodrinta kalba. Skaitytojas gali atsekti tam tikrus rašytojo gyvenimo etapus: iš pradžių pasakojama apie piemenavimą, mokymąsi namuose, slaptą mokyklėlę, pradžios mokyklą, Utenos progimnaziją, Kauno „Aušros“ gimnaziją ir galiausiai universitetą bei Meno mokyklą. Šitaip kuriama rašytojo asmens tapsmo istorija. Visą laiką mokydamasis Pulgis Andriušis gyveno kolektyvinį gyvenimą, t.y. dalydavosi kambarį su keletu arba net dešimčia kolegų. Į tokią savo situacija iš laiko perspektyvos rašytojas žvelgia ironiškai: iš intraverto tapo ekstravertu (Andriušis 1968: 39). Anksti pažino bohemos gyvenimą, dalyvaudavo įvairiuose oficialiuose ir ne tik oficialiuose renginiuose, rašė, vertė ir piešė laikraščiuose. Jaunystėje autoriaus gyvenimas buvo išties spalvingas ir įvairialypis. Vienintelė atgaiva viešame gyvenime buvo gimtasis kaimas ir jo gamta. Daugelyje memuarų vietų mintimis sugrįžtama į mielą ir savą Gaidžių kaimą, kuris gali paguosti ir nuraminti. „Gyvendamas 24 valandas kasdien ekstravertinį gyvenimą bendrabučiuose, progimnazijoje, gimnazijose, universitete, meno mokykloje, įsitrynęs akademikų, dailininkų, teatralų ir žurnalistų tarpan, tiktai atvažiavęs į Gaidžius atostogų pasijusdavau tikrai namie“ (Andriušis 1968: 82), – daug apie tikrąjį savo sielos šauksmą pasako autorius. Civilizuotame mieste jis jausdavosi tarsi „sėlių tautos ambasadorium“ (Andriušis 1968: 88), į savo situaciją ironiškai žvelgia rašytojas. Pirmojoje knygos dalyje, aprašančioje gyvenimą Lietuvoje, autorius stengiasi pamatyti tik šviesiąsias visa ko puses. Į

reiškinius, kurie jam nebuvo mieli ir priimtini arba tiesiog nepavykę (gyvenimas bendrabutyje su minia kolegų, nepabaigta kelionė, miesto šurmulys), jis stengiasi žvelgti su ironija ir pašaipa. Gimtojo kaimo vaizdų aprašymuose prasiveržia kita rašytojo pusė – lyriška autoriaus prigimtis. Jis pabrėžia kiekvieną gamtos detalę, su meile ir šiluma vaizduoja ežerą, medį, gėlę. Sielos ramybę ir atgaivą jis suranda gamtoje, gimtajame kaime. Todėl taip skausmingai rašytojas išgyvena ir emigranto likimą.

Antroji memuarų dalis alsuoja jau kitokiomis, skaudžiomis egzilinio gyvenimo nuotaikomis. Joje išlieka lyrinis vaizdavimo būdas, ypač prisimenant prarastą tėvynę, šeimą, Lietuvos gamtą, tačiau lyrizmas jau persunktas slogia praradimo, skaudžios nostalgijos nuotaika. Pirmąjį skyrių nuo antrojo galima atskirti vienu sakiniu: „Įvyko didžioji Lietuvos nelaimė, įdardėjo Kaunan rusų okupaciniai daliniai“ (Andriušis 1968: 138). Šitokiu konstatavimu autorius pabrėžia visagalį istorijos veikimą. Prasideda kita realybė: *Ūkininko patarėjas* virsta *Valstiečių laikraščiu*, visi rašytojai ir žurnalistai privalo klausyti marksizmo-leninizmo kurso, net Don Kichoto vertimas gauna naują redaktorių A. Churginą, prasideda deportacijos, vokietmetis, antroji okupacija ir galiausiai išeivio likimas. Naujasis gyvenimas buvo daug sudėtingesnis, reikėjo rūpintis žmona ir trim vaikais, keliauti iš vieno lagerio į kitą. Kelionėse ne tik išsipildžiusi svajonė būti tikru rašytoju palaikė viltį gyventi toliau. Kartu su St. Santvaru, A. Gustaičiu ir B. Brazdžioniu ėmė rengti literatūrinius vakarus lietuvių stovyklose. Reikėdavo parengti vis naują programą, kurios pagrindas buvo išsiilgtos Lietuvos vaizdai. „St. Santvaro, H. Radausko ir N. Niliūno jauki draugystė, kavutės, posėdžiai kartu su mūzų pateptaisiais vertė pamiršti varganas tremtinio dienas“ (Andriušis 1968: 159), – vienintelį atgaivos šaltinį įvardija rašytojas. Jis pripažįsta, kad visas šis blaškymasis po lagerius buvo kažkoks nerealus, tarsi netikras. Vienintelis bent kiek realumo pojūtį turėjęs reiškinys buvo Lietuvos nostalgija. Iš gimtinės ilgesio gimė visa kultūrinė veikla, universitetai, mokyklos, koncertai, spauda, leidyklos, vaidinimai, net ir minėtieji literatūros vakarai. Aprašydamas DP stovyklų gyvenimą, autorius liudija daugelio Lietuvos inteligentų, atsidūrusių Vakaruose, gyvenimo situaciją, jų viltis ir troškimus, nostalgiškas nuotaikas, būdus išlikti. Tenka pradėti kitokį, naują gyvenimą: „ <...> man sukako 42 amžiaus metai, stoviu su žmona ir trim mažais vaikais plikas kaip tilvikas nežinomos žemės krante. Dar kartą gyvenimas iš naujo“ (Andriušis 1968: 170). P. Andriušis patyrė visus lagerių baisumus: trejus metus buvo atskirtas nuo šeimos, patyrė kareivišką muštrą, keliavo gyvuliniais vagonais, gyveno barakėliuose, kur naktį drebėdavo nuo šalčio, o dieną dusdavo nuo karščio. Ne vienas memuarų puslapis skirtas lagerių žiaurumams bei istorijos galiai aprašyti.

Atsiminimuose paliečiama ir išeivių gyvenimo užatlantėje ar Australijoje kasdienybė. Visa tai, išorinio gyvenimo atspindžiai, kas būdinga memuarams. Autorius, pats būdamas egzilu, liudija emigrantinės būties, žmonių nutautimo faktą. „Lietuviška asmenybė, veikiama svetimo

aplinkos, keičiasi, nugramzdindama pasąmonėn tuos papročius, elgsenos normas, kurios galiojo Lietuvoje“ (Andriušis 1968: 179), – su nusivylimu rašo autorius. Daugelis emigracijoj atsidūrusių lietuvių renkasi lengviausią kelią – prisitaikyti prie naujos aplinkos, visuomenės, kultūros ir gyventi be rūpesčių ir ilgesio. Kartu atsisakoma lietuviškų vertybių: paniekos pinigams, vaišingumo, pagarbos vyresniesiems ir pan. Jas keičia noras pralobti bet kokia kaina, troškimas pasirodyti kitiems, siekis atsikratyti vyresnio amžiaus žmonių. P. Andriušis smerkia tokį nutautimą ir savo gyvenimo realybe svetimame krašte laiko šeimą, sodybą, kurioje gali bent kiek pasimėgauti gamta, rašymą, kultūrinę veiklą.

P. Andriušo knygoje *Septinton įleidus* gausu informacijos ne tik apie rašytoją, bet ir apie jį supusius žmones, Lietuvos gamtą, tarpukario Kauną, kultūrinį gyvenimą, karo dienas, DP stovyklų kasdienybę, emigrantinį gyvenimą. Tokia plati rašytojo gyvenimo datomis apibrėžta mozaika savo autobiografiška prigimtimi padeda sukurti autoriaus asmenybės portretą, o memuaristinėmis formomis vaizduojamas išorinio, istorijos nulemto pasaulio piešinys. Asmeniniam gyvenimui ir objektyviai realybei būdingos lyrizmo, ironijos, nostalgijos ir skausmo nuotaikos. Atskirti memuarus ir autobiografiją neretai sudėtinga. Vienintelė jų riba – asmens tapsmo istorija, kuri niekada neatskleidžiama memuaruose ir visada yra autobiografijos pagrindas. Sėkmingai atsiminimų ir autobiografijos santykio problemą išsprendė Pulgis Andriušis, pavadindamas savo knygą „memuaro-autobiografinias apmatais“.

3.2.2. Jurgio Savickio „Žemė dega“: tarp dienoraščio ir memuarų

Dar vienu žanrų sintezės arba transformacijos pavyzdžiu yra dienoraščio ir memuarų suartėjimas. J. Savickio knyga *Žemė dega* yra vienas tipiškiausių šios sintezės pavyzdžių. Pats autorius knygą įvardija kaip dienoraštį, o A. Nyka-Niliūnas (1996: 249) papildo jį, pridėdamas būdvardį „memuarinis“. Dažnai memuarai stilizuojami kaip dienoraščiai, o pastaruosiuose pasinaudojama memuarine rašymo forma. J. Savickio knygoje bus bandomas atskleisti dienoraščio ir memuarų santykis, dienoraštyje ieškoma memuarinių formų apraiškų.

„Dienoraštis yra datuoti užrašai, fiksuojantys dienos įvykius, pastebėjimus, išgyvenimus“, – teigiama *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* (2001). Knygoje *Žemė dega* J. Savickis nepadaro tiesioginės ir atviros autobiografinės sutarties su skaitytoju. Apie kūrinio žanrą jis užsimena paskutiniame skyriuje: „Neužbaigti dienoraščiai. Bet dienoraščiai niekuomet negali būti užbaigti“ (1948.I.26) (Savickis 1956: 404). Tokiu implicitiniu būdu atsiranda autobiografinė sutartis. Remiantis ja kūrinyje galima ieškoti dienoraščiui būdingų elementų. Šis žanras išsiskiria dienos įvykių, momentinių nuotaikų, pastebėjimų ir išgyvenimų fiksavimu. J. Savickis knygoje fiksuoja dešimties metų laikotarpį: nuo 1939.III.13 iki 1948.I.26. Tai sudėtingas lietuvių tautai metas: karai,

okupacijos, trėmimai, koncentracijos lageriai. Šių svarbių istorinių įvykių autorius nevaizduoja tiesiogiai ir iš arti. Dienoraštyje randame tik jų atspindžių, autoriaus vertinimų, komentarų. Rašytojas liudija istorijos prievartą – atimti iš žmogaus namus, artimąjį, darbą. Neretai *Žemė dega* vadinama karo metų dienoraščiu. Tačiau karas nėra aprašomas iš mūšio lauko, detaliai. J. Savickio tikslas – atskleisti karo poveikį paprastam žmogui. Jis vyksta – virš galvų skraido naikintuvai, kažkur netoliese šaudoma ir sprogdinama, žudomi žmonės –, tačiau žmogaus gyvenimas vyksta įprastai, gamtos tėkmė nesustabdoma. Rašytojas yra dienoraščio autorius, pasakotojas, fiksuojantis momentines nuotaikas ir greitu tempu kintančius įvykius. Retrospekcija dienoraštyje apsiriboja viena diena, todėl skaitydami sužinome tos akimirkos, dažnai pirmu įspūdžiu paremtus vertinimus. Knyga buvo rašoma tiek, kiek trunka jos fabula – dešimtmetį – todėl nuotaikos priklauso nuo kintančių gyvenimo sąlygų. Pasakotojas yra penkiasdešimties – šešiasdešimties metų amžiaus diplomato tarnybos netekęs rašytojas, nusipirkęs ūkį Prancūzijoje ir ten leidžiantis savo dienas.

Dienoraštis laikomas ganėtinai intymiu, neretai tik sau skirtu, žanru. J. Savickio knygoje vengiama asmeniškumo. Pasitaiko emocinių proveržių, bet ties jais neapsistojama. Jausmas išsakomas, bet neplėtojamas. Autorius niekur nesiskundžia ir nedejuoja, tiesiog konstatuoja: skausmą, ilgesį, liūdesį, viltį. Dienoraštyje skleidžiasi J. Savickis prozininkas, kurio dėmesys krypsta į išorinio gyvenimo detales: „Mačiau aš jį, šį miestpalaikį, tuoj po karo, jau laisvojoje Latvijoje“ (Savickis 1956: 234), „Žinau, per pirmąjį, Didįjį, karą vienas mano draugas Kopenhagoje, kur man tuomet teko būti, sukombinavo dirbtinį vištos kiaušinį <...>“ (Savickis 1956: 216), „Pirmą kartą atsilankiusi mūsų namelio įkurtuvėse, atėjo su tam tikslui pirkta krištoline vaza“ (Savickis 1956: 204). Tai memuarinės raiškos forma. Autorius įdėmiai stebi viską, kas vyksta aplinkui, todėl dienoraščio centre atsiduria istoriniai įvykiai, gamtos aprašymai, Lietuvos gyvenimo vaizdai. Pastarasis motyvas vystomas nuo teksto pradžios ligi galo, tokiu būdu suteikdamas knygai memuaristiškumo. Šis momentas atskleidžia pasakotojo jausmus, santykį su pasauliu: „Sąsiuvinis šiuo metu atstoja man viską: namus, sodą, tėviškę. Kurios dabar nėra ir kurios taip ilgimasi. Kuri taip toli, ta tėviškė“ (1939. X. 28) (Savickis 1956: 172). Tremtis, apie kurią beveik nekalbama, tėvynės ilgesys yra svarbiausi autoriaus gyvenimo niuansai. Dėl gimtinės sielojamasi stebint karo įvykius, jos laisve tikima laukiant mūšio rezultatų, Lietuvos gamta prisimenama dirbant Prancūzijos ūkyje simbolišku pavadinimu *Ariogala*. Ten autorius bendrauja su įvairių tautybių žmonėmis, dienoraštyje užrašo jų gyvenimo istorijas. Minimos kelionės į Vilnių, Ženevą, Paryžių, Kopenhagą, kurios praplečia aprašomas erdves ir įgauna kelionių aprašymų formą. Tai savybė, dienoraštį priartinanti prie memuarų žanro.

Dienoraštyje pasakojama apie autoriaus profesinę veiklą. Jis – buvęs diplomatas, remdamasis savo patirtimi ir atsiminimais, daugelyje vietų pateikia tam tikrų šios veiklos niuansų, aprašo darbo pobūdį, ypatumus, kolegas. Šiuo atveju taip pat remiamasi kur kas platesne nei

vienadiene, tik dienoraščiui būdinga, erdve, laiku, patirtimi. Tai memuaristinis bruožas. Šitokiu būdu yra liudijami vienos profesinės grupės žmonių veiklos faktai. Dėl tos pačios priežasties tiek daug vietos skiriama įsiplieskiančiam karui: komentuojamos politinės peripetijos, vertinami istoriniai įvykiai, karo veiksmai. Nors šis visa apimantis vyksmas svarbus autoriui ir iš kitos pusės – jis atėmė namus, šeimą, darbą – visus svarbiausius žmogaus egzistencijos veiksnius.

V. Kavolis pabrėžia atsiminimų pradžios ir pabaigos svarbą. J. Savickio memuariniame dienoraštyje pradžia ir pabaiga taip pat reikšminga. Ypač todėl, kad knyga nėra visiškai gryni dienoraščiai. Juose galima aptikti ir memuarinio rašymo niuansų. Kūrinys pradedamas fakto konstatavimu: „Esu nusipirkęs sau brangios žemės sklypuką Pietuose“ (Savickis 1956: 7). Šis sakinys reikšmingas, nes ne tik įveda į pagrindinę knygoje plėtojamą erdvę, bet ir pristato svarbiausią rašytojo vertybę. Knygos pradžia paženklinta nauju gyvenimo etapu naujame ūkyje. Netekęs tėvynės ir darbo rašytojas bando kurti naują įsiprasminimo erdvę. Norėdamas būti arčiau savo agrarinės prigimties, renkasi žemės ūkį. Meilė žemei ir gamtai reiškiama bene kiekviename knygos puslapyje. Autorius aprašo kasdienius darbus, augalus ir gyvūnus. Šalia atsiduria gausūs karo vaizdai bei jų vertinimai. Šių motyvų santykis nusako knygos antraštę: *Žemė dega*. Autorius, stebėjęs pasaulį iš nusipirkto žemės sklypo, teksto pabaigoje vėl konstatuoja: „Aš pardaviau „Ariogalą“ (1948. I.26) (Savickis 1956: 405). Šį faktą lydi pasekmės – užgesęs šeimos židinys, neišsipildžiusios iliuzijos, vieno gyvenimo tarpsnio pabaiga. Žemės sklypas, jo atsiradimas ir išnykimas yra tam tikras gyvenimo už tėvynės ribų įforminimas. Ir nors vieno etapo pabaigą lydi nusivylimo ir stoiško susitaikymo nuotaikos, paskutinės eilutės alsuoja optimizmu ir viltimi: „Šito sąsiuvinio briauna šią minutę promenuoja Dievo karvutė... <...> Bet ji man – kaip paklydusiam audringoje jūroje keliautojui iš jūros gelmių išmesta alyvos šakutė. Geras ženklas ji man“ (1948.I.26) (Savickis 1956: 406). Dievo karvutė tampa gamtos galybės simboliu. Ji primena, kad jokios istorinės stichijos – karas, okupacija, tremtis – negali užgniaužti natūralaus ir visagalio gamtos vyksmo. Ji suteikia vilties – kad ir kas atsitiktų, žemė sukasi toliau, kad ir kaip sunku būtų, žmogus atsitiesia.

J. Savickio knygą *Žemė dega* galima vadinti memuariniais dienoraščiais, kuriems būdingas momentinių nuotaikų ir įvykių fiksavimas, nekonkreti, stebėjimais paremta fabula, mažas asmeniškumo laipsnis bei atsiminimų, kelionių aprašymų forma perteikti daugiausia išorinio pasaulio vaizdai. Memuarinis dienoraštis atskleidžia paprasto, istorinių aplinkybių blaškomo žmogaus gyvenimo ypatumus – jo pasitikėjimą natūraliu gamtos procesu, tėvynės ilgesį ir meilę žemei.

3.2.3. Petronėlės Orintaitės „Liepalotų medynuose“: tarp apybraižos ir memuarų

Nagrinėjant memuarų ir kitų žanrų sintezės variantus, buvo paliesti atsiminimų ir jiems giminingų žanrų – autobiografijos bei dienoraščio – forma parašyti kūriniai. Galimos yra ir tam tikros memuarų bei grožinių tekstų variacijos. Išeivijos rašytojos P. Orintaitės knyga *Liepalotų medynuose* įvardijama kaip memuarinių apybraižų rinkinys. Jam būdingas retrospektyvus, atsiminimais paremtas pasakojimo būdas, išorinio gyvenimo, epochos istorijos atspindžiai. *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* teigiama, jog apybraiža yra arčiausiai nemeninio žodžio sferos, artėja prie publicistikos, todėl kūrinys jungia objektyvų vaizdą ir subjektyvius vertinimus, išorinio pasaulio detales su psichologiniais veikėjų charakteriais. Tai priartina apybraižas prie memuarų. Pastaruosiuose taip pat vaizduojamas išorinis pasaulis, tačiau vertinama ir prisimenama subjektyviai. P. Orintaitės apybraižos gausiai beletrizuotos: jose gausu ilgiausių dialogų, detaliai aprašoma veikėjų išorė, vaizdingai piešiama gamta.

Rinkinį pagal tematiką galima suskirstyti į dvi dalis: vienoje vaizduojama autorės tėviškė, kaimo aplinka, žmonės ir gamta, kitoje – tarpukario Kaunas, kultūrinis jo gyvenimas, universiteto aplinka, žymūs to meto veikėjai ir politinė to meto situacija. Abi temos atskleidžia du skirtingus, bet vienodai svarbius autorės gyvenimo momentus. Apybraižos skiriasi ne tik tematika, bet ir nuotaikomis: vaizduojančios miesto gyvenimą turi satyrinį atspalvį, kaimo aplinką ir žmogų aprašančios pasižymi sentimentalumu, emocionalumu, nostalgija. Rinkinio ir vienos iš apybraižų pavadinimas sutampa. Tokio pasirinkimo priežastis lengvai paaiškinama. Autorės tėviškė – Liepalotų kaimas, ten ji gimė ir užaugo. Jai gimtinė, Lietuva – tai Liepalotai. Šio kaimo vardas tampa gimtosios, paliktos žemės simboliu. Autorė, pati gimusi ir augusi kaime, tampa kaimo žmonių gyvenimo liudytoja. Tėviškei aprašyti ji skiria gražiausius ir poetiškiausius žodžius. Tai erdvė, subrandinusi prisimenančiąją, įskiepijusi jai meilę žmogui, optimizmą ir harmoniją. Šiame kontekste atsiskleidžia ir Ph. Lejeune`o konstatuojama vaikystės reikšmė memuariniame tekste. Vaikystėje suformuotos vertybės visam gyvenimui tapo rašytojos gyvenimo pagrindu. Nors pačios apybraižos turinys ir tematika yra labai konkretūs – flora ir fauna, t.y. medžiai ir paukščiai Liepalotuose, tačiau atsidūrusio ant rinkinio viršelio pavadinimo reikšmė kinta – ji tampa daug platesnė tematikos, turinio ir erdvės atžvilgiu. To įrodymas – rinkinio apybraižos, kuriose kaimas ir miestas, valstietis ir profesorius.

Į kaimą atsiminimuose P. Orintaitė žvelgia susižavėjimo ir meilės kupinu žvilgsniu, o miesto ji nepoetizuoja. Laikinąją sostinę mes pažįstame daugiau per kultūrinį gyvenimą bei jo veikėjus. Šiuo atveju rašytoja, buvusi universiteto studentė, liudija tarpukario Kauno kultūrininkų grupės gyvenimo faktus. Rašydama ji remiasi realiai egzistavusių žmonių ir vietų vardais, pažymi tam tikrus istorinius ir politinius įvykius. Mes daugiau pažįstame žymius lietuvių kultūros veikėjus B. Sruogą, V. Mykolaitį-Putiną, L. Karsaviną, J. Jablonskį, V. Krėvę ir kitus, o pačios autorės gyvenimo detalės nutylimos. Rašytoja, kaip ir priklauso memuarams, daugiau vaizduoja išorinį, ją

supusį ir formavusį pasaulį. Pasitaiko momentų, kai jaučiamos emocinės reakcijos į tėvynės praradimą ar kitokias nuoskaudas, tačiau jos neiškyla į pirmą planą. Asmeninius prisiminimus ir įspūdžius autorė patvirtina objektyvia informacija, savo kartos praeities detalėmis, istorine atmintimi. Ji pasakoja, kad sodybą užveisė tėvukas Motiejus, kad „tėvas, daržininko sūnus iš Griškabūdžio (ar gal Pilviškių) parapijos, čia į žentus atkilęs, pridiegė prisodino lygiai numatuotom eilėm <...>“ (Orintaitė 1971: 239). Visa tai objektyvi realybė, taip buvo, to asmeniškai nepatyrė prisimenančioji, bet aišku, kad patyrė viso to „sužinojimo“ procesą. Ji girdėjo, o vėliau prisiminė ir užrašė, akcentuodama tai, kas tuo metu pasirodė reikalinga ir svarbu, kad pristatytų skaitančiajam savo sodybą, gimtinę. Objektyios informacijos gausa liudija apybraižos, kartu memuarų savybę.

Prisiminimuose iškilusi realybė – tai subjektyvi pasakotojos realybė. Praeitis šiandien gyva tik prisimenančiosios „širdy“, ten „miela sodyba tebežydi ir tebežaliuoja“. Šalia užrašytas teiginys – „nors dabar tenai – vien griuvėsiai ir nykuma...“, – išsklaido iliuzijas, parodo objektyvią tikrovę. „Vien graudūs šešėliai buvusios gyvybės, vien išgesę atobalsiai juokų ir linksmybių“ (Orintaitė 1971: 239), – su realybe supažindina pasakotoja. Ji pateikia savo asmeninę patirtį skaitytojo teismui, prisimena tarsi skaitytojo akivaizdoje. Autorė sugrįžta ne į bet kuriuos įvykius, o tik į tuos, kurie jai *čia* ir *dabar* yra svarbūs. Dabartinė rašytojos būsena tampa tarsi „rėčiu“, per kurį „perkošiami“ praeities įvykiai. P. Orintaitė viduje kartoja, perdirba, apdoroja kažkada atsitikusius jos gyvenime įvykius ir laisvomis asociacijomis perkelia į kūrinį, knygą. Laisvos asociacijos priklauso nuo autorės dabartinių pažiūrų ir vertybių. Gyvenimas egzilyje, toli nuo gimtųjų namų, kūrinio tematika ir pats rašymo veiksmas nurodo, kad išeivijos kūrėja jaučia kaltę dėl išėjimo ir negrįžimo. „Mes benamiai klajūnai keleiviai – / išdraskyti namų židiniai... / <...> / Ir sapnuosime tėviškės slenkstį – / – tartum saulę danguos...“ (Orintaitė 1971: 332), – vienos iš apybraižų pradžioje rašo P. Orintaitė. Tremtiniu jaučiamasi net po daugelio metų, kai tikrieji skaudūs gyvenimo įvykiai (karas, emigracija) seniai likę praeity. Kaltė dėl išėjimo ir negrįžimo, nuolatiniai praeities „persekiojimai“ – visa tai natūrali išeivio psichinė būsena. Apie tokius išgyvenimus kalbama ne vieno egzodo rašytojo (M. Katiliškis, A. Škėma) ar išeivijos literatūros tyrinėtojo. Vienintelė atgaiva tokioj situacijoj – palikta tėvynė, kuri išeiviškoje aplinkoje tampa kelrodžiu, persekiojančiu kiekvieną lietuvį. Net juodalksnių kvapas, po daugybės metų sugrąžinantis į gimtąjį kaimą, sugeba išreikšti kaltę ir skausmą dėl išėjimo ir negrįžimo: „<...> juodalksnių kvapo – tokio vyriškai kartaus ir aštriai uoslę dreskiančio, kietai vėsaus, bet gaiviai besismelkiančio ligi pat širdies gelmenų...“ (Orintaitė 1971: 239). Nuolatinis praeities sugrįžimas kelia graudesį – jis kartus, kietas ir draskantis, bet kartu gaivinantis svetimoj žemėj įstrigusią sielą. Todėl prisiminti paliktą kraštą, išsisakyti per kūrinį yra būtina, privalu ir svarbu.

Knygoje slypi prisiminimų užrašymo konstrukcija, pasakotoja – prisimenančioji komentuoja savo naraciją, parodo teksto dirbtinumą. Juntamas fragmentiškumas, prisiminimų

dėliojimas į tam tikrą schemą, rašymas pagal struktūrą. Galima pajusti, kad prisiminimų užrašymas – racionalus veiksmas. Tai nėra padrikas sąmonės srautas, bet konstruktyvus požiūris į praeitį iš dabarties pozicijų. Pasakotoja vartoja žodžius, kurie tą poziciją aiškiai pabrėžia. „Atsigręžiu šiandien į tą mielą sodybą“ arba „vos man mintį metus ton pusėn“, – komentuojamas prisiminimų užrašymo veiksmas. Daug sužinome apie tekste aprašomą situaciją ir prisiminimų konstravimo sąlygas. „Iš toliausių tolių, iš tūkstančių varsnų, <...> sunkiai besuskaičiuojamų metų“ (Orintaitė 1971: 239), – užrašymo, prisiminimo metu savo būseną fiksuoja prisimenančioji. Žinant autorės biografijos faktus, šiuose žodžiuose galima įžvelgti realią egzilio situaciją. Nepaisant laiko ir nuotolio atsigręžimas atgal sugeba sukelti atitinkamus pojūčius, kurie iš *čia* nukelia *ten*. „Vos man mintį metus ton pusėn, iš karto kambarys pritvinsta juodalksnių kvapo, <...> gaiviai besismelkiančio ligi pat širdies gelmenų... Tai šitasai kvapas anuomet visados supo <...> mūsų liepalotinį kiemą“ (Orintaitė 1971: 239), – vieną iš būdų sugrįžti atskleidžia pasakotoja. Ryškų *šiandien, dabar* ir *anuomet,* t.y. laiko išskyrimą, paaiškina V. Kubilius. Jis teigia, kad autorius, kuris atsiminimuose yra ir naratorius, ir pagrindinis veikėjas, pasakoja apie save *ten* ir *tuomet*. Tekste pasakoja rašytoja išeivė, jau keletą dešimtmečių gyvenanti JAV, aktyviai dalyvaujanti visuomeninėje veikloje, bet vis dar besiilginti prarastos tėvynės. Todėl memuaruose ji vaizduoja dešimtmečiais nutolusius įvykius, regi save vaiką gimtajame kaime ir save studentę Kauno universitete, dalijasi atsiminimais apie ją supusius ir pasaulėžiūrą formavusius žmones. Prisimenančioji, žvelgdamaa į savo gyvenimą, rūpinasi ne papasakoti savo praeitį, o labiau išryškinti ir paaiškinti dabartinę savo situaciją. Nesąmoningai atrenkami tie faktai, kurie jai svarbūs žvelgiant iš šiandieninės pozicijos. Jau knygos pradžioje su skaitytoju sudaryta autobiografinė sutartis leidžia teigti, kad praeities gyvenimo vaizdai įforminami kaip memuarai, todėl iš jų galima reikalauti autentiškumo. Iš autorės laiškų ir įvykių liudininkų žodžių aišku, kad apybraižos paremtos tikrove (Kundrotas 2000; Orintaitė 1997: 110-114; Narbutienė 2000: 16; Orintaitė 1990: 24-26).

P. Orintaitės atsiminimai užrašomi naudojantis memuarų ir apybraižų konstravimo taisyklėmis. Knygoje randame objektyvių aprašymų ir subjektyvių vertinimų, emocijų, vaizdingai ir detaliai piešiami asmenybių portretai ir gamtos reiškiniai, gausu istorinių ir politinių įvykių atspindžių. Pasinaudodama minėtais raiškos būdais autorė kuria asmeniškai suvoktą tarpukario Lietuvos paveikslą.

3.2.4. Bronio Railos tekstai: tarp atsiminimų ir esė

Esė išsiskiria subjektyviu, emocijomis paremtu žvilgsniu į įvairius reiškinius, faktus, įvykius ir žmones. Dažnu šio teksto objektu tampa praeities gyvenimo vaizdai. Šie bruožai esė

žanrą XX amžiaus antroje pusėje priartina prie memuarinių tekstų. Išeivijoje tokio santykio pavyzdžiu tampa daugybė žurnalisto ir rašytojo B. Railos knygų.

B. Raila yra vienas iš tikrojo, nemeluoto, objektyvaus ir įžvalgaus žurnalizmo išeivijoje atstovų. Nerimstantis, ieškantis, temperamentingas, aktyviai besireiškiantis plačiose gyvenimo sferose autorius stipriai prisidėjo prie tautos laisvinimo kovos. Jį drąsiai galima vadinti vienu iš produktyviausių, o kartu ir prieštaringiausių XX a. rašytojų. Gausiuose intelektualiniuose svarstymuose B. Raila neapsiriboja vienos temos ar problemos analize. Jam rūpi viskas, kas susiję su toli likusiu kraštu, ir tai autorius vaizduoja per tėvynę palikusio žmogaus prizmę. Politika – viena pagrindinių autoriaus nagrinėtų temų. Tačiau plačiai jis reiškėsi ir kaip literatūrologas. Jo literatūrinės kritikos straipsniai užima ne vieną puslapį. Jis rašė apie tokius lietuvių literatūros grandus kaip Vincas Mykolaitis – Putinas, Salomėja Nėris, Ignas Šeinius, Jurgis Savickis, Bernardas Brazdžionis, Jonas Aistis ir kiti. Jo įvairių problemų apmąstymai dažnai vadinami tiesiog esė, kai kur artėja prie parodijos, satyros ar net meninio reportažo žanro, kai kuriuos iš jų galima pavadinti biografinėmis apybraižomis ar atsiminimais. Šiame darbe didžiausias dėmesys skiriamas dviems Railos tekstų grupėms – esė ir atsiminimams bei jų santykiui. Esė žanras daugiausia pasireiškia svarstant politines problemas, istorinius įvykius ar kitokius visuomeninio pobūdžio klausimus. Savo atminties galia autorius daugiausia naudojasi aprašydamas žymios asmenybės gyvenimą, minėdamas vieną ar kitą literatūrinę sukaktį, rašydamas apie praeities įvykius ir panašiai.

Savo tekstų žanro problemą ne vieną kartą yra aptaręs ir pats autorius. Knygų įžangose Raila svarsto parašytų straipsnių tematiką ir pobūdį. „<...> brangūs skaitytojai, parinkau kitą dalį mūsų gyvenimo „akimirksnių kronikų“ – lietuvių kultūros plėtotės vaizdų ir vertingų veidų, literatūros reiškinių aprašymų, savo paties samprotavimų, atsiminimų, pokalbių su draugais apie juos, apie knygas ir daug ką kita“, (Raila 1983: 5) – skaitytojui literatūrinio, kultūrinio pobūdžio knygą *Raibos agavos* pristato autorius. Joje kalbama plačiai apie literatūrą, jos teorijas ir atstovus, rašytojus ir jų knygas. Tokio pobūdžio rašiniuose neapsieinama be atsiminimų, nes apie žmogų, rašytoją galima kalbėti tik iš savo patirties. Šiuos svarstymus Raila kartais vadina tiesiog – „labai margi liudininko pasakojimai“ (Raila 1996: 5). Pats autorius, pasakotojas virsta liudytoju. Taip pavadinta netgi viena iš jo knygų – *Liudytojo poringės* –, kurioje atsiminimais pagrįstų tekstų ypač daug. Būti liudytoju, stebėti įvykius iš šono ir juos vertinti, o galbūt dalyvauti juose kartu su kitais yra pagrindinis atsiminimų veikėjo uždavinys. Prancūzų teoretikas Ph. Lejeune`as pabrėžia, kad pasakotojas atsiminimuose liudija socialinių ar istorinių grupių faktus. Apie tai kalba ir pats Raila, pristatydamas savo tekstus: „<...> buvo pateikta nemaža duomenų ir vaizdų apie užsienio lietuvių kultūrinį ir dvasinį gyvenimą, nors ir kiti autoriai dabar apie tai rašo įspūdžių ir atsiminimų knygas“ (Raila 1996: 5). Railos rašiniai ne tik atitinka vieną pagrindinių atsiminimų savybių, bet

net ir paties autoriaus yra lyginami su tikromis atsiminimų knygomis. Nepaisant to, kad toje pačioje įžangoje rašytojas savo tekstus pavadina straipsniais ir esė, atsiminimų gausa ir ankstesnis požiūris leidžia juos priskirti prie atsiminimų žanro.

Esė (pranc. *essai* – „bandymas“) – tai rašinys, straipsnis, kuriame autorius filosofuoja moralės, istorijos, politikos, meno temomis, kritiškai žvelgia į dabartį, esė būdingas subjektyvus vertinimas. Raila pateikia ir savo požiūrį apie esė žanrą: „<...> čia buvo mano mėginimai ir bandymai, arba, tariant tarptautiniu žodžiu, essay <...> Tai buvo greičiau akvarelinis žaismas, tapant tai vieną, tai vėl visai kitą mūsų gyvenimo akimirksnį bėgančio laiko tėkmėje: dabar, dar vakar ir jau daugelio metų srovėje nusgrimzdusį“ (Raila 1966: 6-7). Panašu, kad ir toks autoriaus pasvarstymas leidžia kalbėti apie esė ir atsiminimų žanro santykį. Tai esė, nes tai vienoki ar kitoki pamąstymai įvairiomis temomis, tačiau tai liečia ir laiko kategoriją: dažnai kalbama apie praeitį arba retrospektyviai. Todėl Railos tekstai atitinka dar vieną atsiminimams keliamų reikalavimų: retrospekciją. Autorius prisipažįsta, kad norėjo tapti kronininku, „<...> čiupti už sparno mūsų srauniai skrendantį gyvenimą ir mėginti jeigu ne išsamiai parašyti, tai bent prabėgomis užrašyti kai kurias jo iškarpas, nuotykius, žmones ir galvojimus“ (Raila 1966: 6). Tačiau kronika reikalauja išsamaus „didelės istorijos“ aprašymo, smulkmeniško veikėjų pristatymo, todėl taip pavadinti Railos tekstų tiesiogiai negalėtume. Tačiau daugelyje apibrėžimų teigiama, kad savo turiniu memuarai priartėja prie kronikų, analų, komentarų. Labai dažnai ir pats autorius savo rašinius įvardija kaip literatūrines kronikas su išgyvenimais (*Kodėl antraip*?) arba akimirksnių kronikas (*Paguoda, Laumės juosta, Versmės ir verpetai*). O knyga *Liudytojų poringės* turi prierašą „Minčių ir išgyvenimų pėdsakais 1944-1996m.“. Railos knygose galima rasti nemažai tekstų, kurie priartėja prie atsiminimų žanro ir atitinka visas jo taisykles. Dažniausiai autorius pateikia savo įspūdžius ir prisiminimus apie santykius su to meto iškiliais asmenimis ar tiesiog kultūrinio, visuomeninio gyvenimo atstovais: J.A. Herbačiausku, Linde-Dobilu, Mykolu Biržiška, Ignu Šeiniumi, Salomėja Nėrimi ir daugybe kitų.

Knygoje *Kodėl antraip*? išspausdintas straipsnis apie Leoną Skabeiką. Pradžioje autorius pateikia esė primenančią įžangą su pamąstymais ir pasvarstymais. Vėliau seka poeto knygos pristatymas, poezijos analizė remiantis kritikų mintimis, išsakant savo nuomonę. Galiausiai pereinama prie biografijos faktų, poeto portreto kūrimo ir atsiminimų iš bendros autoriaus ir poeto pažinties. Tarsi norėdamas paneigti kritikų nuomonę apie L. Skabeikos gyvenimą, Raila pateikia pluoštą savo atsiminimų: „Per ketverius metus (1927-1931) gerai jį pažinau, protarpiais labai artimai draugavau <...>“ (Raila 1991: 24). Arba „Mes, artimi draugai <...> Atsimenu, kaip ne sykį aš pats ir A. Venclova pjaute pjaudavom Leoną pašiepiančiais klausimais“ (Raila 1991: 30). „Kiek atsimenu, Skabeika šį kartą visai nesupyko ir drauge juokėsi“ (Rail 1991: 33), - apie jaunuolių poetui iškrėsta pokštą pasakoja Raila. Tokiuose atsiminimais paremtuose straipsniuose autorius

daugelyje vietų cituoja kritikų išsakytas mintis, o vėliau jiems oponuoja, norėdamas atskleisti tiesą. Tokios struktūros straipsniuose akivaizdus Railos pažiūrų ir kritikos aštrumas, kontroversija, noras pasipriešinti nusistovėjusioms normoms. „Kiek atsimenu, Skabeika savo eilėraščius ir vieną kitą straipsnį kaip tik dažniausiai rašydavo iš ryto ar dieną“ (Raila 1991: 52), – V. Kubiliaus išreikštai nuomonei prieštarauja Raila. Būtent kritikos straipsniai, kolegų pamąstymai ir išvedžiojimai neretai tampa Railos straipsnių atsiradimo priežastimi. Dažnai jam tenka apginti savo nuomonę, darbą, knygą. Galbūt todėl jo kritika neretai tokia kandi. O kartu tai sukelia daugybę minčių: „Jos manyje tik pažadino dar daugiau anų senų dienų prisiminimų“ (Raila 1991: 53). Netikėtai straipsnyje atsidūręs sakinys paaiškina Railos atsiminimų gimimo istoriją. Rašinys apie L. Skabeiką atsirado „Jo tragiškam gyvenimui priminti ir kelis jo poezijos akordus užgauti“ (Raila 1991: 89). Tokio pobūdžio straipsnį autorius pavadina „atsiminimų eskizais bei Skabeikos poezijos komentarais“ (Raila 1991: 89).

Tame pačiame rinkinyje išspausdintas straipsnis apie Salomėją Nėrį *Per lūžtantį ledą*. Ši publikacija labiausiai panaši į atsiminimus, nors jai netrūksta ir eseistinių pamąstymų. Priežastį rašyti šia tema Raila nusako taip: „Jau daug nuo seniau ir ne vieną kartą kurio laikraščio būdavau prašytas kai ką parašyti „iš savo atsiminimų“ apie Salomėją Nėrį ir anų laikų literatūrinį Kauną“ (Raila 1991: 127). Šiems atsiminimams autorius suteikia ypatingą formą, pavadina juos sapnu, o jų pradžia priartėja prie folklorinio teksto. „Seniai seniai, 1930-1931 metų sąvartoje, miestelyje, vadintame Kaunas <...>“ (Raila 1991: 133), – visažiniu pasakotoju tampa Raila. Autorius tokia neįprasta forma pateikia asmeninę Nėries gyvenimo versiją, o kartu parodo ir Kauno literatūrinio sluoksnio žmonių gyvenimo ypatumus.

Railos atsiminimai atsiranda, kaip jau minėta, iš noro atskleisti tiesą, apsiginti, norint paminėti pažinoto asmens, kolegos sukaktį, knygos išleidimą, perskaičius ar išgirdus mintį, nuomonę ir panašiai. „Perskaitęs P. Tarulio romaną „Vilniaus rūbas“, kažkodėl, kaip minėjau, staiga pasijutau užslėgtas prisiminimų ir jaunystės pergyvenimų naštos“ (Raila 1991: 240), – straipsnio apie „Keturis vėjus“ atsiradimo istoriją pateikia Raila. Dažnai atsiminimus autorius pradeda, demonstruodamas savo ir aprašomojo asmens santykį: „Dobilą man teko iš arti pažinti per ketverius metus (1923-1927), būnant Panevėžio gimnazijos aukštesnėse klasėse“ (Raila 1991: 339) arba „Nors tame pačiame Kauno mieste jau apie dešimtmetį buvome išgyvenę, su Stasiu Leskaičiu gana vėlai tegavau progos asmeniškai susipažinti“ (Raila 1991: 438). „Taip su Henriku Radausku buvom parapijiečiai. To paties Rozalimo valsčiaus, tos pačios Rozalimo parapijos <...>“ (Raila 1991: 478), – apie santykį su poetu pasakoja Raila. Net straipsnių pavadinimai dažnai liudija tekstą esant atsiminimų pobūdžio. Štai straipsnis apie Joną Aistį pavadintas *Atsiminimų ir pergyvenimų poringė* (Raila 1991: 275), tekstas apie J. Švaistą ir jo kūrybą – *Literatūros sužadėtinis. Švaisto išgyvenimai* (Raila 1983: 42). Tekstas apie Stasį Žymantą – tiesiog *Stasio Žymanto atminimui*

(Raila 1996: 224). Straispnis apie bičiulį Antaną Valiukėną pavadintas *Brangų draugą prisimenant* (Raila 1996: 84). Neilgas straipsnelis apie lietuvių pabėgėlių Kalėdas Paryžiuje alsuoja patriotizmu ir nostalgija tėvynei. Toks pat sentimentalus ir straipsnio pavadinimas *Ar atsimeni namelį*? (Raila 1996: 143).

Išskirtinė tarp daugybės Railos veikalų esti knyga *Bastūno maištas*. Knygos įžangoje autorius pasakoja jos atsiradimo istoriją – tai buvo atsakas į Čikagos Naujienų dienraštyje paskelbtą straipsnį apie Railą. Iš noro tiesiog „apsiginti“, oponuoti išaugo knyga. „Knygos visuma priklauso vaizdavimui ne vien, kas man asmeniškai buvo atsitikę neseniai ar kažkada, bet ir kas mūsų daugeliui dabar tenka išgyventi“ (Raila 1977: 10), – knygos tematiką pristato autorius. Veikale nuo asmeninių potyrių peržengiama prie bendresnių, didžiosios išeivių dalies problemų ir tautinių rūpesčių. Poskyryje *Autobiografiškai apie veiksnius* autorius kalba apie karą tarp Altos (Amerikos lietuvių taryba) ir Bendruomenės (Lietuvių tremtinių bendruomenė), jų veiklos susikryžiavimą. Tai bendra, visiems išeiviams aktuali tema, tačiau Raila pademonstruoja ir savo santykį su šiomis organizacijomis, kalba apie jam pateiktus kaltinimus esant šių organizacijų priešu. Knygą *Bastūno maištas* galima vadinti „intelektualine biografija“ arba autobiografiniais atsiminimais. Knygoje randame asmens intelektualinio tapsmo istoriją: autorius pasakoja apie savo kaip laikraštininko, politiko ir apskritai kultūrininko veiklą, apie santykius su įvairiomis organizacijomis. „Per ištisus tris dešimtmečius mūsų, taip sakant, kovingiausios išeivijos sluoksniai manęs niekada neglostė, nepudravo, nelepino“ (Raila 1977: 352), – savo santykį su tam tikromis socialinėmis grupėmis nusako Raila. Viena kita fraze autorius pristato savo asmenybės ypatumus: „Jau nuo gimnazijos laikų priklausiau rūšiai gyvūnų, kurie gana imlūs viskam, ką patiria, sužino, ypač ką paskaito“ (Raila 1977: 383). Ši būdo savybė atsiskleidžia Railos raštuose – temų įvairumas ir platumas, savo nuomonės išsakymas, drąsa prieštarauti ir ginti tiesą. Iš kiekvieno jo raštų puslapio alsuoja šūkis – „Ne, nebegalima tylėti!“ (Raila 1977: 399). Ypač aktuali ši tema nagrinėjamoje knygoje. „<...> pridėsiu dar porą papildomų motyvų ir temų, kurios nebūtų tik polemikos ir savo sielvartų pasakojimas <...>“ (Raila 1977: 399), – pasiryžimą ribotą autobiografiją paversti kur kas platesniu veikalu išsako Raila. Kalbėdamas ne tik apie savo santykį su viena ar kita problema, bet ir atskleisdamas platesnį jos vaizdą Raila liudija išeivių grupės gyvenimo faktus. Jis dalyvis ir liudytojas, atskleidžiantis tam tikro socialinio, istorinio sluoksnio būties niuansus. Tai atsiminimų, memuarų bruožas, kartu taip artėjama prie kronikų. „Galbūt, kažkas net panašu į mūsų laikų kroniką, supintą iš daugybės skeveldrų“ (Raila 1977: 10), – apie knygą *Bastūno maištas* pasakoja autorius.

Viena iš svarbiausių temų, neraminusių politinį emigrantą memuariniuose esė pobūdžio tekstuose – tai savęs suvokimas ir permąstymas svetimoje kultūroje, nes nuo to priklauso ne tik jo paties tolimesnis likimas, bet ir už Atlanto pasilikusios tėvynės bei tautiečių situacija. Kokia išeivio

padėtis, gyvenimo būdas, ką jis daro Lietuvos išlaisvinimo vardan, kur tos veiklos pliusai ir minusai, kaip reikėtų elgtis, kad kraštui būtų naudingiausia? Svarbus išlieka išeivių bendravimo, ryšio su kraštu motyvas. Pagrindinis išeivių rūpestis, pasak autoriaus, šiandien yra atstatyti Lietuvos nepriklausomybę, iškovoti tautai laisvę, pašalinti okupaciją. O sėkmę siekiant šių tikslų gali garantuoti stiprybė iš garbingos Lietuvos praeities, įkvėpimas jos kovingoje dabartyje, sąžiningas žmogiškos ir tautinės pareigos Tėvynei atlikimas. Tai vieni iš esminių B. Railos svarstymų. Jis buvo vadinamas "emigrantinių veiklos dogmų ir iliuzijų griovėju". Todėl žurnalisto požiūris į šias problemas to meto kontekste atrodo ganėtinai neįprastas ir išskirtinis. Šiame darbe atsiribosime nuo bandymo atskleisti šio požiūrio, eseistinių Railos svarstymų ypatumus.

Aptarę straipsnius galime teigti, kad Railos tekstai atitinka ir esė, ir atsiminimų žanrą. Autorius pasakoja apie įvykius, kuriuose dalyvavo arba kurių liudininku buvo pats – literatūrinis Kauno gyvenimas, veikla „Keturiuose vėjuose", išeivijos kultūrinis ir politinis gyvenimas ir panašiai. Tai atsiminimai apie minėtus laikus, apie kolegas, draugus – S. Nėris, L. Skabeika, J. Švaistas ir t.t. Šiuos tekstus autorius kartais pavadina kronikomis, kas leistina kalbant apie memuarų žanrą. Taigi drąsiai galima teigti, kad dalis Railos tekstų yra atsiminimai. Nemažai jų pateikiama knygose *Kodėl antraip?, Raibos agavos, Laumių juosta, Bastūno maištas* ir kitose. Tačiau išskirtinis Railos atsiminimų bruožas vis tik lieka eseistiškumas. Net ir atsiminimuose jis nevengia pafilosofuoti, pakritikuoti, pateikti asmeninės nuomonės, neatsisako ironiško žvilgsnio.

Kita dalis Railos straipsnių – tai esė. Juose autorius nagrinėja įvairias to meto išeivijai aktualias politines, istorines, socialines problemas. Šio pobūdžio tekstuose randame visus esė žanrui būdingus bruožus: aktualumas, subjektyvus vertinimas, kritiškas žvilgsnis, ironiškumas ir t.t. Daugiausiai esė pateikta knygose *Dialogas su lietuviais, Iš paskendusio pasaulio, Kitokios Lietuvos ilgesys, Kryžkelės, Kuo alsavom, Nuo vakarykštės iki rytdienos, Paguoda, Tamsiausia prieš audrą, Versmės ir verpetai*.

IŠVADOS

Tyrimo metu paaiškėjo, kad išeivijos memuaristikos raida išskirtinė savo sudėtingo laiko ir nepaprasto žmogaus refleksija, evoliucija nuo dokumentinio, faktu besiremiančio, istorinę ir politinę situaciją atspindinčio iki subjektyvaus, žmogaus vidinį pasaulį, asmens tapsmo istoriją perteikiančio kūrinio. Išeivijos memuaristiką mažiau nei kitus žanrus veikė vakarietiškos literatūros įtakos, svarbiausias jos uždavinys yra perteikti išeivio – žmogaus, atsidūrusio XX amžiaus istorijos pervartose – patirtį, asmens ir laiko sankirtą.

Teoriškai pagrįsti memuarų žanrą padėjo tyrime atlikta jo apibrėžimų analizė. Paaiškėjo, kad definicijų pobūdis ir akcentai priklauso nuo laikmečio, literatūrinės tradicijos ir individualios autoriaus pozicijos. Nepaisant laiko ir interpretacijų memuarai išlaikė pagrindinius ir nekintančius bruožus: dėmesį išoriniam pasauliui, tam tikrą dokumentiškumo laipsnį, retrospektyvumą, objektyvaus istorinio įvykio vaizdavimą per asmeninę prizmę, būtiną autoriaus dalyvavimą įvykyje ar jo stebėjimą.

Tyrime pabrėžta, kad nepriklausomai nuo apibrėžimo specifikos žanro ribos greitai kintančiame pasaulyje siaurėja ir nyksta. Todėl kyla žanrų sintezės problema, aktuali ir išeivių memuaruose. Dažnai sudėtinga atskirti memuarus ir autobiografiją, esė ir atsiminimus. Tokioje aplinkoje atsiranda hibridinių žanrų: memuarinis dienoraštis, memuariniai-autobiografiniai kūriniai, memuarinis esė, memuarinė apybraiža.

Žanrui aptarti darbe svarbios išliko jį įprasminančios kategorijos. Tapo aišku, kad memuarų pagrindą sudaro rėmimasis atmintimi, istoriniai vaizdai ir retrospekcija. Atsiminimuose svarbus yra socialinės (objektyvių, istorinių įvykių perteikimas) ir ontologinės (asmeninės patirties, kūrybingumo perteikimas) atminties santykis. Išskirtinė memuarinių kūrinių savybė – istoriniams įvykiams suteikti individualumo, į praeitį žvelgti iš konkretaus dabarties taško.

XX amžiaus lietuvių memuaristikos tradicijos, prasidėjusios dar XVI amžiuje ir besitęsiančios ligi XX amžiaus pabaigos, pristatymas tyrime leidžia atsekti tam tikrus šio žanro vystymosi etapus: rašymas svetimomis kalbomis, gausūs knygnešių, sukilėlių, partizanų, tremtinių atsiminimai. Paaiškėjo, kad juose egzilio situacijos pavyzdžių nėra daug. Savanoriškas, iš nevilties atsiradęs egzilis ryškus M. K. Oginskio atsiminimuose, priverstinis egzilis, tremties kasdienybė būdinga F. Cecerskio memuarams. Šilti jausmai priglaudusiai žemei atsispindi I. Domeikos memuaruose. Nepaisant to save jis laiko tremtiniu ir rašo kupinus ilgesio tėvynei atsiminimus. S. Moravskio tekstas leidžia kalbėti apie dar vieną – vidinio egzilio – modelį. Šios egzilio formos tėra užuomazga. Išskirtinė šiame kontekste yra viena lietuviškos memuaristikos linija – egzodo atsiminimai, pasižymintys istorinių įvykių gausa bei jų poveikiu žmogaus gyvenimui: bėgimas iš namų, tremtis, gyvenimas svetimoje žemėje, kaltės jausmas.

Siekiant atskleisti bendrą išeivijos memuaristikos vaizdą, šio tyrimo metu buvo pateikta

visų egzilyje pasirodžiusių atsiminimų klasifikacija, atlikta procentinė išeivijos memuarų analizė. Remiantis ja galima teigti, kad didžiausia dalis atsiminimų autorių yra visuomenės veikėjai (23%), antroje vietoje atsiduria rašytojai (20%), nemažai rašo teisininkų (8,5%), karininkų (7%), politikų (5,5%), publicistų (9%). Vos po vieną procentą memuarų pateikė lakūnai, agronomai, inžinieriai, dailininkai ir dainininkai. Politikų, karininkų atsiminimuose vyrauja istoriniai įvykiai, gausu faktų, dokumentų, datų ir pavardžių. Šios knygos atitinka dokumentinių memuarų rūšį. Jų tarp išeivijos atsiminimų tėra 10%. Profesinė tematika būdinga gydytojų (2,3%), jūrininkų (1,5%), miškininkų (1,5%) atsiminimams. Visiškai asmeninių memuarų, reflektuojančių save ar kitą, yra 19%. Profesine įvairove galima paaiškinti, kodėl net 67 % memuarinių knygų vyrauja tuo metu aktuali tematika – istorija ir žmogus istorinių įvykių sūkuryje. Įvairių socialinių sluoksnių atstovai dažnai vaizduoja save arba kitą istorijoje. Analogiškai net 85 % išeivijos atsiminimų galima pavadinti beletrizuotais. Paaiškėjo, kad kalbėti apie asmenį lengviau laisva forma.

Procentinė išeivijos memuarų analizė leidžia teigti, kad dokumentinių atsiminimų padaugėjo 4-6 XX amžiaus dešimtmečiuose, t.y. po Antro pasaulinio karo. Tuo metu daugelį lietuvių užklupo negandos: okupacija, emigracija, tremtis, svetima žemė. To meto atsiminimuose ryški istorinė tematika. Vis tik daugiausia memuarų (62%) pasirodė 6-8 dešimtmečiuose. Šiuo metu nuo išskirtinai istorinės tematikos pereinama prie žmogaus istorijoje vaizdavimo beletrizuotuose memuaruose. Niūrioms nuotaikoms pamažu traukiantis memuarai ima subjektyvėti. 7-8 dešimtmečiuose pasirodo autobiografinių atsiminimų, kuriuos galima pavadinti asmeniniais. Juose asmuo tampa lygiaverčiu istorinei tematikai.

Norint atskleisti išeivijos memuaristikos žanro raidą, tyrime atsiminimų knygos buvo suskirstytos į memuarus ir žanro transformacijas. Memuarai dalijami į dokumentinius (grynuosius) bei literatūrinius memuarus. Rašytojų dokumentiniai memuarai ima vyrauti apie 1940 – uosius metus, kai Lietuvą okupuoja sovietai. Šį faktą komentuoja rašytojai-politikai V. Krėvė, L. Dovydėnas, I. Šeinius, iš arti stebėję situaciją. Jų memuarai išsiskiria aktualiomis to laiko temomis – faktų, istorinių įvykių, politinių detalių gausa. Žmogus jų knygose yra šalia istorijos, jis daugiausia politikas: diplomatas, deputatas, ministras pirmininkas. V. Krėvė kaip politikas perteikia bolševikų invazijos ir besikuriančios liaudies vyriausybės vaizdus, parodo politikų gyvenimo ypatumus. L. Dovydėnas, būdamas vienas iš valdžios atstovų, žvelgia į sovietinės valdžios įsigalėjimo Lietuvoje žiaurumu ir prievarta paremtus būdus ir metodus iš labai arti. I. Šeinius pateikia metus trukusio okupanto įsigalėjimo Lietuvoje vaizdą, akcentuodamas prievartą, baimę ir terorą, pabrėždamas žmogaus situaciją karo akivaizdoje. Visi jie kuria savą epochos istorijos versiją.

Tyrimas patvirtino, kad tarp išeivijos rašytojų vyrauja literatūriniai memuarai. Juose akcentuojama žmogaus ir laiko, epochos (M. Vaitkus, J. Aistis, St. Yla, B. Gaidžiūnas, J. Švaistas)

arba savęs ir kito (J. Narūnė, M. Aukštaitė, E. Juodvalkė, M. Mykolaitytė-Slavėnienė) refleksija. Literatūrinių memuarų tikslas – meniškai interpretuoti faktą, perteikti autoriaus pasaulėžiūrą, dokumentą naudoti tik kaip šaltinį. Asmens ir laiko santykio problema, istorinių įvykių sukūryje atsidūrusio žmogaus išgyvenimai politiką iš memuarų išstumia apie 1950-1965 metus. Šių atsiminimų tekstas pasižymi meninių priemonių, vaizdingų detalių, beletrizuotų elementų gausa, yra ganėtinai subjektyvus, priartėja prie grožinės literatūros. M. Vaitkus pateikia dvasininko žvilgsniu užfiksuotą XX amžiaus žmogaus kroniką, kurioje liudijami istoriniai įvykiai, inteligentų gyvenimo ypatumai ir kunigo tapsmo istorija. J. Aisčio memuaruose per žymių tarpukario inteligentų paveikslus, jų įtaką atskleidžiamas paties rašytojo gyvenimas. St Ylos atsiminimuose pateikiamos psichologinės įžvalgos apie koncentracijos lageryje atsidūrusio žmogaus kovą už žmogiškumą. B. Gaidžiūnas liudija karo akivaizdoje atsidūrusio žmogaus gyvenimą. J. Švaistas karininko akimis rodo okupuojamos Lietuvos vaizdus bei už tėvynę kovojančio žmogaus jausmus.

Tyrime pabrėžiama, kad XX amžiaus pabaigoje (1965 – 2000) subjektyvumas tampa pagrindine memuarus apibūdinančia savybe. Antrajai literatūrinių memuarų grupei priklausančiose knygose kalbama apie save ir kitą, pirmajame plane atsiduria asmeninio gyvenimo ypatumai, išstumdami istoriją ir politiką. Svarbią vietą tokio pobūdžio knygose užima vaikystė ir paauglystė. J. Narūnė pateikia savo asmens tapsmo istoriją, pabrėžia įvairius savo gyvenimo etapus. M. Aukštaitės memuaruose iškyla moters emocijų raiška bei vertinimai. E. Juodvalkės knyga nagrinėja jaunosios išeivių kartos problemas, pabrėžia gyvenimo daugiakultūrėje terpėje momentą, akcentuoja sergančio žmogaus egzistencijos ypatumus. M. Mykolaitytės-Slavėnienės atsiminimuose vaizduojamas savęs ir kito santykis, bandymas sukurti kito asmens gyvenimo paveikslą. Memuarų rinkiniuose pateikiami atskirų liudytojų atsiminimai apie asmenį – B. Sruogą ir reiškinį – bėgimą nuo okupacijos. Gausiuose ir vertinguose atsiminimuose, išspausdintuose periodiniuose leidiniuose, vyrauja subjektyvumas, pasakojama apie pasirinktą asmenį, kuriama jo gyvenimo istorija ar jos dalis. Šie autoriai kuria savo arba kito asmens istoriją.

Šio tyrimo metu pastebėta, kad memuarų žanro transformacijos išeivijos memuaristikoje padažnėja XX amžiaus 6-7 dešimtmečiuose. Tai liudija įprasto žanro plėtimąsi, kai knygų žanrui nusakyti nepakanka tik memuarų termino. Tekstams būdinga gausi beletrizacija ir dvejopa – memuarinė bei autobiografijos, apybraižos, dienoraščio, esė žanro – įvykių raiška. Pulgis Andriušis memuariniame-autobiografiniame kūrinyje jungia asmens tapsmo istoriją su lietuvių tautos likimu. J. Savickis memuariniuose dienoraščiuose naudodamasis atsiminimais, žvelgdamas daugiau į aplinką nei į save, fiksuoja dešimties metų įspūdžius. P. Orintaitė, memuarinėse apybraižose pristatydama žymius žmones ir gimtąjį kaimą, jungia objektyvią tikrovę ir subjektyvius vertinimus. B. Railos tekstai laviruoja ant esė ir atsiminimų žanro, sieja patirtį, individualius išgyvenimus ir bendrus tam tikrų įvykių komentarus.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

ŠALTINIAI

Aistis J., 1954, *Apie laiką ir žmones*. Chicago, Terra.

Ambrazevičienė S., 1980, *Gyvenimo nuotrupos*: atsiminimai. Chicago, (s.n.).

Ambrazevičienė S., 1981, *Lemties sūkury*: autobiografinė apysaka. Chicago, Draugo sp.

Pulgis Andriušis, 1992, *Septinton įleidus*: memuaro-autobiografiniai apmatai. Kaunas, Spindulys.

Armonienė B., 1961, *Leave your tears in Moskow*. Written by A. L. Nasvytis. Philadelphia, J.B. Lippincott.

Armonienė B., 1975, *Leave your tears in Moskow*. Written by A. L. Nasvytis. Sydney, Australian Citizens' Committee for Lithuanian Rights.

Armonienė B., 1961, *Palik ašaras Maskvoje*. Užrašė A. L. Nasvytis. Cleveland (Ohio), Viltis.

Armonienė B., 1993, *Palik ašaras Maskvoje*. Užrašė A. L. Nasvytis. Vilnius, Mintis.

Audėnas J., 1966, *Paskutinis posėdis*: atsiminimai. New York, Romuva.

Audėnas J., 1986, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*. Brooklyn, Pranciškonų sp.

Audėnas J., 1990, *Paskutinis posėdis*. Atsiminimai. Vilnius, Mintis.

Aukštaitė M., 1978, *Išeivės keliu*. Toronto, Ontarijo, A. F. Navikevičius.

Aukštaitė M., 1980, *Išeivė.* Toronto, A. F. Navikevičius.

Aukštaitė M., 1993a, *Išeivės memuarai*. T.1. Montrealio dienos (autorės paruošta 1980). Port Hope (Ontario), Poetės M. Aukštaitės Centras.

Aukštaitė M., 1993b, *Išeivės memuarai*. T.2. Montrealio dienos (autorės paruošta 1962). Port Hope (Ontario), Poetės M. Aukštaitės Centras.

Aukštaitė M., 1993c, *Išeivės memuarai*. T.3. Port Hope (Ontario), Poetės M. Aukštaitės Centras.

Aukštaitė M., 1997, *Išeivės memuarai*. T.4. Port Hope (Ontario), Poetės M. Aukštaitės Centras.

Aukštaitė M., 1991, *Mano dienos Romoje*. Port Hope (Ontario), Poetės M. Aukštaitės Centras.

Aukštaitė M., 1991, *Išeivė.* Port Hope (Ontario), Poetės M. Aukštaitės Centras.

Aušrotas B., 1985, *Sunkių sprendimų metai*. Atsiminimai. Chicago, Lietuviškos knygos klubas.

Aušrotas B., 1990, *Sunkių sprendimų metai* (antras fotografuotas leidimas). Vilnius, Vyriausioji enciklopedijų redakcija.

Aušrotas B., 1992, *Laisvės niekas nežadėjo*. Žvalgybos karininko atsiminimai. „7 dienų" leidinys. Vilnius.

Baipšys St., 1980, *Seda dega*: atsiminimai. Chicago, L. Baipšytė.

Baipšys S., 1995, *Nuotykiai padangėje ir žemėje*: atsiminimai. Kaunas, Plieno sparnai.

Baltutis V., 1996, *Išsinešėme tik ilgesį*. Išeivio atsiminimai apie gyvenimą Australijoje. Adelaide: Open book sp.

Barauskas K., 1941, *Bolševizmo siaubas Lietuvoje*: Ką pasakojo persekiojimų ir teroro ištremtasis. Chicago, ALRK federacija.

Baužienė O., 1996, *Mano gyvenimo prisiminimai*. Adelaide, Print by Book Publishers.

Bielinis K., 1958, *Dienojant:* spaudos draudimo laikų atsiminimai. New York, Amerikos lietuvių soceldemokratų sąjungos literatūros fondas.

Bielinis K., 1963, *Teroro ir vergijos imperija Sovietų Rusija*. New York, (s.n.).

Biržiškos M. ir V., 1938, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose*. Iš 1882-1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų. Kaunas, (s.n.).

Biržiškos M. ir V., 1960, *Dėl mūsų sostinės*. Kn.1. Ligi 1919 m. liepos 1 d., London, Nida.

Biržiškos M. ir V., 1962, *Dėl mūsų sostinės*. Kn. 2. Nuo 1919 m. liepos 1 d. ligi 1920 m. spalio 9 d. London, Nida.

Biržiškos M. ir V., 1967, *Dėl mūsų sostinės*. Kn. 3. Neužgijusios žaizdos: Atsiminimai iš Vilniaus 1920-1922 m., London, Nida.

Blekaitis J., 1999, *Algirdas Jakševičius – teatro poetas*. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Blekaitis J., 1978, Balys Sruoga. Gyvenimo ir kūrybos kelio bendrieji bruožai // *Aidai* 9, p.17-28.

Blekaitis J., 1972, Balys Sruoga: keli fragmentai į portreto mozaiką // *Metmenys* 24, p. 8-39.

Blekaitis J. Bilaišytė Ž., 1981, Du apie Mackų // *Metmenys* 41, p. 151-166.

Blekaitis J., 1977a, Henriko Radausko jaunos dienos. Pagal brolio Bruno Radausko atsiminimus. Parengė J. Blekaitis // *Metmenys* 33, p. 68-84.

Blekaitis J., 1977b, Radauskas // *Metmenys* 33, p. 13-67.

Brazaitis J., 1990, *Vienų vieni* (fotografuotas leidimas). Vilnius, Vilties spaustuvė.

Vysk. Brizgys V., 1993, *Gyvenimo keliai*. Vilnius, LRS leidykla.

Budrys J., 1967, *Jono Budrio atsiminimai*. D. 1: Kontržvalgyba Lietuvoje. New York, Darbininkas.

Butkys Č., 1982, *Teisėjo atsiminimai*. Chicago, Lietuviškos knygos klubas.

Butkus S., 1953, *Vyrai gedimino kalne:* Pirmūno ir savanorio kūrėjo atsiminimai. Memmingen, Aušros l-kla.

Butkus S., 1984, *Vyrai gedimino kalne*: Pirmūno ir savanorio kūrėjo atsiminimai. Chicago, Liet. skautų s-gos Taut. Auklėjimo skyrius.

Cicėnas J., 1953, *Vilnius tarp audrų*. Chicago, Terra.

Cicėnas J., 1993, *Vilnius tarp audrų*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Daubaris A. B., 1997, *First royal Balt migrant in Australia*: *50 years from 1947-1997*. Ingle Farm.

Daugirdaitė-Sruogienė V.sud., 1974, *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*. Chicago, M. Morkūno sp.

Daugirdaitė-Sruogienė V.sud, 1996, *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose.* 2-as leidimas. Vilnius, Regnum fondas.

Daugirdaitė-Sruogienė V., 1983, Vincas Krėvė kasdieniniame gyvenime // *Metmenys* 45, p. 27-53.

Demereckis J., 1976, *Savanorio ir kontržvalgybininko atsiminimai*. Chicago, Draugo sp.

Dovydėnas L., 1970, *Mes valdysim pasaulį*. T.1 ir 2. Woodhaven, Romuva.

Dovydėnas L., 1943, *Užrašai*. Kaunas, Br. Daunoro l-kla.

Dovydėnas L., 1971, *We will conquer the world*. New York, Romuva.

Enskaitis P., 1961, *Audra ateina*: Atsiminimų pynė iš praslinkusių skaudžių audros sūkuriuose praleistų dienų. Hamilton, Rūta.

Gaidžiūnas B., 1946, *Pakeliui į mirtį*: *Vokiečių kalėjimuose.* Clevelend, Dirva.

Gaidžiūnas B., 1950, *Vieneri metai ir viena savaitė*. Cleveland, (s.n.).

Garmus A., 1951, *Nemuno pakrantėmis*: Jaunųjų dienų atsiminimai. Chicago, Nemunas.

Gaučys P., 1992, *Tarp dviejų pasaulių*. Vilnius, Mintis.

Gervydas – Kučinskas – Kučas A., 1950, *Už spygliuotų vielų*. Chicago, Lietuvių Katalikų Spaudos Draugija.

Gintneris A. red., 1970, *Lietuva caro ir kaizerio naguose*: atsiminimai iš Pirmojo Pasaulinio karo laikų. 1914-1918. Chicago, (s.n.).

Gintneris A. red., 1968, *Nuo krivulės iki raketos*. Lietuvos paštininkų atsiminimai. Chicago, Lietuvos Laisvės Kovos Metai.

Greimas A. J., 1973, Jonas Kossu-Aleksandravičius. Intymus žmogus ir intymumo poezija // *Metmenys* 26, p. 6-13.

Grigolaitis J., 1948, *Nacių pragare*: kalinio nr. 40627 išgyvenimai nacių koncentracijos stovyklose 1941-1945. Dillingen, Mūsų kelias.

Grinius K., 1947, *Atsiminimai ir mintys*. T.1. Tubingen, Patria.

Grinius K., 1962, *Atsiminimai ir mintys*. T.2. Chicago, Naujienų sp.

Grišmanauskas J., 1952, *Tolimieji kvadratai* (Atsiminimai apie pokario metus Lietuvoje). New York, Juozas Kapočius.

Gustainis A., 1975, *Mintys ir darbai* (Atsiminimai apie gyvenimą nepriklausomoje Lietuvoje ir Amerikoje). Chicago, Chicagos lietuvių literatūros d-ja.

Gustaitis A., 1981, Kaimynas prie Dovinės upės. Kazį Borutą prisimenant // *Metmenys* 42, p. 131-137.

Gustaitis A., 1990, *Karas braukia kruviną ašarą*: Antrojo pasaulinio karo dienoraštis. Chicago, Devenių kultūr. fondas.

Gustaitis A., 1969, *Lietuvių sukilimas Vilniuje 1941 metais*: Iš asmeniškų prisiminimų ir išgyvenimų. London, Nida.

Gustaitis A., 1994, Neužmirštamos dienos su Henriku Radausku // *Radauskas.* Apie kūrybą ir save. Recenzijos ir straipsniai. Henrikas Radauskas atsiminimuose ir kritikoje. Sudarė Giedrius Viliūnas. Baltos lankos, p. 342-355.

Gustaitis A., 1946, *Tarp Šveicarijos ir Danijos*. Nordlingen, UNRRA.

Yčas M., 1991, *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*. T. 1-3. 2-oji laida. Chicago, Jono ir martyno Yčų knygų fondas.

Yčas M., 1935, *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*. Kaunas, Spindulys.

Yla S., 1971, *A Priest in Stutthof: human experiences in the world of subhuman*. New York: Manyland books.

Yla S., 1951, *Žmonės ir žvėrys: Dievų miške:* Kaceto pergyvenimai. Putnam, Immaculata.

Yla S., 1991, *Žmonės ir žvėrys: Dievų miške*: Kaceto pergyvenimai. Kaunas, Šviesa.

Januškis J., 1970, *Atsitiktinio kareivio užrašai*. Dienoraštis. Boston, B.I.

Jokubka S., 1971, *Tėvų žemė*: Įspūdžiai. Chicago, (s.n.).

Jonaitis E., 1997, *Elena`s Journey*. Melbourne, Text Publishing.

Juciūtė E., 1974, *Pėdos mirties zonoje*: Politinės kalinės prisiminimai apie sovietinius kalėjimus. New York, L.Š.S.T. Simo Kudirkos kuopos spec. k-tas.

Juciūtė E., 1987, *Pėdos mirties zonoje*. Chicago, Jav LB Švietimo taryba.

Juodvalkė E., 2000, *Cukraus kalnas arba lietuvės cukrininkės nuotykiai Amerikoje ir kitose egzotiškose šalyse*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Juodvalkis J., 1973, *Mano dienos*: atsiminimai. Chicago, Anatolijus Kairys.

Kairiukštytė-Paltanavičienė S., 1955, *Atsiminimai: Magdutės jaunystė Lietuvoje*. South Boston, S. Paltanavičienės dukterys Valentina ir Irena.

Kairys S., 1957, *Lietuva budo*. New York, Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjungos Literatūros fondo lėšomis.

Kairys S., 1964, *Tau, Lietuva*. New York, Liet. enciklopedijos sp.

Kalvaitytė-Karvelienė P., 1963, *Gyvenimo vingiais*. Chicago, Liet. Knygos klubas.

Kapačinskas J., 1974, *Išeivio dalia*: 1950-1973 metų atsiminimai. Chicago, Čikagos lietuvių literatūros draugija.

Kapačinskas J., 1965, *Siaubingos dienos:* 1944-1950 metų atsiminimai. Chicago, Čikagos lietuvių literatūros draugija.

Karaša M., 1982, *Gyvenimo sūkuriuose*: Atsiminimai 1901-1951. Chicago, DKF.

Kardelis J., 1999, *Žurnalisto Jono Kardelio atsiminimai*. Vilnius, Viliaus Užtupo leidykla.

Karvelis J., 1979, *Prekybininko keliu*. Prisiminimai 1905-1977. Chicago, aut. leid., M. Morkūno sp.

Katiliškis M., 1964, Juliui Kaupui – trečiajam pasakų broliui. Mums liko jo surašytos pasakos... // *Metmenys* 8, p. 5-13.

Kemežys K., 1959, *Po pasaulį blaškantis*: Atsiminimai. Sidney, Rotor Publ.

Kemežys K., 1992, *Po pasaulį blaškantis*: Atsiminimai. Vilnius, Horizontas.

Klimas P., 1979, *Iš mano atsiminimų*. Boston, Lietuvos enciklopedijų leidykla.

Končius J., 1966, *Atsiminimai iš Balfo veiklos: 1944-1964*. Chicago, (s.n.).

Kreivėnas J., 1981, *Mirties lageriuose ir tremtyje*: atsiminimai. Red. E. Jasiūnas. Chicago, J. Kreivėno knygai leisti komitetas.

Krėvė V., 1992, *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė*. Atsiminimai. Sp. parengė A. Zalatorius. Vilnius, Mintis.

Kriaučiūnas K., 1956, *Siauruoju takeliu*: Atsiminimai. Chicago, aut.leid.

Krištopaitis B., 1979, *Jūrų keliais*: jūrų kapitono atsiminimai. Chicago, B. Krištopaitis.

Krupavičius M., 1972, *Atsiminimai*. Chicago, Lietuviškos knygos klubas.

Kudirka J., 1916, *Karės baisenybės Lietuvoje*. Pragyventų valandų atsiminimai. Chicago, Draugo sp.

Kulbokas V., 1991, *Laiko pagrėbstai*. Chicago, V. ir V. Kulbokai.

Kuraitis D., 1953, *Atsiminimai*. Chicago, Naujienų leidinys.

Kutkus A., 1959, *Dainininko dalia*. Atsiminimai. Boston, Lietuvių enciklopedijos leidykla.

Laupinaitis M., 1954, *Aš kaltinu... Raudonasis maras Lietuvoje*. Brasil, Sao Paulo.

Lavinskas P., Banišauskas A. J., 1952, *Angliakasių atsiminimai*. Long Island City, Frank Lavinskas.

Liūdžius J., 1961, *Raštai, straispniai, atsiminimai*. Chicago, Čikagos lietuvių literatūros draugija.

Lukaševičius H., 1975, *Vienas mažas gyvenimas*: liūdni autobiografiniai pasakojimai. Chicago, Akad. skautijos l-kla.

Maciūnas V., 1979, Vincas Krėvė savo gyvenimo saulėlydyje I. Jo 1944-1954 metų laiškų ištraukos // *Metmenys* 38, p. 83-88.

Martus A. M., 1914, *Lietuvoje Europos karės metu*. Išleido M. Paltanavičia, Worcester.

Matulionis J., 1975, *Neramios dienos*. Toronto, (s.n.).

Merkelis A., 1964, *Antanas Smetona*. New York, (s.n.).

Mėlienė M., 1981, *Kryželiai arktikoje: suėmimas ir gyvenimas bolševikų rojuje*. Chicago, VD Šaulių rinktinė.

Mikelionis J., 1954, *Benamiai*. Buenos Aires, (s.n.).

Miškinis J., 1966, *Manoji Dzūkija*: Atsiminimai (apie prieškario metus). London, Nida.

Mykolaitytė-Slavėnienė M., 1967, *Prisiminimai apie Putiną*. London, Nida.

Mykolaitytė-Slavėnienė M., 1977, *Putinas mano atsiminimuose*. London, Nida.

Musteikis K., 1970, *Prisiminimų fragmentai*. London, Nida.

Musteikis K., 1989, *Prisiminimų fragmentai*. Vilnius, Mintis.

Nagys H., 1971, Keliolika puslapių iš nerašyto dienoraščio // *Metmenys* 21, p. 44-55.

Narūnė J., 1978, *Jaunystė*: Autobiogr. atsiminimų 2-oji dalis. Brooklyn, B.I.

Narūnė J., 1972, *Trys ir viena*: Jaunystės atsiminimai. Chicago, Chicagos liet. literatūros d-ja.

Narūnė J., 1975, *Vaikystė:* Autobiogr. atsiminimai. Brooklyn, B.I.

Nyka-Niliūnas A., 1983, Krėvė: keli dienoraščio puslapiai // *Metmenys* 45, p. 131-136.

Nyka-Niliūnas A., 1971, Šeši Juliaus Kaupo laiškai // *Metmenys* 21, p. 20-22.

Norbutas J., 1914, *Iš seno darbininko atminimų*. D. 1: Paskutinieji metai tėvynėje. Mossend, Išeivių draugas.

Norbutas J., 1916, *Iš seno darbininko atminimų*. D. 2: Svieto perėjūnas. Glasgow, Išeivių draugas.

Orintaitė P., 1965, *Ką laumės lėmė*. Chicago, Chicago`s lietuvių literatūros d-ja.

Orintaitė P., 1993, *Ką laumės lėmė; Liepalotų medynuose*. Vilnius, Vaga.

Orintaitė P., 2001, *Ką laumės lėmė; Liepalotų medynuose*. Vilnius, Vaga.

Orintaitė P., 1971, *Liepaluotų medynuose*. London, Nida.

Ostrauskas K., 1997a, Algimantas // *K. Ostrauskas. Žodžiai ir žmonės*. Straipsniai. Atsiminimai. Laiškai. Vilnius, Vaga, p. 199-218.

Ostrauskas K., 1978, Atsiminimų nuotrupos apie Krėvę // *Metmenys* 36, p. 7-27.

Ostrauskas K., 1971, Coppelius // *Metmenys* 21, p.11-18.

Ostrauskas K., 2006, Julius. Keli praeities nutikimai // *Metmenys* 86, p. 15-22.

Ostrauskas K. 1997b, Marius // *K. Ostrauskas. Žodžiai ir žmonės*. Straipsniai. Atsiminimai. Laiškai. Vilnius, Vaga, p. 219-229.

Ostrauskas K., 1997c, Trys broliukai // *K. Ostrauskas. Žodžiai ir* žmonės. Straipsniai. Atsiminimai. Laiškai. Vilnius, Vaga, p. 153-173.

Pabedinskas K., 1988, *Nuo Plungės iki Maroko:* Asiminimai. Chicago, B.I.

Pabedinskas K., 1994, *Nuo Plungės iki Maroko*: Asiminimai. 2-as fotograf. leid. Kaunas, Lankas.

Pakalniškis A., 2000, *Amžiui besibaigiant įmintos mano pėdos*. Chicago, A. Pakalniškis.

Pakalniškis A., 1979, *Gyvenimo pakelės*: Autobiogr. atsiminimai. Chicago, B.I.

Pakalniškis A., 1992, *Kas buvo likę nepasakyta*. Chicago, Santa Monica, Meškio sp.

Pakalniškis A., 1974, *Mes grįžtame: Jauno žmogaus dienoraštis: 1931-1937* m. Chicago, Stasys Jankus.

Pakalniškis A., 1976, *Metai praeityje*: Prisiminimai. Chicago, Stasys Jankus.

Pakalniškis A., 1995, *Per dvidešimtąjį amžių*. Chicago, Draugo sp.

Pakalniškis A., 1988, *Praeities atgarsiai*. Chicago, aut. lėšomis.

Pakalniškis A., 1987, *Saulėlydžio metais*: Atsiminimai apie gyvenimą išeivijoje. Chicago, aut. lėšomis.

Pakalniškis A., 1991, *Senatvės dienos*. Chicago, aut. lėšomis.

Pakalniškis A., 1982, *Septintoji knyga: Atsiminimai apie gyvenimą Lietuvoje ir išeivijoje*. Chicago, aut. lėšomis.

Pakalniškis A., 1984, *Sniego gniūžtei tirpstant: Žvilgsnis į nueitą gyvenimą*. Chicago, aut. lėšomis.

Pakalniškis A., 1978, *Studento dienoraštis: 1936-1940 m.* Chicago, Jankaus ir Pakalniškio lėšomis.

Pakalniškis A., 1996, *Tebesidžiaugiu gyvenimo šviesa*. Chicago, Morkūno sp.

Papročkaitė-Šimaitienė K., 1994, *Medico A New York: una donna in camice bianco*. Brescia: Pavoniana.

Papročkaitė-Šimaitienė K., 1990, *Moteris su baltu chalatu*. Gydytojos atsiminimai. Brooklyn, N.Y., Franciscan Press.

Paulauskas S., 1979, *Gyvenimo kelias*, Chicago, (s.n.).

Petrauskas A., 1934, *Praeities pabiros: Atsiminimai iš pergyventų laikų (1905-1914*). D. 1: Varšuvos lietuviai. Chicago, (s.n.).

Petrauskas A., 1934, *Praeities pabiros: Atsiminimai iš pergyventų laikų (1905-1914*). D. 2: 1905 metų sumišimas Lietuvoje. Chicago, (s.n.).

Petruitis J., 1952-1953, *Laisvę ginant: Mūsų žygiai*. T. 1-2. JAV, Vaga.

Plokštis B., 1986, *Nueitas kelias*: Atsiminimai. Adelaidė, (s.n.).

Požėla V., 1971, *Jaunystės atsiminimai*. London, Nida.

Pranckūnas S., 1961, *Riedmenys rieda pergalei*: Atsiminimai. Hamilton, Rūta.

Prunskis J., red., 1980, *Bėgome nuo teroro*: Iš tėvynės išblokštųjų atsiminimai. Chicago, Vytauto Didžiojo Šaulių Rinktinė.

Prūseika L., 1956, *Atsiminimai ir dabartis*. Chicago, Amerikos liet. darbininkų literatūros d-ja.

Raila B., 1977, *Bastūno maištas*. Chicago, Algimanto Mackaus Knygų leidimo fondas.

Raila B., 1970, *Dialogas su lietuviais. Akimirksnių kronikos* 2. Boston, Lietuvos enciklopedijų leidykla.

Raila B., 1962, *Iš paskendusio pasaulio*. Straipsniai, essay, kritika, kronikos, 1946-1958. Chicago, Srovė.

Raila B., 1993, *Kitokios Lietuvos ilgesys*. Esė. Vilnius, Vaga.

Raila B., 1991, *Kodėl antraip*? Literatūrinės kronikos su išgyvenimais. Vilnius, Vaga.

Raila B., 1989, *Kryžkelės.* Radijo prakalbos į Lietuvą 1986-1988. IV-as rinkinys. Chicago, Lietuviškos knygos klubas.

Raila B., 1996a, *Kuo alsavom*. Esė, publicistika. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Raila B., 1966, *Laumių juosta. Akimirksnių kronikos 1*. London, Nida.

Raila B., 1996b, *Liudytojo poringės*. Minčių ir išgyvenimų pėdsakais, 1944-1996. Vilnius, Žurnalistika.

Raila B., 1996c, *Nuo vakarykštės iki rytdienos*. Tautos laisvėjimo vaivorykštė. Vilnius, Žurnalistika.

Raila B., 1974a, *Paguoda. I-a dalis. Akimirksnių kronikos 4*. London, Nida.

Raila B., 1974b, *Paguoda. II-a dalis. Akimirksnių kronikos 5*. London, Nida.

Raila B., 1975, *Paguoda. III-ia dalis. Akimirksnių kronikos 6*. London, Nida.

Raila B., 1983, *Raibos agavos*. London, Nida.

Raila B., 1995, *Rašalo ašaros*. Vilnius, Žurnalistika.

Raila B., 1960, *Tamsiausia prieš audrą*. Straipsniai, lietuvių politinių, visuomeninių idėjų klausimai, 1946-1958. Chicago, Srovė.

Raila B., 1986, *Tave mylėti tegalima iš tolo*. Radijo prakalbos į Lietuvą, 1983-1985. Chicago, Draugas.

Raila B., 1980, *Vaivos rykštė*. Šimtas prakalbų į Lietuvą, 1975-1979. Cleveland, Viltis.

Raila B., 1970, *Versmės ir verpetai. Akimirksnių kronikos 3*. Boston, B. A. Budginai.

Raštikis S., 1956, *Kovose dėl Lietuvos*: kario atsiminimai. T.1. Los Angeles, (s.n.).

Raštikis S., 1957, *Kovose dėl Lietuvos*: kario atsiminimai. T.2. Los Angeles, Lietuvių dienos.

Raštikis S. 1972, *Įvykiai ir žmonės: Iš mano užrašų*. T.3. Chicago, Akademinės skautijos l-kla.

Raštikis S., 1982, *Lietuvos likimo keliais: Iš mano užrašų*. T.4. Chicago, Akademinės skautijos l-kla.

Raštikis S., 1990a, *Kovose dėl Lietuvos: kario atsiminimai*: fotografuotinis leidimas. T. 1. Vilnius, Lituanus.

Raštikis S., 1990b, *Kovose dėl Lietuvos*: kario atsiminimai: fotografuotinis leidimas. T. 2. Vilnius, Lituanus.

Raštikis S., 1996a, *Įvykiai ir žmonės: Iš mano užrašų*. T.3. Vilnius, Baltijos kultūros fondas.

Raštikis S., 1996b, *Lietuvos likimo keliais: Iš mano užrašų*. T.4. Vilnius, Baltijos kultūros fondas.

Ryliškis A., 1974, *Fragmentai iš praeities miglų*: Atsiminimai. Chicago, (s.n.).

Rudens Gėlė, 1944, *Oi tos dienos tos dienelės*: Prisiminimai. Sodus, Michigan, J. Bachunas.

Rūkienė S., 1968, *Vergijos kryžkeliuose*. Cleveland, Viltis.

Rūkienė S., 1968-1970, *Sibiro tremties užrašai*. Cleveland, Viltis.

Sabaliauskas A., 1951, *Nuo Imsrės iki Orinokio per fakyrų žemę*: Lietuvio misijonieriaus atsiminimai, įspūdžiai, pergyvenimai Europoje, paslaptingoje Indijoje ir Pietų Amerikoje. Brooklyn, Venta.

Saudargienė A., 1985, *Naikinamieji*: politinio kalinio pasakojimas. London, Nida.

Savickis J., 1956, *Žemė dega*. T.1. Chicago, Terra.

Savickis J., 1957, *Žemė dega*. T.2. Chicago, Terra.

Skirka A., 1971, *Ilgiuosi tavęs*: Australijos lietuvio atsiminimai. Belmore, Žemaičių knygos mėgėjų ratelis „Gintaras“.

Skirka A., 1984, *Be tėviškės*: pasakojimai, apybraižos, atsiminimai. Sydney, Antanas Skirka.

Skipitis R., 1961, *Nepriklausomą Lietuvą statant*: Atsiminimai. Chicago, Terra.

Stakauskas P., 1980, *Gyvenimo prisiminimai iš kelionės po pasaulį*. Chicago, P. Stakauskas.

Straukas I., 1983, *Nuo Laukuvos iki Čikagos*: Pergyventi veik šimtmečio atsiminimai. Chicago, B.I.

Stravinskas P., 1982, *Atsiminimai ir pasaulėžvalga*. Chicago, (s.n.).

Šeinius I., 1940, *Der roda floda stiger*. Stockholm, A. Bonniers.

Šeinius I., 1953, *Raudonasis tvanas*. New York, Talka.

Šeinius I., 1990, *Raudonasis tvanas*. Vilnius, Vaga.

Šimkus V., 1985, *Atsiminimai: tėviškėje ir nepriklausomoje Lietuvoje*. Chicago, Laisvosios Lietuvos knygų leidykla.

Šimkus V., 1990, *Atsiminimai: Okupuotoje tėvynėje ir svetur*. Chicago, Laisvosios Lietuvos knygų leidykla.

Škirpa K.,1996, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938-1940*). Atsiminimai ir dokumentai. Chicago-Vilnius, Lietuvos kronika.

Šliogeris V.,1966, *Antanas Smetona. Žmogus ir valstybininkas*. Atsiminimai. Chicago, (s.n.).

Šmotelis J., 1977, *Atsiminimų skirsneliai: Gyvenimas Lietuvoje ir JAV*. Chicago, aut. lėšomis.

Šukys A., 1964, *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*: atsiminimai iš Lietuvos nepriklausomybės kovų 1919-1921 metais. London, Nida.

Švaistas J., 1967, *Dangus debesyse*. London, Nida.

Tautvaišienė-Ahlandsberg H., 1962, *Tautų kapinynas Sibiro tundroje*. New York, Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjungos literatūros fondas.

Tautvaišienė-Ahlandsberg H., 1968, *The cemetery of nations in the Siberian tundra*. New York, The Lith. Social Democratic Union of America.

Tenisonas A., 1975, *Žemaitijos girių takais*: Lietuvos miškininko atsiminimai (1902-1946). Chicago, Mykolo Morkūno sp.

Tolis A., 1947, *Mirties kolona*: Prie Červenės nužudytiems atminti. Chicago, Draugas.

Trumpa V., 1975, Balys Sruoga mūsų atsiminimuose // *Metmenys* 29, p. 124-131.

Trumpa V., 1973, Jonas Aistis, 1904-1973. Šis tas apie žmogų ir poetą // *Metmenys* 26, p. 17-26.

Trumpa V., 1983, Vinco Krėvės posūkis į kairę? // *Metmenys* 45, p. 122-130.

Tumėnienė V., 1957, *Mano atsiminimai*. Chicago, (s.n.).

Urbšys J., 1988, *Atsiminimai*. Chicago, Tautos fondas.

Vaitkus M., 1957, *Mistiniame sode: Kunigų seminarija Kaune. 1903-1906*: Atsiminimai. Putnam, Immaculata.

Vaitkus M., 1960, *Keturi ganytojai*. Chicago, Lietuviškos knygos klubas.

Vaitkus M., 1962, *Su Minija į Baltiją*. T.1. London, Nida.

Vaitkus M., 1963, *Baltijos gražuolė*. T.2. London, Nida.

Vaitkus M., 1965a, *Šiaurės žvaigždė*. T. 3. London, Nida.

Vaitkus M., 1965b, *Per giedrą ir audrą*. T.4. 1909-1918. London, Nida.

Vaitkus M., 1968a, *Nepriklausomybės saulėje*. 1918-1940. T.5, d.1. London, Nida.

Vaitkus M., 1968b, *Nepriklausomybės saulėje*. 1918-1940. T.6, d.2. London, Nida.

Vaitkus M., 1969, *Nepriklausomybės saulėje*. 1918-1940. T.7, d.3. London, Nida.

Vaitkus M., 1972, *Milžinų rungtynėse*. 1940-1944. T.8. London, Nida.

Valaitis J., 1974, *Praeities apybraižos (1900-1950): Apie gyvenimą Lietuvoje ir emigracijoje*. Chicago, Kazys Valaitis.

Vasiliauskas P., 1931, *Jauno kunigo sielvartai*. Kaunas, Šviesos sp.

Vasiliauskas P., 1943, *Mano sielos atgarsiai*. Chicago, (s.n.).

Vasiliauskas P., 1949, *Kunigas Mykolas: Jauno kunigo išgyvenimai*. Chicago, (s.n.).

Vasiliauskas P., 1947, *Tėvynės ilgesyje*. B.v., B.I.

Vengris J., 1990, *Mano kelias*: Memuarai apie gyvenimą Lietuvoje ir Amerikoje. Osterville, B. I.

Vilkonis K., 1995, *Pakeliui į nežinią*: Atsiminimai apie traukimąsi į Vakarus. Sheffield (Yorkshire), Vilkonis.

Vilkonis K., 1994, *Pakeliui į nežinią*: Tremtinio pasakojimai. Vilnius, VĮ Spauda.

Vitkauskas L., 1956, *An Immigrant`s story*. New York, Philosophical Library.

Vrublevičius – Vytis B., 1968, *Lietuviai legionieriai Vietname*. Toronto, (s.n.).

Žeivys E., 1966, „Į Lietuvą žiemojančią einu" (Prof. Balį Sruogą prisimenant) // *Metmenys* 12, p. 103-110.

Žemelis H., 1947, *Okupantų replėse*: prisiminimai apie okupacines dienas Lietuvoje ir išgyvenimai koncentracijos stovykloje. Worishofen, (s. n.).

Žukas K., 1957, Didysis Dzūkas. Žiupsnis atsiminimų apie Vincą Krėvę-Mickevičių // *Aidai* 9, p. 403-406.

Žukas K., 1959, *Žvilgsnis į praeitį*: žmogaus ir kario atsiminimų medžiaga istorikams. Chicago, Terra.

Žukauskas B., 1960, *I-ojo Pasaulinio karo tremty*: Atsiminimų pluoštas. Chicago, Lietuvos krikščionių demokratų stud. klubas.

Žukauskas K., 1981, *Klajūno respublika*: trumpi praeities epizodai iš tėvynės laisvės žydėjimo ir okupantų atneštos vergijos. Yucaipa, (s.n.).

LITERATŪRA

Antanavičius D., 1993, Neprilygstamas memuaristas // *Metai* 12, p. 102.

Balina M., 1992, The Autobiographies of Glasnost: The Questions of Genre in Russian Autobiographical Memoirs of the 1980s // *Auto/Biography Studies* Vol.7, p. 13-26.

Balina M., 2003, The Tale of Bygone Years: Reconstructing the Past in the Contemporary Russian Memoir // *The Russian Memoir: History and Literature*. Editor Beth Holmgren. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, p. 186 -209.

Benstock Sh., 1988, Authorizing the Autobiographical // *The Private Self: The Theory and Practice of Women`s Autobiographical Writings.* Edited by Shari Benstock. The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London, p. 10-33.

Birgerytė A., 2001, Apie ligoto kūno viešumą ir „literatūrinius kremus": Elektroniniais laiškais su rašytoja E.Juodvalke kalbasi A.Birgerytė // *Šiaurės Atėnai*, Kovo 10, p. 3.

Biržiška V., 1933, *Lietuviškoji enciklopedija*. I-as tomas. Red. Vacl. Biržiška. Kaunas, Spaudos fondas.

Bizauskas K., 1922, *Literatūros teorija*. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Roma, (s.n.).

Blekaitis J., Bilaišytė Ž., 1981, Du apie Mackų // *Metmenys* 41, p. 151-166.

Bradūnas K., Šilbajoris R., 1992, *Lietuvių egzodo literatūra.* Chicago, Lituanistikos institutas.

Budriūnienė J., Vėlavičienė S., 2005, *Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija 1945-2000*. T. II. Knygos užsienio kalbomis. Vilnius, Sapnų sala.

Bukelienė E., 2002, Pratarmės žodis // *Liudas Dovydėnas*, Rinktiniai raštai, t. I. Kaunas, Spindulys.

Butkus Z., 1995, Jei opozicija gauna paramą iš svetur // *Kultūros barai* 8/9, p. 80-84.

Butkus Z., 1998, SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920-1940) // *Darbai ir dienos* 7 (16), p. 141-160.

Butkuvienė A., 2001, Prarastojo Edeno takais // *Šeimininkė*, gegužės 16d.

Caboche Ch., 1863, *Les memoires et l`Histoire en France*. 2 vols. Paris, Charpentier.

Danytė M., 2003, Gender, ethnicity and identity in Canadian ethnic minority fiction; the Lithuanian – Canadian example // *Literatūra* E-4. www. Literatūra.lt/TXT/E-403/danyte.htm (žiūrėta 2010 03 04).

Daugirdaitė-Sruogienė V., Sruogaitė-Bylienė D., 1974, Pratarmė // *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose.* Chicago, p. XIII.

Daugirdaitė-Sruogienė V., 1983, Vincas Krėvė kasdieniniame gyvenime // *Metmenys* 45, p. 27-53.

Daujotytė V., 2001, *Parašyta moterų.* Vilnius, Alma littera.

Daujotytė V., 2003, *Fenomenologija*. Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Domeika I., 2002, *Mano kelionės*. T. I. Vilnius, Pradai.

Dručkutė G., 2004, Autobiografijos teorija ir praktika (Philippe'as Lejeune'as ir Jozefas. Frankas) // *Literatūra*, Mokslo darbai 46(5), Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla.

Egan S., 1984, *Patterns of Experience in Autobiography*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London.

Fraiman I., 2004, - Фрайман И. Русские мемуары в историко-типологическом освещении: к постановки проблемы// *«Цепь непрерывного предания…»:* Сборник памяти А. Г. Тартаковского. М., с. 346–361.

Frankas J., 2001, *Atsiminimai apie Vilnių*. Vilnius, Mintis.

Gary H. J., 1990, Introduction. // *Diversity in Discourse Autobiographical Statements in Theory and Praxis. Autobiographical Statements in Twentieth – Century Russian Literature*, ed. Jane Gary Harris. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, p. 17-26.

Gedutis A., 2006, Kaip viskas vyko iš tikrųjų arba atminties konstravimo strategijos // *Filosofija. Sociologija* 4, p. 63-64.

Glinskis R., 2006, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Goštautas St., 2003 06 21, I. Domeika ir R. Šviedrys: Pirmojo sukilimo atsiminimai // *Voruta* 12 (534).

Greimas J., 1998, *Gyvenimas ir galvojimas*. Vilnius, Vyturys.

Grigelis A., 2002, *Ignotas Domeika ir geologijos mokslai*, http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/12/12ig.html (žiūrėta 2010 08 03).

Gudavičius H., 1992, Aš – ne politikas (Apie Vinco Krėvės knygą „Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė) // *Šaltinis* 4-5, p. 3.

Gunn J. V., 1982, *Autobiography toward a poetics of experience*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Gusdorf G., 1980, Conditions and Limits of Autobiography. Translated by James Olney// *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. Edited by James Olney. Princeton university Press, Princeton, New Jersey, p. 28-49.

Gustaitis A., 1981, Kaimynas prie Dovinės upės. Kazį Borutą prisimenant // *Metmenys* 42, p. 131-137.

Hanks P., 1971, *Encyclopedic World Dictionary*. Editor Patrick Hanks. Hamlyn.

Holmgren B., 2003, Introduction // *The Russian Memoir: History and Literature*. Editor Beth Holmgren. Evanston, Illinois,Northwestern University Press.

Iser W., 2002, *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*. Vilnius, Aidai.

Kačerauskienė A., 2006, Liudas Dovydėnas: mums artimas ar tolimas rašytojas? // *XXI amžius*. http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2006/02/01/atmi_04.html (žiūrėta 2010 03 10).

Kavolis V., 1994, Pradžios ir pabaigos // Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*. Vilnius, Vaga, p. 500-524.

Kavolis V., 1995, *Kultūrinė psichologija*. Vilnius, Baltos lankos.

Kavolis V., 1996, *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius, Baltos lankos.

Kavolis V., 1998a, Sąmoningumo istorija // Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*. Vilnius, Baltos lankos.

Kavolis V., 1998b, Savojo „aš“ istorijos, socialumo žemėlapiai // Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*. Vilnius, Baltos lankos, p. 29-153.

Keinys S., 2000, Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Kellerman D. E., 1981, New Webster`s Dictionary of the English. Deluxe Encyclopedic Edition. USA, Language Delair.

Kirtiklis K., 2005, Atmintis ir raštas: ką nutylėjo Platonas? // *Konferencijos „Atmintis: istorija ir vaizduotė“*– pranešimų tezės. Vilnius.

Kniežaitė M., 2000, Išeivijos poetė E. Juodvalkė parašė knygą apie cukraligę // *Respublika*, spalio 11, p. 19.

Kubilius V., 1986, *Žanrų kaita ir sintezė*. Vilnius, Vaga.

Kubilius V., 1994, *XX a. lietuvių literatūra*. Vilnius, Vaga.

Kubilius V., 1997, *Literatūra istorijos lūžyje*. Vilnius, Diemedis.

Kubilius V., 1999, *Jonas Aistis. Gyvenimas ir kūryba*. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Kubilius V., 2001, Žemė dega – daugiasluoksnis kūrinys // Jurgis Savickis. Mokslinės konferencijos, skirtos J. Savickio 110-osiosm metinėms paminėti, pranešimai / *Colloqua*. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Kubilius V., Rakauskas V., Vanagas V., 2001, *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Kundrotas J., 2000, Gyvenimas – kaip legenda. Kaunas, Varpas.

Kuizinienė D., 2003, *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945-1950 m*. Vilnius, Versus Aureus.

Kvietkauskas V., 1985, *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, Vyriausioji enciklopedijų redakcija.

Lazdynas G., 1998, *Romano teorijos pradmenys*. Šiauliai, Šiaulių universitetas.

Lejeune Ph., 1989, The Autobiographical Pact // Philippe Lejeune, *On Autobiography*. Edited and with foreword by Paul John Eakin, translated by Katherine Leary. University of Minnesota Press, Minneapolis, London.

Levickij L. A., 1987, - Левицкий Л. А. Мемуары // *Литературный энциклопедический словарь.* Москва, Сов. Энциклопедия, с. 216.

Litvinavičienė I., 2008, *Autobiografinio žanro pokyčiai Annie Ernaux kūryboje*. Daktaro disertacija. Kaunas, VDU.

Mandel B. J., 1980, Full of Life Now // *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. Edited by James Olney. Princeton university Press, princeton, New Jersey, p. 49-72.

Marcinkevičienė R., 2008, *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys*. Vilnius, Versus Aureus.

Miknytė J., 2007, Stanislovo Moravskio moters samprata // *Darbai ir dienos* 48.

Moravskis S., 1994, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje : atsiskyrėlio atsiminimai* (1818-1825). Iš lenkų kalbos vertė R. Griškaitė. Vilnius, Mintis.

Narbutienė Gr., 2000, P.Orintaitės laiškai // *Literatūra ir menas*, vasario 4, p. 16.

Naujokaitis P., 1976, *Lietuvių literatūros istorija*. T. 3. Brooklyn, (s.n.).

Nyka-Niliūnas A., 1983, Krėvė: keli dienoraščio puslapiai // *Metmenys* 45, p. 131-136.

Nyka-Niliūnas A., 1996, Temos ir variacijos. Vilnius, Baltos lankos.

Nurkova V. V., Vasilevskaja K. N., 2003, - Нуркова В. В., Василевская К. Н. Автобиографическая память в трудной жизненой ситуации; Новые феномены // *Вопросы психологии* 5, с. 93 – 102.

Oginskis M. K., 2007, *Atsiminimai apie Lenkiją ir lenkus nuo 1788 iki 1815 metų pabaigos*. Iš pranc. k. vertė V. Baranauskas. Vilnius, Regionų kultūrinių iniciatyvų centras.

Olney J., 1980, Autobiography and the Cultural Moment: A Thematic, Historical, and Bibliographical Introduction // *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. Edited by James Olney. Princeton university Press, Princeton, New Jersey, p. 1-27.

Orintaitė P., 1990, Vakaras Metropolyje: prisiminimai iš prieškarinio Kauno gyvenimo // *Švyturys* 17, p. 24 - 26.

Orintaitė P., 1997, P.Orintaitės atsiminimai – „... tik debesų drobėse..." // *Metai* 12, p. 110-114.

Orlova N. A., 2004, - Орлова Н. А. Речевой жанр „мемуары" и его реализация в текстах носителей разных типов речевой культуры. Диссертация, http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/182604.html (žiūrėta 2010 08 03).

Ostrauskas K., 1974, Rašytojas ir egzilis // *Metmenys* 27, p. 10-36.

Ostrauskas K., 1978, Atsiminimų nuotrupos apie Krėvę // *Metmenys* 36, 1978, p. 7-27.

Ostrauskas K., 2006, Julius. Keli praeities nutikimai // *Metmenys* 86, p. 15-22.

Ožogov S., 1986, - Ожегов С. *Словарь русского языка*. Москва, Русск. яз.

Paulauskaitė Z., 2007, Atsiminimai apie Prarastąją Tėvynę // *Mykolas Kleopas Oginskis. Atsiminimai.* I tomas. Iš prancūzų kalbos vertė Virginijus Baranauskas. Vilnius, Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, http://www.skaitymometai.lt/index.php?-302125789 (žiūrėta 2010 08 03).

Pilka S., 1994, Henrikas Radauskas kukliuose atsiminimuose // *Radauskas*. Sudarė G. Viliūnas. Vilnius, Baltos lankos.

Pociūtė R., 1999, Pūkelevičiūtės „femina": žemės ženklų nepasidalijimas // *Metai* 7, p. 76 – 91.

Radzevičienė S., 2003, Igno Šeiniaus švediškoji kūryba: estetikos genezė // *Žmogus ir žodis* 11, p.11.

Rakauskaitė R., 1998, Kelionė prisiminimais // *Psichologija tau* 1, p. 34 - 37.

Rytkönen M., 2004, *About the Self and the Time.* Accademic Dissertation. University of Tarnpere, Finland.

Safra J. E., Yannias C. S., Goulka J. E., 1998, *The New Encyclopedia Britannica*, volume 7, Chicago.

Safra J. E., Yannias C. S., Goulka J. E., 1998, *The New Encyclopedia Britannica*, volume 23, Chicago.

Savkina I., 2001, - Савкина И. *Пишу себя... Автодокуметальные женские тексты в русской литературе первой половинны XX века*. Академическая дисертация, Тампере, Тамперский университет.

Simonova T., G., 2002, - Симонова Т. Г. *Мемуарная проза руских писателей XX века: поетика и типология жанра.* Гродно.

Subačienė G., 1997, Eglė Juodvalkė „Lietuva yra ten, kur esu“ (kalbėjosi G.Subačienė) // *Respublika, l*apkričio 4, p. 15.

Sturrock J., 1993, *The Language of autobiography*. Studies in the first person singular. Cambridge university press.

Šaitanov I. O., 1981, - Шайтанов И. О. *Как было и как вспомнилось (современная автобиографическая и мемуарная проза).* Москва, Знание.

Šeinius I., 1953, Apie „Raudonojo tvano“ atsiradimą // *Draugas*, balandžio 11 d.

Šilas V., 2008, Ateitininkas ir politinis kalinys. Povilo Šilo 100-osioms gimimo metinėms // *XX amžius 80*, spalio 22d.

Tamošaitis M., 2004, Kontroversiški V. Krėvės-Mickevičiaus parodymai apie 1940 m. Lietuvos okupaciją JAV Ch. J. Kersteno komitetui po Antrojo pasaulinio karo // *Genocidas ir rezistencija* 2(16), p. 55–70.

Tamošaitis M., 2007, Seimo veiksnys Vinco Krėvės-Mickevičiaus ir lietuvių tautininkų sąjungos santykiuose *(1920–1926 M.).* // *Parlamento studijos 7*, Vilnius, p. 29-52, http://www.parlamentostudijos.lt/Nr7/7_istorija_tamosaitis.htm (žiūrėta 2010 03 10).

Tartakovskij A. G., 1999, - Тартаковский А. Г. Мемуаристика как феномен культуры // *Вопросы литературы* 1, с. 35-55.

Tumelis J., 2004, *Visuotinė lietuvių enciklopedija.* VI. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Tumelis J., 2008, *Visuotinė lietuvių enciklopedija.* XIV. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Turčinavičius Vl., 2004, *Kaip istorikas, žaisdamas atviromis praeities kortomis, atrodo „protingas“, bet neobjektyvus*, http://www.genocid.lt/centras/lt/658/a/ (žiūrėta 2010 03 10).

Turčinavičius Vl., 2005, Imperinis neteisingumas // *Lietuvos aidas* 2005 11 24, http://www.muziejai.lt/prev_vers/vilnius/turcinaviciaus_str2.htm (žiūrėta 2010 03 10).

Turčinavičius Vl., 2006a, Po įvykio ir kvailas yra protingas // *Lietuvos aidas*, 2006 01 14, http://www.muziejai.lt/prev_vers/vilnius/Turcinav_straipsnis.html (žiūrėta 2010 03 10).

Turčinavičius Vl., 2006b, Krėvė, politikai ir milžinų dvasia // *Nemunas 31*, p. 2.

Turčinavičius Vl., 2008, Laisvė - pirmoji vertybė // *Kultūros barai* 3, p. 77–78.

Turčinavičius Vl., 2010, Drąsiausias Lietuvos karinis – politinis žygis // *Voruta* 2010 01 22, http://www.voruta.lt/rubrikos/82/3293 (žiūrėta 2010 03 10).

Ulčinaitė E., 2001, *Lietuvos renesanso ir baroko literatūra*. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla.

Užkurelytė-Baltinienė E. sud., 2003, *Marija Aukštaitė: literatūrinis palikimas ir visuomeninė veikla.* Straipsnių rinkinys. Vilnius, Gairės.

Vanagaitė G., 1997, Venclova ir Greimas: asmuo ir laikas autobiografijoje // *Edukologija. Kalbotyra. Literatūrologija*: jaunųjų mokslininkų darbai. Vilnius, VPU l-kla, p. 315-320.

Vanagaitė G., 1998a, *Asmens patirties sklaida autobiografijoje*. Daktaro disertacijos santrauka, Vilnius.

Vanagaitė G., 1998b, Asmuo ir laikas autobiografijoje: tremties retorika ir sąmoningumas // *Metai* 3, p. 95-104.

Vanagaitė G., 1998c, Lietuviškos autobiografijos: tautinės savivokos lemta kultūrinė veikla // *Literatūra* 36(1), p. 127-140.

Vanagaitė G., 1999, Autobiografijos impulsas ir perspektyva. Retrospekcija // *Lituanistica* 2(38), p. 81-92.

Vanagaitė G., 2000, Nelietuviškas lietuvės gyvenimas: recenzija // *Literatūra ir menas*, lapkričio 17, p. 6.

Vanagaitė G., 2001, Autobiografijos teorijos metmenys // *Žmogus ir žodis* 2, p. 40.

Vanagaitė G., 2002, Eglės Juodvalkės gyvenimo ir ligos istorija // *Žmogus ir žodis* 4, p. 19-24.

Vanagaitė G., 2008, Autobiografijos teorijos pagrindai, Mokomoji knyga filologijos studentams, Vilnius, Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Vareikis V., 2008, Gajūs mitai arba Kas „atvadavo“ Klaipėdos kraštą? // *Kultūros barai* 4, p. 18–21.

Vaškelis B., 2004, Žvilgsnis į J. Savickio „Žemė dega“ // *Bronius Vaškelis, Žvilgsnis iš atokiau*, Vilnius: Versus Aureus.

Vedrickaitė I., 2009, Diogeno gestas Jurgio Savickio dienoraštyje ir kelionių apybraižose // *Colloquia* 21, p. 55-77, http://www.llti.lt/failai/Nr21_04_Vedrickaite.pdf (žiūrėta 2010 08 05)

Vėlavičienė S., Poškutė B., Karalienė E., 2002, *Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija 1945-2000*. T. I. Knygos lietuvių kalba. Papildymai. Taisymai. Vilnius, Spauda.

Vėlyvis J., 2002, *Neleisk mūsų gundyti.* Krėvės 1940 metų vasara. Istorinis politinis romanas. PLVLA, Lietuviška vaikų knyga.

Voverienė O., 2005, Rašytojas brangus, bet... Lietuva brangesnė // *Lietuvos aidas* 248, 2005 10 14.

Zalatorius A., 2003, *Vincas Krėvė: nebaigta monografija*. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Žemaitytė A., 1996, „Liga ir lietuvybė – dvi mano gyvenimo ašys“: (pokalbis su išeivijos poete E.Juodvalke) / Kalbėjosi A.Žemaitytė // *Respublika*, lapkričio 27, p. 21.

Žemgulytė A., 2000, Kalną galima įveikti: (pokalbis su E.Juodvalke) / kalbėjosi A.Žemgulytė // *Literatūra ir menas*, spalio 20, p. 1, 2.

Žėkaitė J., 1994, *Jurgis Savickis*. Vilnius, Pradai.

Žėkaitė J., 1999, *Ignas Šeinius*. Monografija, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Išeivių memuarų, suskirstytų pagal autoriaus profesiją, memuarų tipą ir tematiką, lentelė

Autorius	Profesija	Pavadinimas	Metai, vieta	Tematika	Tipas
GAUČYS P.	politikas	*Tarp dviejų saulių*	1993	istorija	beletrizuoti memuarai
AISTIS J.	rašytojas	*Apie laiką ir žmones*	1954, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
AMBRAZEVIČIENĖ S.	visuomenės veikėja	*Gyvenimo nuotrupos* *Lemties sūkury*	1980, Chicago 1981, Chicago	asmuo	beletrizuoti memuarai
PULGIS ANDRIUŠIS	rašytojas	*Septinton įleidus*	1962, Boston	žmogus ir istorija	autobiografiniai memuarai
ARMONIENĖ B.	visuomenės veikėja	*Palik ašaras Maskvoje*	1961, Philadelphia	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
AUDĖNAS J.	politikas	*Paskutinis posėdis Lietuvos valstiečiai liaudininkai*	1966, New York 1986, Brooklyn	istorija	dokumentiniai memuarai
AUKŠTAITĖ M.	rašytoja	*Išeivės memuarai*	1962-1997, Toronto, Ontario	asmuo	beletrizuoti memuarai
BAIPŠYS S.	lakūnas	*Seda dega* *Nuotykiai padangėje ir žemėje*	1980, Chicago 1995, Kaunas	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
BALTUTIS V.	visuomenės veikėjas	*Išsinešėme tik ilgesį*	1996, Adelaide	žmogus ir laikas	beletrizuoti memuarai
BARAUSKAS K.	dvasininkas	*Bolševizmo siaubas Lietuvoje*	1941, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
BAUŽIENĖ O.	visuomenės veikėja	*Mano gyvenimo prisiminimai*	1941, Adelaide	asmuo	beletrizuoti memuarai
BIELINIS K.	visuomenės veikėjas	*Dienojant Teroro ir vergijos imperija Sovietų Rusija*	1958, New York 1963, New York	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
BIRŽIŠKOS M. IR V.	literatūros istorikas	*Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose* *Dėl mūsų sostinės*	1938, Kaunas 1960-1967, London	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai

BLEKAITIS J.	rašytojas, režisierius	*Algirdas Jakševičius – teatro poetas* publikacijos spaudoje (*Metmenys*, *Aidai*)	1999, Vilnius 1972-1978	asmuo	beletrizuoti memuarai
BRAZAITIS J.	politikas	*Vienų vieni*	1990, Vilnius	istorija	dokumentiniai memuarai
BRIZGYS V.	dvasininkas	*Gyvenimo keliai*	1993, Vilnius	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
BUDRYS J.	teisininkas	*Jono Budrio atsiminimai*	1967, New York	istorija	beletrizuoti memuarai
BUTKYS Č.	teisėjas	*Teisėjo atsiminimai*	1982, Chicago	istorija	beletrizuoti memuarai
BUTKUS S.	karininkas	*Vyrai Gedimino kalne*	1953, Memmingen	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
CICĖNAS J.	žurnalistas	*Vilnius tarp audrų*	1953, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
DAUBARIS A. B.	visuomenės veikėjas	*First royal Balt migrant in Australia*	1997, Ingle Farm	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ V.	istorikė	*Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*	1974, Chicago	asmuo	beletrizuoti memuarai
DEMERECKIS J.	žurnalistas	*Savanorio ir kontržvalgybininko atsiminimai*	1976, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
DOVYDĖNAS L.	rašytojas	*Užrašai* *Mes valdysim pasaulį*	1943, Kaunas 1970, New York	istorija	beletrizuoti memuarai
ENSKAITIS P.	rašytojas	*Audra ateina*	1961, Hamilton	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
GAIDŽIŪNAS B.	rašytojas, agronomas	*Pakeliui į mirtį* *Vieneri metai ir viena savaitė*	1946, Clevelend 1950, Clevelend	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
GARMUS A.	rašytojas, gydytojas	*Nemuno pakrantėmis*	1951, Chicago	asmuo	beletrizuoti memuarai
GAUČYS P.	politikas	*Tarp dviejų pasaulių*	1992, Vilnius	istorija	beletrizuoti memuarai
GERVYDAS A.	pedagogas	*Už spygliuotų vielų*	1950, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
GINTNERIS A.	paštininkas	*Nuo krivulės iki raketos* *Lietuva caro ir kaizerio naguose*	1968, Chicago 1970, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
GREIMAS A. J.	kalbininkas	*publikacijos*	1973	asmuo	beletrizuoti

		spaudoje (Metmenys)			memuarai
GRIGOLAITIS J.	visuomenės veikėjas	*Nacių pragare*	1948, Dillingen	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
GRINIUS K.	politikas	*Atsiminimai ir mintys*	1947-1962, Tubingen, Chicago	istorija	dokumenti niai memuarai
GRIŠMANAUSK AS J.	jūrininkas	*Tolimieji kvadratai*	1952, New York	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
GUSTAINIS A.	visuomenės veikėjas	*Mintys ir darbai*	1975, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
GUSTAITIS A.	publicistas	*Karas braukia kruviną ašarą* *Lietuvių sukilimas Vilniuje 1941 metais* *Tarp Šveicarijos ir Danijos*	1990, Chicago 1969, London 1946, Nordlingen	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
YČAS M.	politikas	*Atsiminimai: nepriklausomyb ės keliais*	1935, Chicago	istorija	beletrizuoti memuarai
YLA S.	rašytojas, dvasininkas	*Žmonės ir žvėrys: Dievų miške*	1951, New York	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
JANUŠKIS J.	žurnalistas	*Atsitiktinio kareivio užrašai*	1970, Boston	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
JOKUBKA S.	visuomenės veikėjas	*Tėvų žemė*	1971, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
JONAITIS E.	visuomenės veikėja	*Elena`s journey*	1997, Melbourne	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
JUCIŪTĖ E.	pedagogas	*Pėdos mirties zonoje*	1974, New York	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
JUODVALKĖ E.	rašytoja	*Cukraus kalnas*	2000, Vilnius	asmuo	beletrizuoti memuarai
JUODVALKIS J.	milicijos darbuotojas	*Mano dienos*	1973, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KAIRIUKŠTYTĖ - PALTANAVIČIE NĖ S.	visuomenės veikėja	*Atsiminimai:Ma gdutės jaunystė Lietuvoje*	1955, Boston	asmuo	beletrizuoti memuarai
KAIRYS S.	politikas	*Lietuva budo* *Tau, Lietuva*	1957, New York 1964, New York	istorija	dokumenti niai memuarai
KALVAITYTĖ-KARVELIENĖ P.	gydytoja	*Gyvenimo vingiais*	1963,Chicago	žmogus	autobiograf in ia i memuarai
KAPAČINSKAS	visuomenės	*Išeivio dalia*	1974, Chicago	žmogus ir	beletrizuoti

J.	veikėjas	*Siaubingos dienos*	1965, Chicago	istorija	memuarai
KARAŠA M.	karininkas	*Gyvenimo sūkuriuose*	1982, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KARDELIS J.	žurnalistas	*Žurnalisto Jono Kardelio atsiminimai*	1999, Vilnius	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KARVELIS J.	verslininkas	*Prekybininko keliu*	1979,Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KATILIŠKIS M.	rašytojas	*publikacijos spaudoje (Metmenys)*	1964	asmuo	beletrizuoti memuarai
KEMEŽYS K.	žurnalistas	*Po pasaulį blaškantis*	1959, Sidney	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KLIMAS P.	istorikas	*Iš mano atsiminimų*	1979, Boston	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KONČIUS J.	istorikas	*Atsiminimai iš Balfo veiklos*	1966, Chicago	istorija	dokumentiniai memuarai
KREIVĖNAS J.	visuomenės veikėjas	*Mirties lageriuose ir tremtyje*	1981, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KRĖVĖ V.	rašytojas	*Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė*	1992, Vilnius	istorija	beletrizuoti memuarai
KRIAUČIŪNAS K.	rašytojas	*Siauruoju takeliu*	1956, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KRIŠTOPAITIS B.	jūrininkas	*Jūrų keliais*	1979, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KRUPAVIČIUS M.	dvasininkas	*Atsiminimai*	1972, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KUDIRKA J.	chorvedys, vargoninink as	*Karės baisenybės Lietuvoje*	1916, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
KULBOKAS V.	literatūros istorikas	*Laiko pagrėbstai*	1991, Chicago	asmuo	dokumentiniai memuarai
KURAITIS D.	verslininkas	*Atsiminimai*	1953, Chicago	žmogus	beletrizuoti memuarai
KUTKUS A.	dainininkas	*Dainininko dalia*	1959, Boston	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
LAUPINAITIS M.	visuomenės veikėjas	*Aš kaltinu...*	1954, Brasil	istorija	beletrizuoti memuarai
LAVINSKAS P., BANIŠAUSKAS A. J.	visuomenės veikėjas	*Angliakasių atsiminimai*	1952, Long Island	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai

LIŪDŽIUS J.	teisininkas	*Raštai, straispniai, atsiminimai*	1961, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
LUKAŠEVIČIUS H.	rašytojas, teisininkas	*Vienas mažas gyvenimas*	1975, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
MACIŪNAS V.	literatūrologas	*publikacijos spaudoje (Metmenys)*	1979	asmuo	beletrizuoti memuarai
MACIŪNAS V.	literatūrologas	*publikacijos spaudoje (Metmenys)*	1979	asmuo	beletrizuoti memuarai
MARTUS A.M.	publicistas	*Lietuvoje Europos karės metu*	1914, Worcester	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
MATULIONIS J.	visuomenės veikėjas	*Neramios dienos*	1975, Toronto	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
MERKELIS A.	literatūros tyrinėtojas	*Antanas Smetona*	1964, New York	asmuo	dokumentiniai memuarai
MĖLIENĖ M.	teisininkė	*Kryželiai arktikoje*	1981, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
MIKELIONIS J.	visuomenės veikėjas	*Benamiai*	1954, Buenos Aires	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
MIŠKINIS J.	pedagogas	*Manoji Dzūkija*	1966, London	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
MYKOLAITYTĖ-SLAVĖNIENĖ M.	rašytoja	*Putinas mano atsiminimuose*	1967, 1977, London	asmuo	beletrizuoti memuarai
MUSTEIKIS K.	karininkas	*Prisiminimų fragmentai*	1970, London	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
NAGYS H.	rašytojas	publikacijos spaudoje (*Metmenys*)	1971	asmuo	beletrizuoti memuarai
NARŪNĖ J.	rašytoja	*Trys ir viena* *Vaikystė* *Jaunystė*	1972, Chicago 1975, Brooklyn 1978, Brooklyn	asmuo	beletrizuoti memuarai
NYKA-NILIŪNAS A.	rašytojas	publikacijos spaudoje (*Metmenys*)	1971, 1983	asmuo	beletrizuoti memuarai
NORBUTAS J.	visuomenės veikėjas	*Iš seno darbininko atminimų*	1914-1916, Mossend	asmuo	beletrizuoti memuarai
ORINTAITĖ P.	rašytoja	*Liepalotų medynuose*	1971, London	žmogus ir istorija	memuarinės apybraižos
OSTRAUSKAS K.	rašytojas	publikacijos spaudoje (*Metmenys*) *Žodžiai ir*	1971-2006 1997, Vilnius	asmuo	beletrizuoti meuarai

		žmonės			
PABEDINSKAS K.	inžinierius	*Nuo Plungės iki Maroko*	1988, Chicago	asmuo	beletrizuoti memuarai
PAKALNIŠKIS A.	rašytojas	13 memuarinių knygų	1976-2000, Chicago	žmogus ir istorija	autobiografiniai memuarai, autobiografinės apysakos, autobiografiniai dienoraščiai
PAPROČKAITĖ-ŠIMAITIENĖ K.	gydytoja	*Moteris su baltu chalatu*	1990, Brescia	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
PAULAUSKAS S.	karinis veikėjas	*Gyvenimo kelias*	1979, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
PETRAUSKAS A.	dvasininkas	*Praeities pabiros*	1934, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
PETRUITIS J.	karinis veikėjas	*Laisvę ginant: Mūsų žygiai*	1952-1953, JAV	žmogus ir istorija	dokumentiniai memuarai
PLOKŠTIS B.	teisininkas	*Nueitas kelias*	1986, Adelaide	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
POŽĖLA V.	teisininkas	*Jaunystės atsiminimai*	1971, London	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
PRANCKŪNAS S.	rašytojas	*Riedmenys rieda pergalei*	1961, Hamilton	asmuo	beletrizuoti memuarai
PRUNSKIS J.	publicistas	*Bėgome nuo teroro*	1980, Chicago	asmuo	beletrizuoti memuarai
PRŪSEIKA L.	teisininkas	*Atsiminimai ir dabartis*	1956, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
RAILA B.	rašytojas, publicistas	19 memuarinių knygų	1960-1996, Chicago, Boston, London, Cleveland, Los Angeles, Vilnius	žmogus ir istorija	memuariniai esė
RAŠTIKIS S.	politikas	*Kovose dėl Lietuvos* *Įvykiai ir žmonės* *Lietuvos likimo keliais*	1956-1957, Los Angeles 1972, Chicago 1982, Chicago	istorija	dokumentiniai memuarai
RYLIŠKIS A.	pedagogas	*Fragmentai iš praeities miglų*	1974, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
RUDENS GĖLĖ	visuomenės	*Oi tos dienos*	1944,	asmuo	beletrizuoti

	veikėjas	*tos dienelės*	Michigan		memuarai
RŪKIENĖ S.	visuomenės veikėja	*Vergijos kryžkeliuose Sibiro tremties užrašai*	1968-1970, Cleveland	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
SABALIAUSKAS A.	dvasininkas	*Nuo Imsrės iki Orinokio per fakyrų žemę*	1951, Brooklyn	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
SAUDARGIENĖ A.	visuomenės veikėja	*Naikinamieji*	1985, London	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
SAVICKIS J.	rašytojas	*Žemė dega*	1956-1957, Chicago	žmogus ir istorija	memuarinis dienoraštis
SKIRKA A.	visuomenės veikėjas, redaktorius	*Ilgiuosi tavęs* *Be tėviškės*	1971, Belmore 1984, Sydney	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
SKIPITIS R.	teisininkas	*Nepriklausomą Lietuvą statant*	1961, Chicago	žmogus ir istorija	dokumentiniai memuarai
STRAUKAS I.	viršaitis	*Nuo Laukuvos iki Čikagos*	1983, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
STRAVINSKAS P.	teisininkas	*Atsiminimai ir pasaulėžvalga*	1982, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
ŠEINIUS I.	rašytojas	*Raudonasis tvanas*	1953, Stockholm	istorija	beletrizuoti memuarai
ŠIMKUS V.	publicistas	*Atsiminimai: tėviškėje ir nepriklausomoje Lietuvoje* *Lietuvos nepriklausomybės sutemos*	1985, Chicago 1990, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
ŠKIRPA K.	politikas	*Lietuvos nepriklausomybės sutemos*	1996, Chicago	istorija	dokumentiniai memuarai
ŠLIOGERIS V.	karininkas	*Antanas Smetona*	1966, Chicago	asmuo	dokumentiniai memuarai
ŠMOTELIS J.	visuomenės veikėjas	*Atsiminimų skirsneliai*	1977, Chicago	asmuo	beletrizuoti memuarai
STAKAUSKAS P.	visuomenės veikėjas	*Gyvenimo prisiminimai iš kelionės po pasaulį*	1980, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
ŠVAISTAS J.	rašytojas	*Dangus debesyse*	1967, London	istorija ir žmogus	beletrizuoti memuarai
TAUTVAIŠIENĖ - AHLANDSBERG H.	visuomenės veikėja	*Tautų kapinynas Sibiro tundroje*	1962, New York	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
TENISONAS A.	miškininkas	*Žemaitijos girių takais*	1975, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
TOLIS A.	visuomenės veikėjas	*Mirties kolona*	1947, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai

TRUMPA V.	istorikas	*publikacijos spaudoje (Metmenys)*	1973-1983	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
TUMĖNIENĖ V.	gydytoja	*Mano atsiminimai*	1957, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
URBŠYS J.	visuomenės veikėjas	*Atsiminimai*	1988, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
VAITKUS M.	rašytojas	10 memuarinių knygų	1957-1972, Chicago, London	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
VALAITIS J.	rašytojas	*Praeities apybraižos*	1974, Chicago	žmogus ir istorija	memuarinės apybraižos
VASILIAUSKAS P.	publicistas	*Jauno kunigo sielvartai* *Mano sielos atgarsiai* *Kunigas Mykolas* *Tėvynės ilgesyje*	1931, Kaunas 1943, Chicago 1949, Chicago 1947	asmuo	beletrizuoti memuarai
VENGRIS J.	agronomas	*Mano kelias*	1990, Osterville	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
VILKONIS K.	gamtininkas	*Pakeliui į nežinią*	1995, Sheffield	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
VITKAUSKAS L.	dailininkas	*An immigrant`s story*	1956, New York	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
VRUBLEVIČIUS-VYTIS B.	karinis veikėjas	*Lietuviai legionieriai Vietname*	1968, Toronto	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
ŠUKYS A.	karininkas	*Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*	1964, London	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
ŽEIVYS E.	visuomenės veikėjas	*publikacijos spaudoje (Metmenys)*	1966	asmuo	beletrizuoti memuarai
ŽEMELIS H.	žurnalistas	*Okupantų replėse*	1947, Worishofen	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai
ŽUKAS B.	karys	*Žvilgsnis į praeitį*	1959, Chicago	žmogus ir istorija	beletrizuoti memuarai